el-MUHÂSİBÎ

2

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

er-ri'aye

Kalb Hayatı

2. BASKI

[illegible]
26.06.2006
İstanbul

el-muhasibi

er-ri'aye

Kalb Hayatı

2

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

el-muhasibi

er-ri'aye Kalb Hayatı

2

Prof. Dr. Abdulhakim Yüce

2005

Kalb Hayatı - 2

ISBN: 975-278-036-9

Yayın Numarası: 303

Bulgurlu Mah. Bağlar Cad. No:5 34696

Tel : 0 (216) 522 11 88

Faks: 0 (216) 522 11 99

Üsküdar/İstanbul

www.isikyayinlari.com

BASKI: ÇAĞLAYAN A.Ş.

Samıç Yolu No: 7

Tel: 0 (232) 252 20 97/98

Gaziemir/İzmir

Baskı Tarihi

Şubat 2005

İÇİNDEKİLER

Beşinci Bölüm
KİBİR

Altıncı Bölüm
ALDANMA

Yedinci Bölüm
HASET

Sekizinci Bölüm
MÜRİDİN TERBİYESİ VE HİDAYETE ERDİKTEN SONRA FİTNEDEN SAKINDIRILMASI

ÖZGEÇMİŞ

1962 doğumlu olan Abdulhakim Yüce, 1986'da **Ankara Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. İki yıl boyunca, alanında araştırma yapmak gayesiyle görev almayıp, özel dersler aldı ve ilmî araştırmalar yaptı. 1988 yılında **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nde doktora çalışmalarına ve Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaizlik görevine başladı. Başkanlığın görevlendirmesiyle, Almanya'nın Köln ve Fransa'nın Paris şehirlerinde belli sürelerle görev yaptı.

1992'de, **Atatürk Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi'nin *Tasavvuf Anabilim Dalı*'na, asistan olarak atandı. Aynı yıl, **Razî'nin Mefatîhu'l Gayb Adlı Tefsiri'nin İşârî Yönü** (Razî'nin Tefsirinde Tasavvuf adıyla basıldı) adlı tezini bitirerek, alanında doktor oldu. 1993 yılında **Yüzüncü Yıl Üniversitesi** İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalına Yar. Doç. Dr. olarak atandı. 1997'de Doçent, 2003'te Profesör oldu. Halen bu görevine devam etmektedir. Değişik dergilerde yayınlanmış bilimsel makalelerinin yanı sıra şu kitapları yayınlanmıştır:

1. Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf, İzmir, 1996.
2. Gece İbadeti, İzmir, 1999.
3. Şehitlik ve Şehitlerin Hayatı, İst. 2001.
4. Tasavvuf ve Bid'at, İst. 2001.

ARKADAŞLAR
VE
NEFSİ TANIMA

İKİNCİ BÖLÜM

Kulun Tevbeye Azmedip Sonra Dönmesi (Takvâya Yardımcı, Hevâ-i Nefs ve Şehvete Muhalif Olacak Hususlar)

Dedim ki:

"Nefsim, Allah hakkına riâyet etme ve Allah'a yapılan taatle kullara karşı riyakâr davranmayı terk etme konusunda karar kıldı ve bu konuda azim gösterdi. Bazı hakları zayi etmedikçe veya bazı taatlarda yapmacık hareketlere girmedikçe, bu durum böyle devam edecek gibi. Peki ben nereden geldim?"

Dedi ki:

"Senin havfın zayıftır, Allah'tan olan sakınman azdır."

Dedim ki:

"Havfımın güçlenmesi ve sakınmamın artması nasıl olacak?"

Dedi ki:

"Bu sualine, fikrî idman yaparak ve nefsini korkutmanı tavsiye ederek cevap vereceğim."

Dedim ki:

"Bana emrettiğin gibi nefsimi korkuttum. Neticede azim gösterme, günahlarda ısrar etmeme ve taat üzerine riyakâr olmamada karar kıldı. Ancak çok geçmeden, nefsin ayağı kaydı ve döndü. Tevbe ettim ve azim gösterdim. Onun yine ayağı kaydı, ben yine tevbe ettim ve azim gösterdim. Sonra bazı günah ve yapmacık hareketlere geri döndüm. Bazılarını da tam bir şekilde yaptım."

Dedi ki:

"Sen daha cehalet dönemine yakınsın. Günahlarla ülfet ve alışkanlığın çok fazla olmuş. Doğruluk ve murâkabeye itinada yayasın. Hevâ-i nefsin güçlüdür. Lezzetlerle olan ülfetin ve

ilişkinin şiddetinden ötürü, şehvetin galeyandadır. Onun için çabuk dönüyor ve Allah hakkı için gösterdiğin azminde vefalı davranamıyorsun. Neticede bazı ibadetleri zayi ediyor bazıları da yapmacık bir şekilde yapıyorsun."

Dedim ki:

"Arzularımı nasıl öldürebilirim, hevâ-i nefsi nasıl zayıflatabilirim, havfı ve sakınmayı nasıl güçlendirebilirim?"

Dedi ki:

"Geçmiş günahları sürekli düşün, Allah'ın bunlardan ötürü sana vereceği azapla ve tekrar dirilme, sorgulanma, şiddetli azap ve sevaplardan mahrumiyet fikriyle nefsini korkut. Çünkü sen bunları hak etmişsin. Sık sık tevbe ve azme müracaat et, gelecekten endişe içinde ol, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden men ederek nefsin lezzetlerine engel ol. Küçük bir günah işleyince, çabucak dön, hemen tevbeye koş ve azmini yenile.

Nefsini korkutma temrinlerine devam edersen, havfın güçlenir. Nefsin istek ve isyanlarını reddeder, alışkanlıklarını kullandırmazsan, âdetlerinden kopar, zevklerini vereceğinden ümidini keser, kullanılmadığı için arzuları ölür. Kullanılan olursa da, arkasından hemen korku ve üzüntüyü devreye sokarsın.

İşte o zaman takvâya erer, doğrulukta müstakim olur ve Allah için murâkabe ve ihlâsta yükselirsin."

Dedim ki:

"Bu bana çok uzun geldi. İş aceledir. Anlattığın şekilde fikrî temrinlerde ve nefis mücahedesine güçlü olabilmem için, zayıf olduğumdan ötürü bana yardımcı olacak şey nedir?"

Dedi ki:

"İki hasletle zayıflığın gider ve takvân güçlenir: Birincisi, senin ayağını kaydıran ve fitneye sokan bütün sebepleri ortadan kaldırmaktır. Sadece uğraşman gereken veya yerine getirmen gereken ya da Allah'a taat etmene yardımcı olan tek bir sebep kalmalıdır. İkincisi, ayağın kaymasından sonra fazla beklememek, nefis günaha alışmadan, arzuların tatlılığı kalbe yerleşmeden hemen günahı kökünden koparmaktır."

Dedim ki:

"Ayak kaymasına ve hataya neden olan şeyler hangileridir?"

Dedi ki:

"Meselâ adam, helâl olmayan şeye bakmaktan ve bu işten hoşlanmaktan şikâyet etmektedir. Yol kenarında oturup konuşmakta veya dinlenmektedir. Arkadaşlarıyla buluşmayı sever. Yol kenarında her oturuşunda nazar etmemeye niyetlenmektedir ama, nazar için şehveti aniden galeyana gelir, nefsi galip gelir ve nazar eder. Sonra döner, pişman olur ve tevbe eder. Sonra yine oturur ve aynı şeyler tekrar eder. İşte bu oturma işini terk eder, evinde veya mescidinde oturursa, onu fitneye sokan sebep ortadan kalkar. Bu haliyle, fitneye maruz kalan en güçlü insandan daha güçlü olmuş olur. Çünkü zayıf adam, kendisini fitneye sokan sebebi ortadan kaldırınca, fitneyle yüz yüze olan en güçlü insandan daha güçlü olur. Gerekli olmayan işler için dışarı çıkmak da böyledir. Bu tür çıkışları terk etmek, fitne sebebini ortadan kaldırır."

Dedim ki:

"Eğer ihtiyacında iyilik ve taat varsa?"

Dedi ki:

"Eğer ihtiyacı dinî bir vecibe ise, yerine getirmek için çıksın. Olup olmayacağında şüphe ettiği bir şeyle Rabb'ine isyân etmesin. Çünkü iyilik ve taat için çıkmayı terk etmek

günahtır. Nazarın olup olmayacağını ise bilmemektedir. Aksine, Allah biliyor ki, eğer çıkmak nefsin rahatı veya zevk alacağı bir iş için ise, Allah'ın sevmediği bir şeye nazar etmeyip dinini korumak gayesiyle, çıkmayacaktı. Yani Allah'ın haklarından bir vecibeyi eda etme gayesi olmasaydı, çıkmayacaktı.

Allah ona kızar endişesiyle, nazardan korktuğuna dair samimiyeti Allah tarafından bilinince, Allah için dışarı çıkmış olur. Bu vecibe olmasaydı, Allah'a tevekkül edip çıkmayacaktı. Allah onun, nefsinin rahatı için çıkmadığını bildiğinden, onu korur. Bu niyetle çıkanı Allah, terk etmeyecek kadar kerem sahibidir.

Eğer ihtiyacı, kendisi veya ailesi için mutlaka yerine getirilmesi gereken, onsuz olmayan dünyevî bir şey ise, o yine aynı makamda sayılır. Allah onun, Rabb'inin hoşuna gitmeyen bir durumla karşılaşmaması gayesiyle, malını artırmak, riyâda bulunmak veya övünmek için çıkmayacağını ve terki tercih edeceğini bilir. Allah'ın taatı üzerine yardım talebi ve nefsi veya ailesi için zarurî bir durum olmasaydı, Allah'ın onu terk etmeyeceğini bildiğinden O'na tevekkül edip çıkmayacaktı. Nefsinin lezzeti için çıkmayınca, inşallah, Allah'ın onu terk etmeyeceğini ve koruyacağını ümit ediyorum.

İhtiyaç olmadan ve daha önceki tecrübelerden, günahtan salim kalmayacağını bildiğinden, irâdesi güçleninceye kadar, bu tür dünya ihtiyaçları için dışarı çıkmayı terk etmesi evlâdır. Hiç çıkmasın demiyorum. Kendini tedavi edinceye kadar, kısa bir süre çıkmamasını uygun görüyorum.

Gıybet etme, helâl olmayan şeylerle şaka yapma ve başkasıyla alay etme gibi konularda dilinden şikâyetçi ise, durum yine aynıdır. Bu durumun ne zaman ve hangi şartlarda daha çok olduğunu araştırmalıdır. Arkadaşlarıyla beraber olunca mı,

yoksa olmayınca mı bu durum çoğalmaktadır? Beraberlikten geliyorsa, bu beraberliği, terk etmelidir. Ancak onlarla yerine getirilmesi gerekli olan bir vecibe veya onlarla beraber rızık elde etme yolu ortaya çıkmışsa, nefsinin rahatı veya arzularını tatmin etmek için değil, o vecibeyi yerine getirmek veya geçimini kazanmak için oturabilir. Bu durumda da, onu koruması için Allah'a güvenmelidir. Çünkü O biliyor ki, nefsinin rahatı ve arzularını tatmin etmek için oturmuyor. Eğer O'nun adına bir vecibeyi yerine getirmek veya bu vecibeyi yerine getirmeye yardımcı olan gıdayı elde etmek olmasaydı, Rabb'ini kızdıracak bir söz söyler endişesiyle, oturmayı terk ederek Allah'ı tercih edecekti. Öyle ise, inşallah, Allah ona yardımcı olur ve onu korur.

Ama onlarla olunca salim kalamayacağını, konuşma ve yakınlıklarıyla onu Rabb'inin hoşuna gitmeyen zeminlere kaydıracaklarını bildiği ve bunu birçok tecrübelerle sınadığı halde, yerine getirilmesi gereken dinî bir vecibe veya kazanılması gereken ve onsuz olmayan bir geçim vasıtası da ortada yokken oturursa, bilerek elleriyle kendini tehlikeye atmış ve Allah'ın emrini hafife almış olur.

Adamın İhtiyacı İçin veya Ahiret Arkadaşları Olarak Gördüğü Fakat Yanlarında Oturunca Salim Kalamayacağını Bildiği Kişilerle Oturmak İçin Dışarı Çıkması

Dedim ki:

"Yanlarına gidince salim kalmayacağını defalarca denemesine rağmen, Rabb'inin hoşuna gitmeyen sözler söylemeyeceğine azmederek çıkan kişi hakkında görüşün nedir?"

Dedi ki:

"Daha önce de Rabb'inin hoşuna gitmeyen şeyler konuşmayacağına azmetmiş olmasına rağmen salim kalmamışsa, bunu bir daha denemekle kendini tehlikeye atmış ve Allah'ın kendisini korumamasına neden olmuş olur. Çünkü, birçok tecrübeye rağmen kendini tehlikeye atmış, az salim olan ortama girmiştir.

Eğer bunu anlar ve yukarıda değinilen nedenler dışında onlarla oturmaktan ve onları ziyaret etmekten kaçınırsa, Allah onu terk etmeyecek kadar kerem sahibidir. Çünkü, nefsinin rahat ve arzularına rağmen onları terk etmiştir. Ama O'nun hakkını yerine getirmek için onlarla oturunca, onu tehlikeye atmaz, çünkü O'nu hevâ-i nefsine tercih etmiştir."

Dedim ki:

"Eğer beraberliği hayır ve zikir için olur da bu arada hoşa gitmeyen bazı sözler de konuşulursa, durum nasıl olur?"

Dedi ki:

"Meclislerini ve beraberliklerini terk etmelidir. Çünkü salim kalmayacağını tecrübe etmiştir. Ayrıca, nafile bir iş, günahla yerine getirilmiştir."

Dedim ki:

"Ama onlar Allah için kardeştirler?"

Dedi ki:

"Yalancılar bu adı, davaları için, gerçek değil, istiare olarak kullanırlar. Allah için kardeşliği değil, ondan aşağı olan muhabbeti bile iddia eden kimselerle en azından, üzüntüye girmeden salim kalınır. Onunla salim kalmadığın kişiye, Allah için kardeş, arkadaş ve dost desen bile, o senin din düşmanındır. Onun beraberliği ile, Allah'ın gazabına maruz kaldığın kişi, nasıl Allah için kardeş ve arkadaş oluyor ki?

Hz. Bilal'in rivayet ettiği şu hadîsi duymuşsundur: *"Adam öyle bir kelime ile konuşur ki, Allah'ın gazabını zirve seviyede hak eder. Kıyamete kadar üzerine gazap yazılır."*[1] Konuşmasıyla seni Allah'ın gazabına maruz bırakandan daha düşman, kim vardır? Behz b. Hakim'in rivayet ettiği hadîs ise şöyledir: *"Yalan konuşarak halkı güldüren kişiye yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun!"*[2]

Kays b. Ebi Hazım'ın hadîsi: "Adam bir mecliste, halkı güldürmek için öyle bir söz söyler ki, Allah'tan, yerle gök arasındaki mesafe kadar uzaklaşır." Bu işlere neden olan, düşman olmaz mı?

Sadece tasannu ile senden razı olur ve nefsin de bundan vazgeçmez. İster adaletle ister zulmen olsun, kızdığı kişiye kızar, düşman olduğu kişiye düşman olursan, bu ifrat olur. Ama konuşma bundan da fazladır. İşte bu sana düşmandır, dost değil.

Muhammed b. Nasr el-Harisî'nin hadîsini duymadın mı? Orada ifade edildiğine göre Cenâb-ı Hak, Hz. Musa'ya şunu vahyetmiştir: "Ya Musa, kendine dost ararken dikkatli ol. Benim sevincim üzerine sana yardımcı olmayanla arkadaş olma. Çünkü o senin düşmanındır, kalbini katılaştırır."

İşte böyle olan, senin düşmanındır. Allah için arkadaş, kardeş vb. isimler verirsen, hak etmediğin şeyi vermiş olursun. Onun zıddını hak etmiş ki, o da düşman kelimesidir. Onunla Allah'a isyân edilen kişi nasıl Allah için dost olabilir? Günah işlemene neden olandan daha zararlı, kim vardır?

Ebû Musa'nın hadîsini duymadın mı? Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kötü arkadaş, körüğe üfüren kişi gibidir. Körüğün kıvılcımlarıyla seni yakmasa bile, kötü kokusu ile seni rahatsız eder."*[3] Bu da öyledir. Onlarla beraber Allah'a isyân etmesen bile, kal-

---

[1] es-Suyûtî, *Camiü's-Sağir*, I, 80.
[2] *Ebû Dâvûd*, Edep, 80; *et-Tirmizî*, Zühd, 10; *Darimî*, İsti'zan, 66.
[3] *el-Buhârî*, Zehaib, 31; *Müslim*, Birr, 145; *Ebû Dâvûd*, Edep, 16;

binin katılaşmasına, meşgul olmasına ve oyuna dalmasına engel olamazsın. Bu türlüsü kardeş değildir, düşmandır, hatta düşmandan da zararlıdır.

İnsanlar dört kısımdır: Adam var onu tanımazsın veya tanısan da arkadaşlığın olmamıştır. Adam var bid'atçıdır, adam var fasıktır, adam var senin yanında durumu kapalıdır, ama arkadaşlığın var. Kalbin bid'atçıdan ve fasıktan nefret eder. Seni hakka çağırsalar nefsin onlara meyletmez. Onlarla nasıl mâlâyâniyata dalabilirsin? Tanımadığın ve arkadaşlık etmediğin kimseyle konuşmaz, dostluk kurmazsın. Bunlarla aldanmazsın, kalbin bunlara ısınmaz ki, gaflete dalıp Rabb'inin hoşuna gitmeyen sözler konuşasın.

Asıl tehlike, senin şeklinde, senin gibi olan, dostluk kurduğun, kalbinin ısındığı kişilerden gelir. Beraber gaflete dalarsın, Allah'ı hatırlamayacak şekilde O'na isyân edersin. Veya hatırlarsın da, gaflet perdesinin kalınlığı ve konuşma dalgınlığından ötürü, önem vermezsin. Bunlar, şeytanın oyunu ve ağlarıdır. Onlarla seni uyutur, neticede ağa düşürür. En yumuşak avcıdan daha yumuşak davranır.

Zaten avcılar da karga avlamak için oyunlar yaparlar. Serçeleri avlamak için ağlar kurarlar. Serçe avlamak için kargayı ağa yatırmazlar. Her kuşu avlamak için, kendi cinsinden bir kuş dikerler. Çünkü kuş benzeriyle uyuşur, ünsiyet kurar, yanına konar ve neticede avlanır.

Hz. Ebû Derda'nın, Hz. Selman'a yazdığı şu mektubu duymadın mı? "Beden bedenden uzak olur, ama ruh ruha yakındır. Gökteki kuş yerdeki benzerinin yanına konar." Ne güzel söylemiş. Biz de bunu tecrübelerimizle görüyoruz. Avcı, benzeri bir şekildeki kuşla kuşları avladığı gibi, şeytan da, aynı şeyi yapar. Çünkü senin bid'atçıdan, fasıktan ve avamla ünsiyetten nefret ettiğini bilmektedir. Kalbini, aynı tipte kişilerle

arkadaşlığa, ülfete ve konuşmayı sevmeye davet etmektedir. Ülfet ve sevgi içinde onlarla karşılaştığın zaman, bid'atçı ve fasıktan çekindiğin gibi, onlardan çekinmez ve endişe etmezsin. Kalbin hemen ünsiyet kurar, rahatlar, yaklaşır ve konuşmalarına ortak oluncaya kadar sözlerini süsler.

Sonra, arkadaşlar değişik tiplerde olurlar. İblis, senin çoğu zaman dikkatli ve havf sahibi olduğunu, gıybet, yalan ve benzeri şeylerden nefret ettiğini, onlardan çekindiğini bilince, arkadaşına hemen bu tür şeylerle süslü laf yaptırmaz. Allah'ı zikredip, ünsiyet kuruncaya kadar sizi baş başa bırakır. Sonra fuzûlî laf etmeyi, dünya ile sükûnet bulmayı güzel, hoş gösterir. Buna dalınca, gıybet ve yalanı süsleyip güzel gösterir.

Eğer ikiniz de çoğu işinizde havf sahibi kişiler iseniz, gıybet yapmayı, Allah adına gazaplanma, hayret etme, reddetme veya söz konusu kişiye acıma şeklinde yaptırır. Eğer ikiniz de bu makamda havf sahibi değilseniz, gıybeti, ikinizin zikrettiği veya birinizin zikredip diğerinin razı olduğu, o kişiye gazaplanma, kinlenme, öç alma vb. şekillerde yaptırır. Ya da halkın noksanlıklarını anlatıp rahatlama yoluyla gıybet yaptırır.

Yalan ve alay da böyledir. Şeytan, zaafınızı bildiği ölçüde, Allah'ı henüz zikretmeden, size bunları süsler ve yaptırır. Düşman, kulu, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerle aldatmak ister, ama kul kabul etmez. Nefsi, avam halkla, hayırlı şeyleri bile konuşmak istemez, nerde şerli şeyleri konuşacak? Buna karşı gelince, onu, kendisi ile itaati altına alacak biriyle karşılaştırır. Sonra, başlangıç yapsın diye, biri hakkında konuşmayı hoş gösterir, derken laf lafı açar. Bir günün tamamı veya günün büyük bir kısmı susma ve selâmetle veya faydalı şeyler konuşma ya da helâlinden rızık kazanma ile geçer. Allah için kardeş bildiği biriyle karşılaşıncaya kadar. Sonra ayrılmayacak şekilde konuşmaya dalarlar. Neticede, ikisine de lânet edilir.

Onun için Hz. Ömer şöyle demiştir: "İnsanlardan emîn olanların dışında, arkadaşlarından çekin. Allah'tan korkmayandan da emîn olunmaz. Çünkü o arkadaşın, gaflete düştüğün zaman, seni uyarır." Onunla buluşunca selâmetini artırır. Faydasız bir konuşma yapıyorsan seni zikre yöneltir. Allah'ın hoşuna gitmeyen bir konuşma yapıyorsan, seni nehyeder ve uyarır. Helâl olmadığını bildiğin şeyde seni uyarınca, pişman olur ve tevbe edersin. Allah'ın hoşuna gitmediğini bilmediğin şeyi de öğrenmiş olur, yararlanır ve günah olarak bilmediğin hatalardan, gelecekte de çekinirsin.

İmam Şafiî de şöyle diyor: "Aklının yarısı arkadaşındadır." Ne güzel söylemiş! Çünkü, gafil olduğun konuda aklını uyarınca, sanki aklın yarısı ondaydı da sana iade etti gibi olur. Veya bütün aklın ondaydı da, bir anda onu sana iade etti. Bütün işlerinizde aklınızın yarısı birbirinizdedir. Çünkü, arkadaşının gafil olduğu konuyu sen fark ediyor ve onu ikaz ediyorsun. Sen gafil olunca, o seni uyarıyor. Bir araya geldiğinizde, iki akılla Allah'a kulluk yapmış oluyor, nefsinizin kusurlarını iki akılla görmüş oluyorsunuz.

Arkadaşların arasında Allah'tan korkmayan, namaz kılsa, oruç tutsa, gazvelere katılsa, hacca gitmiş olsa bile, vebâldedir. Çünkü, namazı, orucu, haccı, gazveleri, çok zikri, zekâtı vs. kendisinedir; onunla Allah'ın hoşuna gitmeyen konuşmalara dalman ise, sana vebâldir.

Bunun örneği şuna benzer: Zengin bir arkadaşın olsa, sen de fakir, muhtaç bir adam olsan. Sana her geldiğinde yemeğini yese fakat sana hiçbir şey yedirmese, malı onundur, zararı ise sanadır. Aynen bunu gibi namazı, orucu vs. onundur, sebebiyet verdiği vebâl ise sanadır.

Sen onunla karşılaşmadan önce selâmette isen, karşılaştıktan sonra seni dinde bozmaya sürükler, hayırda isen, şerre çevirir. Bazen o seni fenalığa daldırmadan, sen işe başlayabilirsin. Çünkü, kalbinin rahatladığı, nefsin ünsiyet ettiği bir yerdesin. Veya Allah'ın zikri ve taatine dalabilirsiniz ya da gücünüz nispetinde iyilik üzerine yardımlaşabilirsin. Ama düşman sizden ümidini kesmez, neticede Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyler konuşmadan ayrılmazsınız. Üzerinde yardımlaştığınız iyilik, üzerinde yardımlaştığınız kötülüğün yerini tutmaz, onu karşılamaz. Çünkü bir farzı zayi ettiniz, nafile üzerinde yardımlaştınız. İşte asıl hüsran budur.

Onunla Allah'a isyân ettiğin, tasannuda bulunduğun ne kadar arkadaşın vardır ki, ölmüşler, kabre yönelmekle seni yalnız bırakmışlar, onlarla işlediğin günahlar yazılı bir şekilde geride kalmıştır. Arkadaşlıkla ilgili söz çok uzundur ama, burası yeri değildir.

Başka bir yerde onların sohbetlerini anlatacağım, inşallah. Burada, azmini kıracak ve zayıf olduğun zaman tevbe ile Allah için vefa üzerine sabrını azaltacak sebeplere karşı bir uyarıda bulundum. Ayrıca, seni ondan ayıracak, fitneye düşürücü ama ayrıldığın zaman işi karıştırmayacağın sebeplere dikkat çektim. Onunla ilişkini kesersen, nefsine karşı güçlü olursun. Çünkü güçlü olan fitneci sebeplerle karşılaşınca, zayıftan da daha zayıf olabiliyor. Zira, fitne veren sebeplerden kaçmaktadır. Ayırıcı sebepler zayıf olanı arkadaşlarından ayırınca, günahları terk etme konusunda, daha güçlü hale gelmektedir.

Onlarla Karşılaşınca Dinî Açıdan Selâmetin Azlığından Endişe Ettiği Arkadaşlarla Buluşmayı Terk Etmeye Yardımcı Olan Şeyler

Dedim ki:

"Arkadaşlarımı terk etmek için nelerden yararlanabilirim? Çünkü kalp için, onlardan daha büyük fitne ve rahatlıkta onlardan daha galip kimse olmadığını söyledin."

Dedi ki:

"Dinine önem vermen, Cehennem'e karşı da bedenine acıman gerekir. Böyle olup tezekkür ve tefekkür edince, tefekkürü güzel yap ve araştırmayı derinleştir. Ta ki, onlarla karşılaşmanda dinine eksiklik koyan şeyin gerçeğini anlayasın. Cehennem'e karşı bedenine acıyıp dinde noksanlıktan endişe ederek boş bir kalple konuya yaklaşırsan, sana anlatılan cümlelerden işin özünü anlarsın. Bunda Allah'ın gazabından da emin olamazsın. Şayet, arkadaşlarınla karşılaştığında, sadece Allah'ın hoşuna gitmeyen sözler söyleyeceğini bilip sonra nefsine acıyarak onlara ve kendine yakîn gözüyle bakarsan, içinde bulunduğun tehlikeden ötürü kıyamette onlardan kaçacağını, sadece onlarla sohbetten ötürü büyük günahlar yüklendiğini görecek ve onlarla karşılaşmadan daha çok nefret ettiğin bir şey olmayacaktır. Bu Allah'tan korkup kendine acıman durumunda ortaya çıkar.

Bu konuda çok açık bir örnek vardır. Meselâ, arkadaş ve din kardeşlerinle her karşılaştığında sakalından bir kıl veya elbisenden bir iplik koparsalar, onlarla buluşman ne kadar azalır! Onlardan da onlarla buluşmadan da nefret edersin. Çünkü, böyle devam ederse sakaldan olacağını ve bir köseye dönüşeceğini gayet iyi bilmektesin. O zaman da halk sana aşağılayıcı gözlerle bakar. Aynı şekilde, elbiseden de olursun.

İşte bunun gibi, nefsine ve dinine acıyan ve onlarla karşılaşmanın dinine verdiği eksikliğin özünü anlayan kimse, onlarla buluşmaktan nefret eder. Ancak verâ' ve sakınma açısından dinine yardımcı olanlar istisnadır. Bunlardır Allah için kardeş olanlar. Bu isim onlar için haktır ve gerçektir. Başkaları için bu isim yakışmayan bir yalandır.

Dedim ki:

"Dinime zarar veren bütün arkadaşlarımı terk ettiğim halde, nefsimin onlarla buluşmaya hevesli olması ve sabırsızlık göstermesine ne dersin?"

Dedi ki:

"Nefsin onlardan ayrılmayı kabul ettikten sonra, emin olamadığın konulardan kaçınsan ve kendini koruyup Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyler konuşmadan, aradan birkaç gün geçse, selâmette kaldığı için kalbin, ferahlanır. Sen de onlarla daha az buluşmaya gayret edersin. Selâmetin tatlılığını duyup bununla Allah'ın rızâsını ümit etmeye başlayınca, onlarla buluşmak ve onları görmekten daha kötü bir şey düşünmezsin.

Seni bu durumdan ayırmak isteyen birini hissedersen, onunla buluşmak sana ağır gelir. Korunmaya dikkat edersen, selâmette kalıp kalpten bunun tatlılığını duyuncaya kadar, yalnız kalmaya çalışır, seni bu halden koparmak isteyenle buluşmaktan nefret edersin. Çünkü, gaflette olan müridin rahatı konuşmakta, kederi ise susmaktadır. İnsanlarla konuşup rahatlama sevgisi kalbine galip olan için bu böyledir. Kalbine, selâmette kalma isteği galip değildir. O zaman da susmak ona keder verir. Konuşmak ise zevk ve rahat verir.

Selâmette kalmaya önem verip kalbine bu istek ve önem galip gelir, sonra da salim kalmak için bazı günlerini bu işe harcarsa, Allah'ın kendisine nimet olarak verdiği selâmetten onu ayıracak olan kardeş ve arkadaşlarıyla konuşmak ona ağır gelir.

Onlardan birini görüp Allah'ın hoşuna gitmeyen bir kelime ağzından kaçırınca, yeryüzü, bütün genişliğiyle ona dar gelir, dünya ona zindan olur. Çünkü onunla karşılaşmadan önce hem kalbi hem de bedeni selâmette idi. Allah'tan korkup O'nun hoşuna gitmeyen şeyleri konuşmadığından, rızâsını ümit ediyordu. Sonra O'nun gazabına neden olmasından korktuğu şeyler konuştu. Onun için yer yüzü bütün genişliğiyle ona dar geldi, kalbi yasa boğuldu. Çünkü selâmet tehlikeye dönüşmüştü.

Daha önce onlarla konuşmaktan kaçınınca, yer yüzü bütün genişliği ile ona dar geliyordu. Şimdi ise üzüldüğü bir kelimeyi konuşunca bu durumu hissetmeye başladı veya iş o hale dönüştü.

Bu, verâ'ın mirası, takvânın âdeti ve Allah'ın, güçlüğe göğüs gerip şehvetlerle mücadele eden müritlere olan yardımıdır.

Dedim ki

"Onlarla ünsiyeti terk etmeye azmetsem bile, onlarla karşılaşmaktan tamamıyla kurtulamam. Çünkü, geçimim için çıktığım çarşıda, bir ilim halkasında, cemaatle namaz kılmak üzere gittiğim camide, bir cenaze namazında; onlardan birinin bana bir işi düşmesi veya benim bir işimin onlardan birine düşmesi durumunda, beni ziyaret etmelerinde, nasihatimi kabul eder de, benim ondan ayrıldığım gibi, o da arkadaşlarından ayrılır ümidiyle, onlardan birine yaklaşmam durumunda, onlardan biriyle karşılaşırım."

Dedi ki:

"Sen onunla dostluğu terk etme azmini gösterip ondan ayrılarak yalnızlığı seçtikten sonra, seninle karşılaştığında ondan hoşlanmadığını, konuşmasına karşı yüzünü ekşittiğini görürse, senden utanır ve sevmediğin halde seninle dost olmaktan çekinir. Ondan çekindiğin zaman, kalbin onunla gaflete dalmaktan uzak kalır. O da bu tavrını görünce senden uzaklaşır.

Onunla konuşma istek ve arzusu olmadan, saydığın bazı sebeplerden ötürü karşılaşır, sonra da düşman seni onunla avlar endişesiyle, dikkatli davranırsan, kötü veya fuzûlî bir şey konuştuğunda, nefsine, "Herhalde beni, Allah'ın taatından alıkoymak için gizlediği şeyle tanımıyor." der, ondan ders alırsın. Eğer nasihat kabul edecek biri ise, yumuşak bir dille uyarır, dediğinin uygun olmadığını söylersin. Belki de ona bir faydan olur. Nasihat kabul edecek bir kimse değilse veya bir şey desen, sana dinî açıdan zarar verecek şekilde seninle tartışacak bir şahıs ise, konuştuklarından hoşlanmaz ve kaçınırsın. Ama konuştuğu haram bir şey ise, yumuşak bir şekilde ona engel olursun. O hevesli olsa bile, tartışmaya girmezsin. Ancak bir konuda açıklama istiyor, sen de bunu açıklamaya ehil isen, açıklama yaparsın, aksi takdirde susarsın.

Eğer konuşmayı uzatır sen de ona engel olamıyor ve oradan da kalkamıyorsan, gücün varsa, ahireti hatırlatırsın. Belki bu konuşmadan vazgeçer, sen de sevap alırsın. Nitekim İbrahim et-Teymî'den şu söz rivayet edilmiştir: "Öyle adam var ki, batıl bir konuşmaya dalan topluluğun yanına gelir, onları zikre yöneltir; hem yaptığının sevabını alır hem de onların sevabı kadar ayrıca sevap alır."

Hayırla konuşmaya başlarsa, yine de kendi kendine, "Bu hayırlı bir şey, ama bundan sonra ne gelir bilemem." der dikkatli davranırsın. Senden ve arkadaşlarından edindiği tecrübeden ötürü, sana Allah'ın zikri ile konuşmaya başladığı halde, sen dikkatli isen, sakınmış olursun. Bu durumda Allah'ın zikrinden sonra ikinizi de ilgilendirmeyen bir şey konuşursa, süregelen sakınmadan ötürü, durumu hemen anlar onunla konuşmaya dalmazsın. Aranızda bir konuşma geçmezse, sakınman, Allah'a karşı havfını artırır ve bu davranışın sana tecrübe olur, başka bir zaman, zikirle başlayan sonra da zikir esnasında veya sonrasında, mâlâyâni veya Rabb'ine karşı günah olan bir konuşmanın yapılabileceği durumlar karşısında, ayağının kaymasına engel olur.

Çarşı-pazardaki kimseler de böyledir. Geçimin için onlarla konuşursun ama, kalbin dikkatli ve hoşnutsuzluk içinde olur. Onlardan biri seni ziyarete gelse veya bir ihtiyacın için sen ona ya da bir ihtiyacı için o sana gelse, onunla uzun boylu konuşmaya dalmaz, Allah'ın razı olduğu sözler söyleyinceye kadar susarsın. Zira konuşmaya dalınca, daha önceki tecrübelerden ötürü, kalbin sakınmayacağını biliyorsun.

Kendisine nasihat edesin diye gelirse, nefsinin güçsüzlüğünden şikâyet ettiğin için, onunla durumun nasıl olacağı tam açık değildir. Yüzme öğrenen birinin boğulan birini kurtarmaya çalışmasına benziyor. Nasıl kurtarabilir ki?

Nefsinle uğraş! Ancak onunla karşılaştığın zaman, Allah için yerine getirmen vacip olan bir şeyle imtihan edilir ve sustuğun zaman Allah'ın gazabından korkarsan, kabul etmesi şartıyla, ona iyiliği emreder, kötülükten nehyeder veya uyarırsın. Aksi takdirde susar, tartışmaya girmezsin.

Allah için ziyaret ettiğin veya onların seni ziyaret ettiği akrabaların durumu da böyledir. Eğer tecrübelerin, onlarla bir araya geldiğinde Allah'ın hoşuna gitmeyen konuşmalara daldığını gösteriyorsa, nefsinin rahatı için onlara gitmezsin.

Ünsiyet seni, evinde beraber olup kendilerinden bu konularda şüphe etmediğin kişilerle gaflete sürüklüyor ve haram şeyler konuşmana neden oluyorsa, onlara karşı da dikkatli olmalısın. Bu en zor sebeplerdendir. Onlardan uzaklaşamıyorsun ama dikkatli ol ve Allah'ın Cennet ehlini anlatırken söylediği şu âyeti hatırla: ***"Daha önce biz, ailemizin içinde (iken sonumuzdan) korkardık."*** (Tûr, 52/26) Cehennem halkından ve Allah düşmanı olanı da şöyle anlatıyor: ***"Çünkü o, (dünyada) ailesi arasında (şımarık ve) sevinçli idi."*** (İnşikak, 84/13)

Dininde seni fitneye düşürmelerine karşı dikkatli ol ve onlara acı. Onlarla ünsiyetin ve onları kırma tehlikesinden ötürü, bu en zor durumdur. Dikkatli ol ve üzerinde terbiye etme hakkı olanları, Allah'ın emrini yerine getirinceye kadar, Allah'ın hoşuna gitmeyen konuşmalardan nehyet. Çünkü Allah sana, onları terbiye etmeyi emrediyor: ***"Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun."*** (Tahrim, 66/6). Bu âyete Hz. Ali, "Onları terbiye edin ve öğretin"; Mücahid, "Allah'a karşı takvâyı tavsiye edin"; Katade, "Allah'a taati emredin ve günahlarından nehyedin"; Dahhak, "Ailenize kendilerini korumalarını söyleyin." anlamını vermişlerdir. O zaman, ayrıca onların sevabı kadar sevap alırsın, senin yol ve huyunu öğrenirler ve seni fitneye sevk edecek şeylerden çekinirler. Onlarla konuşma ve gaflete daldığın zaman, bâtıla dalmaktan ürker hemen tevbeye dönersin. Allah'ın, Hz. İsmail'i övdüğü şu âyeti görmüyor musun? ***"Ailesine namaz kılmayı ve zekât vermeyi emrediyordu."*** (Meryem, 19/55). Hz. Peygamber'e de, ***"Ailene namazı emret." buyurmuştur.*** (Tâhâ, 20/132)

İlim talebi de böyledir. Onunla selâmette kalamayacağın kimseden istiyor ve onunla oturuyorsun. O zaman ya yalnız olarak ilim öğren veya kendisinden salim olacağın kimseyle öğren.

Bu durumlardan biri için beraber oturmayı, ilim tahsilini terk ederek, terk etmen caiz değildir. Ama onlara karşı dikkatli ol, yüz hatlarınla onları da dikkate sevk et. Üzerinde, yerine getirmen gereken bir hakları varsa, yerine getir. Çünkü onlar üç gruptan başka olamazlar: Ya hepsi yararlanmaktadır, ya bir kısmı yararlanmaktadır ki, bu da sana yeter, ya da yapmacık hareket etmekte ve seni oyalamaktadırlar. Ya da seni uğraştırdığını anladığından, senden utanır ve geri çekilir. O zaman da dinin açısından salim olur, bir felâket ve günahla karşılaşmadan ilim tahsil edersin.

Ticaret veya sanatında sana ortak olan veya ücretle çalıştırdığın ya da yanında ücretle çalıştığın kişinin durumu da böyledir. Hem nefsini, onunla sürdürdüğü âdetlerinden kes, hem onu seninle sürdürdüğü âdetlerden kes. Sakın ve sakındır. Dinini fesada uğratarak dünyanı ıslah etmesinde yardımcı olma.

Bütün bunlarda ayağın sürçerse, tevbeye koşmana kimse engel olmasın. Çünkü, Rabb'ine dönmekten ve O'na tevbe etmekten müstağni kalamazsın. Şayet azmin, kullardan ve başka şeylerden gelen ve ayağını, Allah'ın sana vacip kıldığı işleri yaparken kaydıran sebepleri kesmekse, bu azme mukabil Allah'a hamd edersin. Ayağın kayınca Allah'a istiğfar eder, pişman olur ve buna sebep olan şeyden kaçınırsın. Gelecekte böyle bir zelle ve benzerlerinden sakınırsın. Allah korkusu ve ümidi için yapınca, inşaallah bu durum meşkûr olur. Arkasından hemen tevbe ettiğin günahın affolur. Bunlar ve benzerleri, sana gelecek için de tecrübe ve ibret olurlar.

Eğer Allah'a sadık isen, az bir zaman geçmeden Allah sana yardımıyla yönelir, nefsine karşı gösterdiğin gayret ve mücahedeyi merhametle karşılar, nefsin senden ve seni fitneye sürükleyecek, ayağını kaydıracak şeylerden ümidini keser ve sen Allah'ın teati için güçlü olursun.

Bu sebepler ve seni fitneye sürükleyecek, ayağını kaydıracak başka sebepler çıkınca, sana anlattığım gibi davran. Bütün sebepleri anlatmak kitabı çok uzatır. Akıllı olan tafsilata gerek kalmadan işaretle de sakınır. Ayağını kaydıran sebepleri ortadan kaldırmak ve organlarını Rabb'inin hoşlanmadığı şeylerden alıkoymak, perhiz yapmaya benzer. Ehl-i dünyanın, sağlıklı kalma ümidi ve uzun süre devam edecek hastalıklar korkusuyla, perhiz yapıp zevklerini terk etmesi gibi, perhiz yapıp tehlikeye düşmemeye dikkat et.

Rabb'in için yaptığın perhiz şuna benzer: Bütün arzu ve isteklerini yerine getirme imkânına sahip bir kral düşünelim. Sevdiği her şey elinin altında ve her tarafı ilaçlarla doludur. Ama vücûdu hastalıklı ve yatalaktır. Takdir edilen şeylerden yerse helâk olur, perhiz yaparsa yaşar. Doktorlarla kardeş olmuş, eczanelerin eşiğini aşındırmış, acı ilaçları içmeye göğüs germiş, güzel yiyeceklerden uzaklaşmıştır. Az yediği ve hasta olduğu için bedeni çok zayıflamış. Her gün küçülmesine rağmen sıhhati artmaktadır. O ise perhizi tercih etmektedir. Nimetler denizi içinde bedeni erimesine rağmen, helâk olur endişesi ve perhizin ona sıhhat vereceği ve devamlı sağlık içinde olan bir bedenle o nimetlerden yararlanacağı ve hastalıksız, sefa içinde hiçbir sıkıntının bulandırmadığı bir hayât yaşar ümidiyle, bu yola devam etmektedir.

İşte irâde sahibi, muttaki mü'minin durumu da böyledir. Dünyada, ahiretini helâk edecek her tehlikeye karşı perhiz yapmaktadır. Üzerinde, zayıflık, mağaralara çekilme, halktan kaçma, kullarla ünsiyet etmeme, hüzün ve sevinmeme apaçık görünmektedir. Bütün bunları, dünya zevklerinden yararlanmaktan hoşlanmadığı ve Allah'ın gazabına düçar olur da kendisine azap hak olur korkusu ve bununla Allah'ın rızâsını kazanıp azabından kurtulma, komşuluğunu kazanma, Cennet zevklerinden hastalıksız bir şekilde yararlanma ve bunu takip edecek sonsuz bir hayât ve Allah'ın yüce rızâsını elde etme ümidiyle tercih etmektedir.

Perhize devam et, ahirette karşılaşabileceğin kötü akıbeti düşün, ahiretin güzel hayâtını iste, rızâsını talep etmek için O'nun adına perhizden yararlan. Çünkü O, irâde sahiplerine yardımcıdır ve onlara şefkatlidir.

Şayet isteseydi, ilk günden itibaren seni perhize muhtaç etmezdi. Ama, mücahede ve gayretle, O'nun rızâsını talep etmekteki sadakat ve doğruluğunu sınamak istemektedir. Talepte

doğru olup, nefsinle mücahede ve mücadelede güçlüğe göğüs gerince, Allah sana yardımıyla yönelir, seni kötülüğe götürecek şeyleri terk etmeyi kolaylaştırır, taatıyla seni nimetlendirir. Çünkü O, tekellüfsüz bir kerim, yanında cimriliğin yanaşmadığı bir cömerttir. Mürid kulundan, rızâsını talep etmede doğruluk, nefsiyle mücadele, hevâsıyla mücahede istemektedir. İşte o zaman zorlukları hafifletmekte, hevâsını öldürmekte, rızâsını istemede doğru olduğunu görünce, bütün işlerini O idare etmektedir.

Şayet bedeni zayıf dünya ehlinden biri, efendisine yönelse ve yürürken bazen düşse bazen de ayağa kalksa ve bu durum defalarca tekrarlansa; sonra efendisi geri dönüp baktığında, kölenin kendisine yönelirken, zayıflığından yüz üstü yere düştüğünü sonra doğrulup tekrar ona yöneldiğini ve düşmesi, ona yönelme ve yakınında bulunma isteğine engel olmadığını görse ve bu durum defalarca tekrar etse; efendinin yanında da çok sayıda binek olsa ve ona iyilik yapacak en yakın insan da kendisi olsa, şüphesiz o efendinin kerem ve rahmeti, istirahat etsin ve çabucak kendisine kavuşsun diye köleye, hemen bir binek yollamayı gerektirir.

İşte Allah, bu efendiden çok daha merhametli ve kerem sahibidir. Mürid kul, nefsiyle mücahede ederken, ayağı sürçmekte ama, bu O'nun rızâsını talep etmeye engel olamamaktadır. Ayağı kaydığında, yüz üstü düşüp sapandan daha çok üzülür ve her şeye rağmen nefsiyle mücahedesini sürdürür. İşte Allah kulunu böyle görünce, ellerinden tutarak rızâsını talep etmeyi hafifletmekte, onu kurb derecelerinin yükseklerine çabucak çıkarmaktadır. Kerem ve cömertliğinde, rahmet ve re'fetinde, lütûf ve şefkatında eşi ve benzeri olmayan Allah, ne büyüktür!

NEFSİ TANIMA

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Nefsin Hevâsından Sakınmak

Dedim ki:

"Bana riyâyı ve sebeplerini anlattın. Riyâ nerden ileri gelir?"

Dedi ki:

"Nefis ve onun hevâsından ileri gelir."

Dedim ki:

"Nasıl nefsimden ileri gelir ki, bana tuzak kuran, dünyayı güzel gösteren düşmanım ve beni fitneye sevk eden dünya vardır?"

Dedi ki:

"Düşmanın, ancak nefsinden aldığı güçle sana zarar verebilir. Eğer böyle olmasaydı, düşmanın daveti seni Rabb'ine daha çok yaklaştırırdı. Seni davet edince ona uymayı reddettiğinde, bununla taat etmiş olursun. Çünkü o seni Rabb'inin hoşuna gitmeyen şeye davet etmiş, sen ise reddetmişsin. Bu konudaki korunman Allah korkusundan ve O'nun sevabını elde etme ümidinden ileri gelmektedir. Daveti reddederek, ümit ve recayı yerinde kullanmış oluyorsun. Nefsin dünyaya değer vermeyince, onun güzelliği seni Allah'a daha çok yaklaştırır. Çünkü dünya ile imtihan edilmişsin ama ona yüz vermemişsin. Ahireti istemiş ve ona rağbet etmişsin. Dünyada zevk içinde yaşama ve neticede ahirette mahrum kalma ya da sevabından az yararlanmayı reddetmiş ve dünyanın sebep olduğu bir imtihanda Allah'a itaat etmişsin.

Nitekim O şöyle buyuruyor: ***"Biz yeryüzündeki şeyleri, kendisine süs olsun diye yarattık ki, onların hangisinin daha güzel iş yaptığını deneyelim."*** (Kehf, 18/7). Allah, zînetler arasında senden güzel amel etmeyi istediğini bildirmektedir. Onun için, dünyada güzel nimetler yaratmış ki, kimin daha güzel amel edeceğini denemektedir.

Dünyada yapılacak en güzel amel, ona karşı zahid davranmak ve ahireti ona tercih etmektir. Bunu yapamayınca, Allah'ın kızgınlığına neden olan bütün ziynetlerini terk et. Bu, Allah adına sana gerekli olan verâ'dır.

Sen nefsine uymadıkça, ehl-i dünyanın dalâlet ve hataya davetleri sana hiçbir zarar vermez. Aksine, Allah ve Resûl'ünün sözüne yapışmak ve insanları reddetmekle sevap almış olursun.

Sana düşmanlık yapan, eziyet eden, tuzak kuran ve sana karşı haddini aşan da böyledir. Bundan ötürü Allah'a isyân etmez, ona karşılık vermezsen sana bir zarar veremez. Aksine senden yararlanmak ister ve kendini helâk eder. Ama kâfirler gibi, kendileriyle mücadele etmeyi Allah'ın emrettiği kimseler müstesnadır. Onlarla mücadele etmen sana fayda verir. İki durumda da kârlısın. Ya galip gelirsin ya da öldürülürsün. Galip gelsen büyük sevap alırsın, öldürülürsen şehit olursun. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: ***"De ki, bize yalnız iki iyilikten birini gözetlemiyor musunuz?"*** (Tevbe, 9/52) Öyle ise, sana zarar veren her düşmana, hevâ-i nefsin oyunu neden olmuştur."

Dedim ki:

"Öyle anladım ki, korktuğum her mahzurlu iş hevâ-i nefisten ileri gelmektedir. Bu ona muhalefet etmenin, Allah'a itaat olduğunu göstermektedir. Allah'a itaatte ise, sıdk ve muhabbet vardır. Bunu bana biraz izah ve şerh eder misin?"

Dedi ki:

"Nefsini tasdik etmedikçe Allah'ı tasdik edemezsin. Nefsini tanımadıkça onu tasdik edemezsin. Onu kontrol etmedikçe onu tanıyamazsın. Nefsini ölüm ve Allah'a arz etmen ve hallerine itiraz etmen gerekir. Onu, iyi yaptığını zannettiği işlerde itham etmedikçe ve kötü yaptıkları işler konusunda

aleyhinde hüküm vermedikçe, hallerine itiraz edemezsin. Onu itham edince, teftiş edersin; teftiş edince, hallerine itiraz edersin; hallerine itiraz edince yapmacık hallerini, aldatmasını ve yalanını anlar ve tanırsın.

Onu tanıyınca ondan sakınırsın, sakınınca gözetlersin, gözetleyince Allah'ın taatından kaçışını, yan çizdiğini, onu yaratanın sevmediği şeylerle süslendiğini görürsün. Çünkü her kötülüğün kaynağıdır. Her belâya sürükler. Onu yaratan Allah, onun devamlı kötülük emrettiğini, kötü hevâsına uyduğunu haber vermektedir. Öyle ise ondan sakın ve din konusunda onu itham et.

Nefsin Kötü Meyillerini Bilmek

Dedim ki:

"Nefsin bazı ayıplarını bilmeme yardımcı ol ki, onu itham edeyim, teftiş edeyim ve tanıyayım."

Dedi ki:

"Nefsin rızâ halinde yumuşak olmaya azimli olduğunu, reddetmeyip boyun eğdiğini görmüyor musun?"

Dedim ki:

"Evet, görüyorum."

Dedi ki:

"Mü'min veya kâfir herkes rızâ anında yumuşaktır. Sinirlendiği zaman, nefisten yumuşaklığı istersen reddeder ve kin, kötü ahlâk, cahillik gibi çocuklara bile yakışmayan hallere girer. Kişi muhtaç olmadığı şeyi harcıyor ihtiyaç anında ise bunu yapmıyorsa, aldatan ve yalancı olmuyor mu? İhtiyaç anında seni terk ediyor, zenginlik zamanında ise yardım va'dediyor. Ona muhtaç olduğunda seni felâkete terk ediyor. Çünkü, sinirlenme anında, yumuşak olacağını va'dediyor. Böylece Cen-

net'i hak edeceğini, ateşten korunacağını, sinirli halini sürdürerek Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyle, gazabını kazanmaktan korunacağını söylüyor.

Ama ona muhtaç olduğun zaman, azabı gerektirecek taarruzlara seni teslim ediyor, bu konuda sana yardım ediyor ve seni cesaretlendiriyor. Kurtulmaya neden olacak şeyler için ise, ağırdan almana neden oluyor. Bunları sana yapandan daha düşman, yalancı ve suçlu kim olabilir?

İhlâs da böyledir. Amele başlamadan ihlâslı olur. Hâlbuki bu ihlâs değildir, ihlâsa niyettir. Güya, çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesini istemediğinden, önceden ihlâslı olmaktadır. Bunu hiç engellemeden gönül rahatlığıyla yapar.

Amel ortaya çıkınca, kendisinden kaçacağını va'dettiği şeyle amele girmeye davet eder, yerine getirmeyi va'dettiği şeyden seni alıkoyar, riyâ duygusunu coşturur, ihlâstan ve amelin kabul olmasına neden olan şeylerden alıkoyar. Çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesine neden olacak durumlarla seni baş başa bırakır.

Amel anında vaatte bulunsa, ihlâsın gerekli olduğu anda seni ihlâstan alıkoysa ve bununla, en çok muhtaç olduğun günde amelinin boşa gitmesine neden olmak istediğini haber verse, va'dını yerine getirmiş olmuyor mu!?

Ortada bir şey yokken, sana verâ' vermektedir. Oysa bu verâ' değil verâ'a niyettir. Güya imtihanla karşılaştığında, Allah sana gazaplanır, azaba müstahak olur ve sevaptan mahrum kalırsın endişesiyle, Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk etmeye ve azaptan emin olmak ve sevap elde etmek için de, günahlardan kaçınmaya davet etmektedir.

Bu durum, imtihan takdir edilip başlayıncaya kadar sürer. İşte o zaman arzuları alevlenir; azaba dûçar olur ve sevaptan mahrum kalırsın endişesiyle terk ettiği şeyleri istemeye başlar. Azaptan emin olmak ve sevap elde etmek ümidiyle, verâ' göstereceğini iddia ettiği konuları reddeder.

Seni aldatmak için, sana vermeyi va'dettiği şey ortaya çıkıncaya kadar ondan kaçmayasın ve ondan emin olasın diye, sana güven verenden, daha düşman biri bulunabilir mi? Ki o, arzuladığı şeyi elde etmek için senin helâk olmanı ve bozulmanı istemektedir.

Zühd de böyledir. Elinde bir şey olmadığı zaman, sana zühdü verir. Sana, zahitlerden olduğunu hayâl ettirir. Az bir para elde edince, rağbet ve ilgi duyguları kabarır, çok kazanmaya istekli ve o konuda mücadele eden biri olarak karşına dikilir. Zühdden alıkoyar, va'dini unutur ve sana söylediğinin aksini yapar.

Rızâ da böyledir. Genişlik ve sıhhat zamanında, henüz belâ ve musibet ortaya çıkmadan önce, senin rızâ ehli olduğun hissini verir. Bu hale mü'min, facir herkes razıdır. Çünkü nefsin hoşuna giden bir haldir. Kendisi için rızâ istenecek herhangi bir durum yoktur. Dolayısıyla bu rızâ değil rızâya niyettir. Çünkü rızâ, belâ ve musibetin ortaya çıkmasından sonra söz konusudur.

Bedeninde bir belâ ve musibet ortaya çıkınca ya da geçiminde bir darlık görülünce, rızâdan kaçınır. Aksine endişe ve kızgınlığa sürükler ve rızâya engel olur, ondan alıkoyar. Va'dettiğini yerine getirmez. Allah'ın hoşuna gitmeyen şeye davet eden ve rızâya engel olan kendisi olur.

Tevekkül ve Allah'a güven konusunda da durum böyledir. Dünya malı ve geçim sebepler yeterli bir durumda oldukça tevekkül içinde olur. Halktan ve Allah'ın dışındaki sebeplerden

değil, Allah'tan bir şeyler beklediğin bir hâl ortaya çıkınca, tamamen tamaha kapılır, halktan bekleme ümidi ve endişesi başgösterir, kalp hemen sebeplere sarılır ve önem verir, halka karşı yapmacık hareketler ve yaltaklanmalar başlar. Nefis, ona muhtaç olduğun zaman seni Allah'a tevekkülden alıkoymuştur.

Allah seni, onunla mücahede etmek için ikaz eder, sen de vaadlerini hatırlatır ve va'dini bozduğu, azmini yerine getirmediği için onu sıkıştırırsan, seninle mücadele eder ve karşı koyar. Va'ad ve ve'idi, Allah'ın onu gördüğünü, yarın hesaba çekileceğini hatırlatarak zorlarsan, aklıyla hatırlar ve onda yakîn ortaya çıkar, mârifeti büyür, basireti kuvvetlenir; bu durum onun boyun eğme isteğine aykırı olarak, hevâsını ve huylarını kahreder, onu mağlup eder.

Senin, kendisi ve gizli açık kötülükleri arasına girdiğini, engel olduğunu görünce, fark edilmeyen çok gizli kötülüklerin ardına düşer. Tasannua girmen için riyâ kapılarını açar, onunla rahatlaman için ucbu; iftihar edip böbürlenmen için de kibri önüne koyar. İhtiyacını karşıladığın noktalarda zevk almak ister. Sanki, ahiret sevabından hiçbir şey elde etmeni istememektedir.

Ona meyledersen, amelini boşa çıkarmaya gayret eder. Bunu yapamazsa onun zevkini tatmaya çalışır. Elde ettiği ne olursa olsun önemsemez ve aldırmaz, elde ettiğini kâr bilir.

Üstüne gider, tartıştığı ve onunla aldattığı noktaların inceliklerini gözetler, bundan hoşlanmadığını ortaya koyar, bu konuda daha önce Cenâb-ı Hakk'ın zikrettiği hususları kabul etmen ve ona dayanman durumunda amelinin boşa gideceğini, Allah'ın kızgınlığına maruz kalacağını hatırlar ve kalbine havf ve sakınma galip olursa, nefis hoşlanmazsa da boyun eğer. Sonra, bu azme rağmen aldatmaya razı olamazsın, vefa göstermesi-

ni istersin. Neticede Allah'a davet eder, Allah'tan korkan mü'minler gibi konuşur, mütevazi olanlar gibi yaşar, yalan, riyâ, kibir, haset, aldanma gibi dinî afetlerden uzak kalır.

Sen bunlara aldanır ve onun ortaya koyduğu bu tavırlarda gerçekçi olduğunu zannedersin. Ne zaman ki, bir sıkıntı, bir belâ ile karşılaşır ve dediği şeyleri tahkik etme hali ortaya çıkarsa, kalbin, havf, ihlâs, zühd, rızâ, tevekkül, sıdk vb. durumlar konusunda durur, hevâ-i nefs gâleyana gelir, bunların zıddı olan arzular coşar.

Eğer bunlar kalbinde yer etmiş olsaydı, ihtiyaç anında hemen coşarlardı ve zıtları ortaya çıkmazdı. Zıddı olan bir şey ortaya çıksa, kökünden sökülürdü. Öyle ise bunların laf olduğunu, gerçek olmadıklarını ve tahkik edilmemiş iddialar olduklarını anlarsın.

Meselâ halktan birisi, sıkıntı anında seninle beraber olduğunu söyler, fakat sıkıntı olunca seni terk eder, araştırdığın halde onu bulamazsan, onun seninle beraber olmadığını ve seni aldattığını anlarsın. Onun vefasızlık yapıp seni terk ettiğine hayret ederken, düşmanına yardımcı olup üzerine saldırdığını görsen, tabiî ki bu hayretin kat kat artar. Sen de gelecekte ondan sakınma ve düşmanının barındığı yere güvenmemeye daha fazla dikkat edersin. Daha sonra ondan sıkıntı anında sana yardımcı olacağına dair sözler duysan, daha önceki tavırlarını bildiğin için, ona kızarsın.

Öyle ise nefsini tanı! Ne kadar az bile olsa, ortaya çıkan her iyilik ve hayır konusunda aksini müdafaa etmek için tartışır, ortaya çıkan en küçük bir kötülüğü ise teşvik eder. Zayi ettiğin her hayır, onun hevâsına uyduğun için olmuştur, yaptığın her kötülük de o seviyor diye yapmışsın.

Öyle ise ondan sakınmak gerekir. Çünkü o, dünyanın rahatından ve ahirete karşı gafletten bıkmaz. Onu ahiret için uyandırır ve düşündürürsen o seni dünya rahatı üzerinde tefekküre davet eder, bu konuyu tartışır ve temenni eder. Kıldığın iki rekât namazı, seni dünya işleriyle ilgili bir şeyler hatırlatmadan bitiremezsin. Ondan gafil olsan bir tarafa dayanır ve seni meşgul eder. Onu ikaz etsen, düşünmekte olduğun ahiret konusundan seni ayırmak için mücadele eder. Hevâsı aklına galip gelir. Aklın gaflet eder ama o gaflete düşmez. Aklın bir şeyler hatırlatmak istese, buna engel olmak için mücadele eder. Onu öldürmen caiz olmadığı gibi, ondan ayrılman da mümkün değildir. O bu halde sana düşmanlık eder.

Dolayısıyla onu tanı ve sakın. Çünkü onu tanırsan ondan sakınma, Allah'a güven, tevekkül ve itminanın artar. Nefisten nefret eder, ona kızar, Rabb'ini seversin. Nefisten ümit keser, Rabb'inden ümitli olursun. Yaptıklarının Allah'ın nimeti, minneti ve fazlı ile olduğunu itiraf ve ikrar eder, şükredersin. Nefsin, bunları yapmada bir faydasının olmadığını anlarsın.

Meselâ iki arkadaşın olsa, bunlardan biri, anne baba gibi, öldürmen caiz olmadığı gibi ondan ayrılman da mümkün değilse, sen onun yanında işin farkında değil iken bir kaya parçasıyla kafanı ezmek istese ve o anda diğer arkadaşın bu tehlikeye karşı seni uyarsa, sen de ileri atılıp elinden kaya parçasını alarak yere atsan veya o arkadaşın yapılan bir yemeğe zehir katsa ve diğer arkadaşın, sen o yemeği yemeden önce seni uyarsa, şüphesiz ilk arkadaşından nefret eder ve seni uyaranı çok daha seversin. Seni öldürmek isteyenden sakınır, uyarana güvenirsin. Sana tuzak kurandan ümidin kesilir, uyarana bel bağlarsın. Onu anladığın için ona sevgin sona erer. Diğeri seni kurtardığı için ona iyilik yapar, faziletini ikrar edersin. Çünkü seni uyarmış, sana tuzak kuran düşmanın tuzağından seni kurtarmıştır.

İşte, sana tuzak kuran nefsin, seni uyaran ve ikaz eden ise Rabb'indir. Nefis kaç defa başına belâ getirmek istemiş, seni kötülüğe sürüklemiş, sen de yapmaya yeltenmiş veya yapmaya başlamışsın da Rabb'in seni uyarmış, sen de ya o kötülüğü yapmamış ya da yaptığına pişman olmuş ve tevbe etmişsin.

Nefsini tanıyınca, ona kızgınlığın, Allah'a ise sevgin artar. Allah'a tevekkül eder, nefsinden ümidini kesersin. Allah'a güvenir nefsinden korkar ve ürperirsin. Yaptıklarını da beğenmezsin. Nefsin, iyiliği sevmediği için, yaptığın iyilikleri ona izafe etmezsin. Nefis, terk edip yapmadığın kötülükleri sever. Sen onun sevdiği şeye kendini kaptırırsan, kötülük işlemen gerekir. Öyle ise seni, nefsin sevdiğinin hilafına uyaran ve yardımcı olan, nefisten başka biridir. O da, Allah'tır. Hem O'nu hem de nefsini iyi tanı. Nefsini iyi tanısan onu doğrularsın. Onu doğrular fakat ona müdahale etmez ve arzularına boyun eğmezsen, o zaman da Allah'ı doğrular ve O'na takvâ ile bağlanır, güvenir ve dönersin.

Nefsini, seni ümitsizliğe düşürmeyecek şekilde, hayırda ona gizli kalan hususlarda itham ve teftiş et. Bir şey bilmezsen, Rabb'ine hamd et. Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şeyin ondan zâhir olacağından endişe et. Daha önce yapmış ve senin hatırlamadığın hususların varlığından kork. Yaptığın iyiliklerin Allah tarafından kabul edileceğine dair ümidini de koru.

Allah'ın hoşuna gitmeyen bir şey yapmışsan, Allah'ın onu affedeceğinden ümitli ol. Seni affetmez düşüncesine kapılıp endişe ve acımayı terk etme. Bu endişeden ötürü affedileceğinden ümitli ol. Çünkü affedemeyeceğinden korkan affedilir. Affedileceğine inanan ve emniyet içinde aldanan ise affedilmez.

Nefsinden endişe et, onu teftiş et ve mücadele et. Nasıl ki, zalim, hain, aldatan, sözlerini süsleyerek delillerini güçlendiren biriyle mücadele ediliyorsa, öylece mücadele et. Tâ ki, adil

deliller getirebilesin. Aleyhinde deliller bulununcaya kadar onu teftiş et. Tâ ki, onun delilleri kalmasın, hakkı anlasın ve ikrar etsin.

İtiraf ettiği veya hakkında deliller bulunan bir hakkı yerine getirmekten çekinince, onu mahkemeye çıkarır, hapis veya dövülme cezası verirsin. O bu duruma bakıp elde edeceğinin en azından mahrum kalacağını ve mahrum edildiğinden daha fazlasının kendisinden alınacağını anlayınca, hakkı yerine getirir ve zulmü reddeder.

Ayrıca Kitap ve sünnet delilleriyle de onunla mücadele et, aleyhine deliller getir, ayıplarını araştır, kötülüğünü ve yalancılığını hatırlat. Tâ ki, hakkı itiraf etsin ve boyun eğsin; mazeretleri ve yalandan ileri sürdüğü delilleri ortadan kalksın.

Hakka boyun eğerse, ne âlâ! Aksi takdirde, Cehennem azabını hatırlat. O hem azap hem hapistir. Cehennem azabının şiddetini ve onunla azaplanacağı düşüncesini uyandır ve hayâl ettir. Bunu aklın basireti ve yakîn gözüyle görünce, içinde korku heyecanı doğar, pişman olma, hakka boyun eğme ve azmetmede gecikmez. Çünkü elde ettiğinin çok fazlasının kendisinden alınacağını bilmiş ve görmüştür.

Sonra terk ettiği hususlarda seninle mücadele edip tuzak kurmaması için uyar ve sakındır. Tartışır ve mücadele ederse, hemen aleyhinde deliller getir ve azabı göster. Onu, sevabı terk etmekle sars, yakînî bir müşahede ile bu sevabı ona göster. Ayrıca, nefse karşı Allah'tan yardım dile, O'na tevekkül et, O'na dayan, O'na hüsnüzan besle. Nefse tevekkül ettiğinde, herhangi bir iyiliğin yapılacağından ümidini kes.

Öyle ise, Allah'a tevekkül et! Nefisten de ümit ve emelin kesilsin!

UCUB

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Nefsi Tanımanın Neticeleri, Ucbun İzahı ve Amelle Şımarma

Dedim ki:

"Bana nefsimi tanıttın. Ben de ondan sakındım. Riyâyı ve sebeplerini anlattıktan sonra, şimdi de nefsi daha iyi tanımaya ulaştıran şeylerden beni haberdar et. Her ne kadar onu bana tanıttıysan da yeterli görmüyorum. Onunla mücadele için gerekli aletler olmadan ve hilelerini bilmeden düşmanımı tanımam bana bir fayda sağlamaz. Ucbun ne olduğunu, nelerde bulunduğunu ve ne ile nefyedilip ondan korunulacağını bana anlat."

Dedi ki:

"Sen kulların çoğunda çaplı bir şekilde bulunan, günahlarını onlara göstermeyen, hata ve ayak sürçmelerini onlara süsleyen bir afeti sordun. Çünkü ucub, kalbi kör eder. Öyle ki, kendini beğenen kimse, kötü biri olduğu halde kendisini iyi, helâk olduğu halde kurtulmuş, hatalı olduğu halde kendisini doğru biri olarak görür. Ucub sahibi kimse, gaflete meyletmeye devam eder ve bu suretle bildiği günah ve ayak sürçmelerini küçük görür, çoğunu unutur, birçoğunu da görmez olur. Yaptığı ameller gözünde çok görünür, o da bunlarla aldanır. Havfı azalır, Allah'la aldanır. Dahası, bu ucub onu Allah hakkında iftira ve yalana sürüklemesine rağmen, kendini Allah'a sadık biri zanneder; dalâlete götürmesine rağmen kendini hidayette görür.

Ucub sebebiyle, sapıkların ileri gelenleri helâk olur, mütekebbirler kibirlenir, böbürlenenler böbürlenir ve büyüklenenler büyüklenir (Yani bu durumları daha ileri derecelere varır). Bu ümmetin ahirinin helâkı da ucub sebebiyledir. Buna delil, Hz. Peygamber'in, bu ümmetin sonundakileri kasdede-

rek, Ebû Sa'lebe'ye söylediği şu hadîstir: ***"İtaat olunan cimriliği, uyulan hevâ-i nefsi ve görüş sahiplerinin her birinin kendi görüşlerini beğendiğini gördüğün zaman, kendini kurtarmaya bak."***[4]

Ebu'd-Derda', "Üç şey kurtuluş ve üç şey de helâk sebebidir. Helâk ediciler, tâbi olunan arzular, uyulan cimrilik ve kişinin kendini beğenmesidir (ucub)." der. Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber'den şunu rivayet etmektedir: "Üç şey helâk edicidir. İtaat olunan cimrilik, tâbi olunan arzular ve kişinin kendini beğenmesi (ucub)."[5] Hz. Ömer de bunun benzerini ifade etmiştir. Bu ifadeleriyle, ucbun helâk edici olduğuna işaret etmiş oldular.

İbn Mes'ud, "Kişi iki şeyle helâk olur. Ümitsizlik ve kendini beğenme." demiştir. Allah rahmet etsin, ne doğru söylemiştir. Çünkü insan kendini beğendiği zaman günahlarını anlayamaz. Günahlarını anlayamayınca onları küçümser ve tevbe etmesi gerektiğini düşünemez. Günahı küçümsediğinden, ondan korkup çekinmez ki, kökünden söküp atsın. Böylece günah işlemeye devam eder ve helâk olur.

Günahlarının çokluğunu bilir ve onları önemser, sonra da ümitsizliğe düşerse, tevbesinin kabul olunacağına ihtimal vermez ve yine günah işlemeye devam eder. Allah'a itaat edip O'nun rızâsına uygun amel işlemekten vazgeçer ve bu sebeple de helâk olur. İbn Mes'ud bu sözüyle, kişinin kendini beğenmesinin helâk sebebi olduğuna işaret etmiştir. Çünkü kişi kendini beğendiğinde, nefsini tezkiye eder. Nefsini tezkiye edince onu itham etmez; Allah'ın emirlerine muhalefetini önemsemez ve nefsini kurtulmuş zanneder.

---

[4] *Ebû Dâvûd*, Melahim, 17; *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 5; *İbn Mâce*, Fiten, 61.
[5] *ag.* ay.

Allah'ın şu âyetini görmez misin?: "Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz." (Necm, 53/32). Tefsirde, "Onu tebriye etmeyin." denilmiştir. Peki kendine göre nefsi kötülüklerden beri ise, nasıl onu itham edebilir? Onu itham edemeyince de ayıplarını nasıl bilebilir?

Bu âyet hakkında Zeyd b. Eslem, "Onu tebriye etmeyin." demiştir. İbn Cüreyc, "Günah işleyip, 'Biz taat ediyoruz.' demeyin." derken, Mutarrıf, "Geceyi uyku ile geçirip pişmanlık içinde sabahlamam, geceyi ibadetle geçirip kendimi beğenerek sabahlamamdan daha çok hoşuma gider." demiştir.

Ucub çeşitli hasletleri bir araya toplar. Meselâ, kişiye çoğu günahları gizli kalır, gizli kalmayanların ise büyük bir kısmını unutur, hatırladıklarını da küçümser. Keza, kişiye hataları gizli kalır, sözü hak olmaz. Bu durum, onu kullara karşı kibir ve büyüklenmeye iter ve Allah'la aldanır. İlim ve ameli nedeniyle dalâlete düşer, öyle ki, ilim ve amelini Rabb'ine karşı başa kakar.

O zaman Allah'ın yanında koruyuculuğu sona erer ve kendini nefsine teslim eder. Böylece Allah'ın indinde zalim ve fasıklardan olduğu halde, kendini iyi kimselerden görür.

Hz. Âişe'den gelen şu rivayeti görmez misin? Kendisine, "Kişi ne zaman günahkâr olur?" diye sorulunca, o, "Kendini iyi bir kimse zannettiğinde." cevabını vermiştir. Hz. Âişe ne doğru söylemiştir! Kişi ameliyle ucba düştüğünde, kendini iyi bir kimse olarak görür.

Ucub kişiyi, yaptığı iyilik, sadaka vb. bütün amellerini başa kakmaya sevk eder. Çünkü, yaptığı faziletler veya verdiği sadakalar ona büyük görünür. Allah'a olan minnet borcunu unutur ve bundaki şükrünü yerine getirmez. Bundan dolayı yaptığı iyilikleri başa kakar ve sevabı yok olur. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Başa kakmak ve eza etmek suretiyle verdiğiniz sadakaları boşa çıkarmayın."*** (Bakara, 2/264) Böylece Rabb'inin azabı kaçınılmaz olur.

Allah'ın Resûlü de şöyle buyurmaktadır: "Allah, kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, rahmet nazarıyla onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz, onlar için elem verecek bir azap vardır: Bunlardan biri de, iyiliği başa kakan mennandır."[6]

Öyle ise, sorduğun şeyi iyi düşün, verdiğim cevabı iyi anla, ucbu öğrendikten sonra, terk etmek hususunda azmini Allah'a takdim et. Umulur ki, Yüce Allah, verdiğim cevaptan yararlanmanı sağlar.

Din Nedeniyle Ucub

Bil ki, din ile ucub dört şekildedir: Amel, ilim, isabetli görüş ve hatalı anlayış. İlim, Kitap, sünnet ve ümmet âlimlerinin sözlerinden anlaşılan ve hıfzedilendir. İsabetli görüş, Kitap, sünnet ve icma'dan, kıyas yoluyla, söz konusu mes'elenin daha önce hükmü sabit olmuş diğer bir mes'eleye benzemesi halinde hükmünü çıkarmaktır. Hatalı anlayışa gelince, Kitap, sünnet ve ümmetin icma'ından istinbat olunmaksızın, zannın onun hak olduğuna itirazıyla birlikte, nefsin hevâsına uyarak hak olmayan tevil ve cehaletle düşülen tenakuzdur. Amel, ilim ve isabetli görüşle ucub bir anlamdadır. Çünkü bunların hepsi Allah tarafından verilmiş bir iyilik ve nimettir. Bunların asıl kaynakları ve çıkış menba'ları Allah olunca, bunları elde eden bu noktada ucbe düşmez.

Kul, kendini sevap almaya müstahak, nimet verilmeye lâyık ve yaptıkları ile kabul edilmeye ehil olmadığını düşünmesine rağmen, kendisine verilen nimeti ve Allah'ın üzerindeki minnetini büyük görmek veya sevap alma ve sadece bir fazl u kerem olarak yaptıklarının kabul görme ümidi ile böyle düşü-

---

6 *el-Buhârî*, Ahkam, 48; *Müslim*, İman, 171; *Ebû Dâvûd*, Büyû', 60; *Neseî*, Büyû', 5, 6.

nür ve davranırsa ucub yapmış olmaz. Ama amelini çok görür ve gözünde büyütürse, ilim ve görüşünü güzel bulur, bunları da nefsine izafe eder ve nefsini över de, Allah'ın kendisine verdiği nimeti ve bu suretle yaptığı iyiliği unutursa, o zaman ilim ve ameliyle ucub yapmış olur.

Dinle ucbun tamamı (özeti) şudur: Nefsin, amel veya ilmiyle kendini övmesi ve Allah'ın verdiği nimetleri unutmasıdır. Nefsin övünmesi ve nimetleri unutması, din ile ucbun tâ kendisidir. Ancak, kulun yapmak isteyip de sonra yapamadığı ameller istisnadır. Çünkü burda ek olarak, Allah'a tevekkül yerine nefse dayanma, vardır. Bu da nimeti unutmaktan ileri gelir. Çünkü Allah'tan gelen nimete ulaştığında, bunu kendi kendine elde edemeyeceğini anlar. Öyle ise, Allah kendisine iyilik ihsan etmişse onu elde eder, değilse elde edemez.

Dedim ki:

"Üzerime düşen, Allah'ın dinde bana verdiği nimetlerin tamamı için Allah'ı hatırlamam, zikretmemdir. Şayet bunlardan bir şey unutursam, o zaman ucub yapmış olur muyum?"

Dedi ki:

"Hayır. Din ve dünya nimetlerinin tamamının Allah'tan olduğuna topluca inanman şartıyla, her nimetin nimet olduğunu tek tek hatırlaman ve üzerinde düşünmen sana farz olmaz. Ama her nimet esnasında Allah'ı hatırlayıp, onun Allah'tan bir iyilik olduğunu bilirsen, bu senin için Allah katında daha faziletli bir durum olup seni şükre sevk eder ve senden ucbu uzaklaştırır. Sana verilen ilim ve amele karşılık hamd etmekle birlikte, şayet nimeti zikretmeyi unutsan ve o hususta yanılsan, sana verilen ilim ve amelle övünerek bunları nefsine izafe etmezsen, ucub yapmış olmazsın. Bu durumda, amelinin dışında

kalan diğer nimetleri unuttuğun gibi, söz konusu nimeti de unutmuş olursun. Ancak, Allah'ın verdiği nimetleri unutarak nefsini översen, o zaman ucba düşmüş olursun.

Ameli Nefse İzafe Etme

Dedim ki:

"Benden başka kimsenin yapmadığı bir ameli nefsime izafe etmem nasıl mümkün olur? Zira o işi bizzat kendim yaptığımı biliyor olmasaydım, ne onu nimet sayar ne de karşılığında Allah'tan sevap beklerdim.

Dedi ki:

"Evet, yaptığın ya da bildiğin bir şeyi bilmekle ucub yapmış olmazsın, ancak bunun Allah'ın nimeti olduğunu unutup, o işi nefsine izafe ederek onunla övündün mü ucb sahibi olmuş olursun. Ancak bunu Allah'ın bir nimeti ve minneti kabul eder ve nefis serbest bırakıldığında kendi arzularına meyledeceğini de bilirsen, nimet verenin sadece Allah olduğu ortaya çıkar ve o zaman da ucba girmiş olmazsın.

Dedim ki:

"Bir işi yaptığımı bilmemle, o işi kendi nefsime izafe etmemin ve onunla övünmemin arasındaki farkı bana açıklayın.

Dedi ki:

"Yapmış olduğun işi başkası değil, senin yaptığını bilmen zorunlu ve tabii bir bilgidir. Öyle ki, onu yapmadığını söylemeye güç yetiremeyeceğin gibi, nefsine ve başkasına, "Bunu ben yaptım." diye söylemeye de gerek duymazsın. Ucbe gelince düşmanın reddetmesi, nefsinin ise heyecanlı bir istekle seni övmesidir. Bu durum seni, yaptığın işi çok miktarda ve büyük bir iş görerek kendi kendine şöyle demeye kadar götürür: "Güç yetirebildim, sabrettim, bitirdim veya cömertçe verdim, uğraş-

tım, anladım." Nefsinin gücü ve basiretinin keskinliğiyle sevinerek nefsini büyütürsün. Başka zamanlarda da Allah'ın nimetini unutur, nefsine yönelir ve "Şunu okudum, bu kadar namaz kıldım, günlerdir oruçluyum veya çok sıcak bir günde oruç tutmayı azimle başardım." şeklinde hitap edersin. Bu ameli nefsine izafe ederek onu çok görmen ve abartmandır.

Kısacası gücü ve sabrı nefsine izafe ederek, yaptığın ve yapmadığın işleri tekrar yapabilme gücüne sevinir, ona dayanmaktan vazgeçmez ve Allah'ın nimet ve minnetini hatırlamaz isen bir zaman gelir bütün bunları bir gaflet içerisinde yaptığını fark edersin. Zira Cenâb-ı Hak kendi fazlından sana bu gücü vermemiş olsaydı bunları yapmaya güç yetirebilir miydin? İçinden kendine bu kadar övgü yağdırır mıydın? Ya da güç ve yetki hususunda nefsine bundan fazla değer biçer miydin? İşte Allah'ın bir nimeti olan amelini bilmek ile, bilgi ve amelinle nefsini övmek (ucb) arasındaki fark budur.

Dedim ki:

"Kendimi bu dediklerine maruz kıldığımı ve meselenin, amelimi bilmekten öteye gittiğini görüyorum. Çünkü nefsime, benden kaynaklanan bir endişe ile, yaptığı ameli bilmezlikten gelmesini, hatta bunu başkası yapmış gibi değerlendirmesini söylemem, aklımı kaybettiğim anlamına gelir.

Eğer, nefsimin yapmadığını, bir başkasının bu ameli yaptığını sanmasını ve kendisini felç, namazda iken kendisini uykuda, oruçlu iken oruçlu olmayıp, namazı kılan, orucu tutan başka birisinin olduğunu hissetmesinden endişe ediyorum. İçimden, "Şunu yaptım bunu yaptım." dememin ne sakıncası vardır? Zira nefsim yaptıklarımı bilmiyor diye, yaptığım işler hakkında kendisine bilgi veriyor değilim. Çünkü, Allah'ın nimetini unutup nefsimi överek, yaptığım ameli ona izafe etmem, ucbun kendisidir.

Bu yüzden ben, bununla birlikte, yaptığımın ucb addedildiğini bildiren ilmî bir delil istiyorum ki, birileri bu mesele hakkında bir şüphe uyandırarak itiraz eder ya da bunun aksini iddia eden bir delil getirirse, nefsime karşı bana destek olabilsin. Aynı zamanda bunun aksini ifade eden ilmî bir delil gösterilmeden itirazcı ikna olmayacaksa, bu delil onu kabul etmeğe sevk etsin."

Dedi ki:

"Evet zaten ancak Allah'a itaat edenler ve O'nun yolunda olanlar iyilikleriyle sevinir ve ucbe maruz kalırlar. İbn Ebi'z-Zinad, Musa b. Ukbe'nin Kureyb'den İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet ediyor: "Davud hayâtında hiç günah işlemedi. Fakat bir sefer nefsini beğenip ucba maruz kalarak dedi ki: "Ey Rabb'im, Davud ailesinden birisinin ihya etmediği bir gece yoktur ve Davud ailesinden birisinin oruçlu olmadığı bir gün de yoktur." Haccac'ın rivayetinde Davud'un şöyle dediği kaydolunur: "Gece ve gündüzden geçen her saatte Davud ailesinden biri ya namaz kılarak veya oruç tutarak ya da zikrederek mutlaka sana ibadet etmiştir."

Hz. Davud bu sözleriyle, gece ve gündüz yapılan ameli Davud ailesine izafe etmiştir. Doğrusu kendisi bu hususta ailenin ilki ve en iyi ibadet edeni idi. Ailesini ibadete çağıran ve onların bu ibadete devam etmelerini sağlayan da kendisiydi. Hz. Davud bu ameli büyük gördü. Zira kullandığı tabir bunu ifade ediyor. Çünkü Araplar bu tür bir ifade şeklinden, ancak ameli büyük görme anlamını kastederler. Hz. Davud yaptığı ameli kendisine izafe etti ve nefsini de övdü. Zaten Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud hakkındaki sözü de bunu ifade ediyor.

İbn Abbas şöyle diyor: *"Bunun üzerine Allah Hz. Davud'a vahyederek şöyle dedi: "Ey Davud! Bu benim yardımımla oldu. Şayet sana yardım etmemiş olsaydım buna gücün yetmezdi ve artık seni nefsinle baş başa bırakacağım."*

Bir başka hadîste, "İzzetime ve azametime yemin ederim ki, artık seni nefsinle baş başa bırakacağım." denilmiştir. Şayet Hz. Davud Allah'ın nimetini hatırlıyor olsaydı, Cenâb-ı Allah ona hatırlatma gereğini görmezdi; dolayısıyla onu cezalandırıp nefsiyle baş başa bırakmazdı. Bu yüzden Allah Hz. Davud'a unutmuş olduğu nimeti hatırlattı ve amelini izafe ettiği, yaptığını beğendiği nefsiyle baş başa bıraktı. Bunun için İbn Abbas Hz. Davud'u "Nefsini beğenen kişi." olarak adlandırdı ve Allah'a olan itaatini beğenip ucbe girmesiyle günah işlediğini bildirdi.

Hz. Davud Allah için yapmış olduğu ibadetiyle övündü ve hemen ardından cezalandırıldı. Neticede yaşamı boyunca üzüntü ve nedamete sebep olan ve ahirette de onu uğraştıracak. Hadîste ifade edildiği gibi Orya'nın[7] Hz. Davud'a hakkını helâl edeceği zamana kadar bu durum devam edecektir. Ucb ne büyük bir imtihan ne korkunç bir afettir!

Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de Huneyn Savaşı sırasında Hz. Muhammed'in ashabına yaptığı hatırlatması da bu kabildendir. Hz. Peygamber'in ashabı ve onlara tâbi olanlar o zaman yeryüzünde Allah'a ibadet eden tek ve en hayırlı topluluk idi. Sadece Allah için kızar ve O'nun dinini savunur, destekler ve Allah düşmanlarına karşı topyekün savaşmak için toplanırlardı. Allah onlar için şöyle buyurmuştur: ***"And olsun ki Allah birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Sonunda (bozularak) gerisin geriye dönmüştünüz."*** (Tevbe, 9/25)

[7] Hz. Dâvûd, Oriya b. Sariye adında bir şahsı savaşa göndermişti. Kendisi savaşta öldürülünce Hz. Dâvûd dul kalan hanımı ile evlendi. A. b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 28.

Evet durum böyle olmuştu. Çünkü sahabeden biri; "Bu gün azınlıktan dolayı mağlup olmayız." demişti. Ne zaman ki sayılarıyla övünüp sevindiler ve Allah'ı unutup güçlerine güvendiler, Allah o anda desteğini onlardan çekti ki çokluğun kendilerine bir faydası olmayacağını ve onları düşmanlarına karşı galip kılanın sayıları değil, ancak Allah olduğunu hatırlasınlar. Sonra Cenâb-ı Hak, Resûlü'ne ve ashabına bir ikram olmak ve dinini gözetmek üzere onlara acıdı ve onları muzaffer kıldı. Daha sonra Allah onlara söylemiş oldukları bu sözü ve eksik olan bu tutumlarını Kur'ân'da bildirdi. İşte bu, sayı çokluğundan doğan ucubtur.

Süfyan b. Uyeyne'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bir gün Hz. Eyyûb, Rabbi'ne yalvararak şöyle dedi: "Ey Rabbim! Ben bütün işlerimde hep Senin isteğini kendi isteğime tercih etmişimdir. Bu belâyı başıma nerden getirdin?" Hemen bir buluttan on bin sesle; "Bunu yapma gücünü nerden elde ettin ey Eyyûb?" diye çağrıldı. Bunun üzerine Hz. Eyyûb hatasının farkına vararak başına kül döktü ve "Senden Ey Rabb'im." dedi.

Görülüyor ki Hz. Eyyûb yapmış olduğu ameli Rabb'ine izafe etmeyi unuturken hatırladığı zaman hemen Rabb'ine zelil ve muhtaç biri olarak yöneldi, bu amelin Allah'tan kendisine verilen bir nimet olduğunu fark edip ikrar ederek; "Evet senden Ey Rabb'im!" dedi.

Bu ve Hz. Davud'un olayı, ameliyle şımarma anlamı içermektedir. Allah'ın izniyle konuyu yerinde açıklamaya çalışacağız.

Amelle Şımarma (İdlâl)

Dedim ki:

"İdlâlin (şımarma) ne olduğunu bana açıklayın."

Dedi ki;

"İdlâl (şımarma) ucb mânâsıyla birlikte başka bir mânâyı daha içermektedir. Şöyle ki, ilmi veya ameliyle ucuba düşmüş kimse, kendisini, ameli karşılığında, Allah katında sevabı hak ettiğini ve yüce bir değere sahip olduğunu sanır. Fakat, Allah'ın sevap ve affını korkuyla birlikte ummak idlâl kapsamına girmez. Zira idlâl, umudun galebe ettiği, korku ve endişenin olmadığı durumda, amelin karşılığını istemektir. Meselâ, Muhacirlerden bir kadın Hz. Âişe'ye şöyle demişti: "Hz. Peygamber'e Allah'a ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, dünyaya getirdiğim çocuklar hakkında iftira etmemek ve hayırda kendisine isyân etmemek üzere biat ettim ve Rabb'imin bütün buyruklarını yerine getirdim. O da bana karşılığını verdi. Allah'a and olsun ki Rabb'im beni cezalandırmayacaktır."

Bunun üzerine kadın rüyasında kendisine şöyle denildiğini gördü: "Rabb'inin kendisini azaba uğratmayacağına and içen sen misin? Peki seni ilgilendirmediği halde söylediğin sözlere ve yapman gerektiği halde yapmayıp engel olduğun işlere ne dersin?"

Başka bir hadîste; "O kadına bir melek gelerek kendisine şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Konuşurken sözlerini inceltip kırıtıyorsun, ziynetini açıp gösteriyorsun, hayra engel oluyorsun, komşuna eziyet ediyorsun ve eşine itaatsizlik ediyorsun!"* Daha sonra melek beş parmağıyla kadının yüzüne bir şamar vurarak; *"Beşe karşı beş, artırırsan biz de artırırız!"* dedi." Râvî, kadın sabahladığında yüzünde hâlâ parmak izlerinin olduğunu anlatmaktadır. İşte bu Allah'a karşı ameliyle şımarmadır. Gaflet, unutkanlık ve cehaletten ötürü azabı hak etmiştir.

Dedim ki:

"Onun, Allah katında büyük bir değerinin olduğunu sandığına delil var mıdır?"

Dedi ki;

"Hem kalbinden hem dilinden onun böyle inandığını gösteren nice deliller vardır. Meselâ, Hz. Davud'un dediği gibi, Allah'a yalvarırken amelini büyütmesi, başına bir belânın gelmesini veya Allah'ın kendisine karşı düşmanına yardım etmesi ya da yaptığı bu kadar amele rağmen dua ve isteklerini reddetmesini hiç beklememesi.. Evet bütün bunlar, O'nun dediğimiz şekilde inandığını gösteren delillerdir.

Hz. Eyyûb'ün "Ey Rabb'im! Ben bütün işlerimde hep Senin isteğini kendi isteğime tercih etmişimdir. Başıma bu belâyı neden getirdin?" demesi de bunun gibidir.

İyi amel işleyen kimse duasının kabul olmamasını ya da istediği bir şekilde kendisiyle muamele edilmemesini, başına musibet gelmesini, düşmanının eline düşmesini ya da dünya kötülüklerinden birisine maruz kalmasını çirkin görüp bunu tepkiyle karşılar ve sanki Allah'a minneti varmış gibi ameliyle şımarıp Allah'tan karşılık isteyerek, mükâfatlandırılması gerektiğini düşünürse ameliyle ucub ve idlâl yapmış sayılır.

Kuşkusuz Allah'ın kullarına olan nimeti ve fazlı olmasaydı, onları iyi ameller işlemeğe muvaffak etmezdi. Zira iyi amel Allah'ın bir fazlı ve nimetidir, kulları ise pek az şükrederler, pek çok günah işlerler. Doğrusu şükretmek de Allah'ın bir nimetidir. Günahlar ise pek çoktur. Allah şöyle buyuruyor: ***"Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkmazdı."*** (Nur, 24/21)

Bu âyet indiği zaman, insanların en hayırlısı olan Peygamber Efendimiz ashabına şöyle dedi: "Hiçbirinizi ameli kurtaramaz." Ashab, "Seni de mi amelin kurtaramaz Ey Allah'ın elçisi?" diye sordular. Resûlullah, *"Evet, Allah beni rahmetiyle kuşatmasa, beni de amelim kurtaramaz"*[8] dedi.

Hz. Peygamber'in şöyle dediği de rivayet olunmuştur: *"Şayet Allah yaptığımız bu iki şeyden dolayı, beni ve İsa b. Meryem'i sorguya çekecekse bize azap verir."*

Daha sonra sahabeye bakıyoruz, takvâ ve faziletlerine rağmen Allah'a olan korkularından dolayı, insan olarak değil başka bir yaratık olarak dünyaya gelmeyi temenni etmiş olduklarını görüyoruz. Ebû Bekir kumru kuşu olmayı, Ömer ise bir saman çöpü olmayı temenni etmişlerdir. Ebû Ubeyde, İmran b. Hüseyn ve başkaları da buna benzer şeyleri temenni etmişlerdir.

Kullarına karşı en büyük hüccet Allah'ındır. O'nun kullarına minneti, nimeti ve fazlı vardır, kimsenin O'na minneti yoktur, kulların yaptıkları hayırlı işler de Allah'tandır.

Dedim ki;

"Bu söylediklerinin idlâl olduğunu gösteren delil nedir?"

Dedi ki;

"Katade, ***"Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma."*** âyetini "Amelinde naz yapma." şeklinde açıklamıştır. Doğrusu bu âyetin ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler olmuştur. Bazıları, "Sana hediyeler vermeden başkalarına hediye verme." şeklinde açıklamışlardır. Katade'ye göre, "Ameliyle idlâl yapıp karşılığını isteme." anlamını ifade ediyor.

---

[8] *el-Buhârî*, Rikak, 18; *Müslim*, Münafikîn, 71, 73; *İbn Mâce*, Zühd, 20.

Rivayet edildiğine göre Hz. Davud ve Hz. Eyyûb şöyle demişlerdir: "Ameliyle idlâl yapan kişinin namazı başına takılır da yukarı çıkmaz. Günahını itiraf ederek gülmen, amelinle idlâl yaparak ağlamandan daha iyidir." şeklinde açıklamışlardır. İşte idlâlle ucub budur.

İdlâlin karışmadığı tek ucub ise, anlattığım gibi, yapmış olduğu hayırlı amel ile nefsi övüp Allah'ın nimetini unutmaktır. Rebah el-Kaysî'ye, "İyi amel işleyenlerin amellerini bozan nedir Ey Ebû Muhacir?" diye soruldu. Rebah, "Allah'ın nimetini unutup nefsi övmektir." şeklinde cevap verdi.

Yanlış Rey ile Ucub

Dedim ki:

"Verdiğin bu cevabında yanlış rey sebebiyle ucba değinmedin."

Dedi ki:

"Yanlış rey bir nimet değildir ki, onunla ucb durumunda nimetin unutulmasıyla vasfedilebilsin. Zira bu bir belâ, eksiklik ve mahrumluktur."

Yanlış rey bid'at ve dalâlet hususunda olduğu zaman, imtihan ve mahrumiyet sayılır. Ahkâm hususunda ise bazen günah ve mahrumiyet bazen de günah sayılmayıp sadece dinde bir eksiklik sayılmaktadır.

Kitap, sünnet ve icmaya muvafık olmayan rey ucbden meydana gelir. Zaten çoğu insanları din hususunda yanlışlığa, bid'atlere, küfre ve dalâlete saptırıp onları helâke götüren sebep de bu türde olan reydir. Nitekim Peygamber Efendimiz reyi zemmedip ahir zamanda ümmetine galebe edeceğini bildirmiş ve insanların bu durumda kör ve sağır olup hiçbir nasihatın onları etkilemeyeceğini ifade etmiştir.

Ebû Sa'lebe el-Huzenî, "Peygamber Efendimize, ***"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar vermez."*** (Maide 5/105) âyetinin anlamını sordum, Peygamberimiz şu cevabı verdi: "Ey Ebû Sa'lebe, iyiliği emretin, kötülüğü nehyetin. İtaat olunan bir cimrilik, tâbi olunan arzu ve görüş sahiplerinin kendi görüşleriyle övündüklerini gördüğünde nefsini kurtarmaya bak"[9] demektedir. Peygamber Efendimiz âyetin, insanların çoğu dünyayı ahirete tercih ettikleri ve reyleri ile övündükleri zaman Müslümanların bu tutumda olmamalarını tavsiye ettiği anlamına geldiğini haber veriyor.

Sahabe ve onlardan sonra gelen âlimler de reyle övünmeyi zemmetmişler ve reyle amel etmenin insanı helâke götüreceğini söylemişlerdir.

Allah hakkında doğru olmayan şeyleri söyleyenler için, Cenâb-ı Hakk'ın şu sözlerine bakınız: ***"İyi işler yaptıklarını sanıyorlar."*** (Kehf, 18/104). ***"Kötü işi kendine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse mi?"*** (Fatır, 35/8). Diğer bid'at ehli de böyledir. Eğer görüşleriyle övünmeselerdi, bid'atlarını savunup deliller getirmezlerdi.

Kâfirlerin bütününü, Müslümanlardan da bid'at ehlini ve yanlış fetva verenleri helâke götüren şey yanlış reyle övünüp ucb içinde olmaktır. Zira yanlış tevilleri yapıp hak sandılar ve tevilleri ile övündüler; yanlış fetvalar verenler ise kıyas şartlarına uygun olmadığı halde, kıyas yapıp hakka isabet ettiklerini sandılar ve kıyaslarıyla övündüler. Oysa onlar hakkı bırakmış bâtılı din edinmişlerdir.

Dedim ki:

---

[9] *Ebû Dâvûd*, Melahim, 17; *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 15,; *İbn Mâce*, Fiten, 21.

"Yanlış reyle övünmenin büyük zararlarını açıkladın ve tahribatlarını anlattın. Şimdi de onun ne olduğunu bana bildir."

Dedi ki:

"Kesin olmamakla birlikte bir zan ile, gerçek olduğunu kabul ettiği ve hevâ-i nefsten ileri gelen yanlış bir görüşü güzel görmektir."

Dedim ki:

"Onu güzel görmesi neden kaynaklanıyor? Çünkü böyle bir şey ancak cehaletten kaynaklanabilir."

Dedi ki:

"Evet."

Dedim ki:

"Bu gaflet ve cehalet neden ileri gelir?"

Dedi ki:

"Nefsi eleştirmekten kaçınmak, o görüşü izah edici bir dayanak ve hakkında Allah'tan gelen bir delil olmadan o görüşü güzel görmekten kaynaklanır. İşte bu nimet değil, büyük bir musibet ve korkunç bir afettir. Bu durumda, Allah'ın nimetini hatırlasa bile, ucbun giderilmesi yerine, daha fazla kökleşir ve artık ona tamamıyla galebe eder.

Zaten bunu nimet gördüğü için övünmüştür. Onu büyük bir afet olarak saymamıştır ki, ondan sakınsın. Ya da onu bir bela olarak görmemiştir ki, nefsini eleştirsin ve neticede o görüşü kabullenmesine veya terk etmesine yardımcı olacak bir ilim sahibi olsun. Çünkü yanlış reyi nimet sayan kişi onunla övünür.

İyi Ameller Sebebiyle Oluşan Ucbu Gideren Şeyler

Dedim ki:

"Abid, din sebebiyle oluşan ucbu ne ile giderebilir ki ondan kurtulabilsin?"

Dedi ki:

"İtaat ve hak ile olan amel, ilim ve hakka uygun isabetli rey ile oluşan ucb, bunların Allah tarafından kendisine verilen bir nimet olduğunu hatırlamak ve Allah'ın fazlı olmadan hiç kimsenin nefsinin becerisiyle bu nimete ulaşamayacağına inanmakla giderilebilir. Zira nefis kendi başına bırakılsaydı bunu ne yapabilirdi ne de ondan ileri gelmiştir. Zira nefsin arzusu bunun aksini istemektir. Bu yüzden Allah kendisine nimet vermek istediği kulun aklını uyarır. Kul akıl ile, nefsî arzusunu yener neticede doğruyu yapmaya azmedip, nefsin arzu ve isteklerine muhalefet eder. Çünkü nefsin arzuları, insanın yapmak istediği her iyiliğin aksini istemektedir. İnsan gece namazına kalktığı zaman nefis uyuyup rahat etmeyi ister ve oruç tuttuğu zaman nefis yemek içmeyle gıdalanmayı ve cimayla rahatlamayı sevdiği için oruçlu olmaya karşı çıkar. Diğer hayırlı ameller de böyledir. Şayet nefsin arzusuna bırakılsa, yapılmaz.

Öyle ise iyi amel etmenin, nefsinin bir becerisi değil, Allah'ın kendisine verdiği bir nimet olduğunu hatırlayıp itiraf etmeli ve bu nimete şükretmelidir. Şükretmekte kusurlu olduğunu ve hakkıyla şükredemediğinin şuuruna varmalıdır. Bu nimete hakkıyla şükredemediği için, ona ehil olmadığını ve bu nimetin kendisinden alınmasını hak ettiğini bilmelidir."

Dedim ki:

"Nefse fazla ağır gelmeyen iyi ameller de vardır. Bâtıl sözlere dalmayıp sükût etmek, gözü harama kapamak, gıybet, faydasız ve günah olan sözleri terk etmek ve kalbiyle zikir ve fikir etmek vb. bunlardandır."

Dedi ki:

"Bu saydıklarının tamamı nefse ağır gelir. Zira, her ne kadar nefsi yoracak kadar ağır değillerse de, onu istek ve arzularından alıkoyuyorlar. Çünkü nefis insanlarla konuşmakla rahatlar ve kalbinden geçen sözleri ancak bu şekilde anlatabilir. Yine gözü haramdan sakındırmak da nefsi, istek ve arzularına bakmaktan alıkoymaktır.

Ahiret için kalp ile zikir ve fikir de nefsi, dünya rahatı için düşünmekten alıkoyar. Bu da nefse ağır gelir ve onun istek ve arzularına engel olur.

Akıl erbabınca, insanın işlediği bütün hayır ve iyi amellerin, nefsin arzu ve isteklerin hilafına olduğu doğrulanmıştır. Çünkü nefis yorulur veya en azından istek ve arzularından alıkonur. Bütün bunlar, nefsin arzuları hilafına yaptığı şeylerin, bir başkası tarafından yaptırıldığının kesin delili ve açık şahididir. O da, nefse bunları fazlından veren yaratıcısı ve sahibi olan Allah'tır. Öyle ise şükür ve hamd ona aittir.

Şayet nefis, sahibine yapılan amelleri kendinden yaptığı iddiasında bulunur ve insan da nefsini sabır ve gücüne karşılık överse, kendisinde bulunan bu bilgilerle ona yaklaşsın. Zaten Yüce Allah'ın, Rabb'inin rahmet ve minnet ettiği hariç, her nefsin kötülüğü emrettiğini bize bildirmesi, yeterlidir.

Kişi bu inançla nefsine yaklaşmalıdır. Kuşkusuz nefis bu iddiasında yanıltıcı ve iftiracıdır. Aksini arzuladığı, kendisine

ağır gelen ve engel olmak için çaba harcadığı bir şeyi, kendisinin yaptığını, nasıl iddia edebilir?

Evet nefis, yapmak istemediği, aksini arzuladığı ve yapılmasına başlandığı zaman terk ettirmek için mücadele verdiği bir şeyi, kendisinin yaptığını, nasıl iddia edebilir? Kuşkusuz bu nefsin bir iftirasıdır ve onu tasdik eden de ahmak ve cahildir.

Dedim ki:

"Allah için iyi amel işleyen, azmi güçlü, dünyaya karşı olan ve ibadetlere devam eden kimse, bazen, ibadet için nefsinde öyle bir arzu, öyle bir istek hisseder ki, neredeyse sabrı taşacaktır. Sanki bu onun tabiatıdır. Hatta bazen, bu sınırı da aşmaktadır. Amelimizde iyi ve kötüyü karıştırmamıza rağmen, bazen bu hali kendimizde bile müşahede edebiliyoruz."

Dedi ki:

"İşin başında, nefiste böyle bir arzu olmaz; zaten bu arzu ne güçlü ne de zayıf olduğu zamanlarda nefsin yaradılışıyla bağdaşır. Zira işin başında kendisinden böyle bir şeyin ortaya çıkmaması için çaba harcamaktaydı. Ancak ne zaman ki Allah, kuluna güçlü bir azim, nefsiyle mücadelede ve onu etkisiz hale getirmede mücadele sabrı nasip eder ve nefis de artık onun kendi isteklerine cevap vermesinden umutsuz kalır, Hakk'ın nuru ve kendisinin güçlü azmiyle mağlup olur ve ahiret dertleri kendisine galebe ederse, bu iddiasından ve alıştığı vaziyeti talep etmekten kesilip vazgeçer. Ancak bununla birlikte nefis, yaratıldığı yapı ve huyunu korur. Şayet insanda en küçük bir tembellik bulursa, o kötü hallerine döner ve Rabb'ine yaptığı çoğu ibadetleri artık bırakıp, terk eder."

Zorla teslim olan, tehdid ve azarlama ile isteklere cevap veren, başkası sana destek verip onu mağlup etmeden itaat etmeyen; buna rağmen, senin davetine icabetinden geri dö-

nüp, itaatini terk edip etmeyeceğinden ve daha önceki kötü hallerine tekrar dönüp dönmeyeceğinden emin olmadığın birini, yaptığı iyi işlerden ötürü över veya onun kendi arzu ve isteğiyle bunları yapıp sana itaat ettiğini düşünür müsün? Veya sana itaat etmeyi arzulamadığını bildiğin için onu tenkit eder misin? Diğer taraftan, nefse galip olup hizmetinde kullanıncaya kadar sana boyun eğmesinde yardımcı olana teşekkür etmez misin? Çünkü, onun bu kötü hallere karşı arzusunun değişmediğini, zorla icabet ettiğini, mağlup edilerek itaat ettirildiğini, bir kaçış yolu ve çıkış menfezi bulduğu anda eski arzu ve isteklerine koşacağını ve senden yüz çevireceğini gayet iyi bilmektesin.

Bu, tıpkı düşman bir ülkeden esir alıp, ailesinden, çocuklarından, malından, vatan ve toprağından uzaklaştırdığın birine benzer. Esarete düşmeden evvel o seni esaret altına almak için var gücüyle savaşmıştı, ancak birileri gelip sana destek verdi ve onu sana yakalayıp teslim etti. Ama hâlâ ülkesine dönmek için seninle çekişmekte, seni öldürmek veya esaret altına alıp beraberinde ülkesine götürmek için fırsat aramaktadır. Sen ise hizmetine koşup itaat etsin diye onu dövüp zorlamaktasın. Fakat onun bir fırsat bulup seni terk etmesinden ve kendisine vermiş olduğun işini bırakıp kaçmasından endişe duymaktasın. Bu insan, "Övülmeye lâyık ya da işinde dürüsttür." diyebilir misin?

İşte nefsin de tıpkı bu esir gibi, daha evvel dünyaya sarılıp onu ahirete tercih etmek istiyordu ve seni istekleri doğrultusunda çalıştırıp kurtuluş yolu olan ahireti bırakman için seni esaretine almaya var gücüyle çalışıyordu. Ancak, Allah, seni nefsine karşı muvaffak kılmak için, za'fiyetini giderip seni güçlendirdi, kalbinin karanlığını giderip aydınlattı, çoğu istek ve arzularından vazgeçene kadar nefse karşı sana yardımcı oldu. Nefis ise zorla ve istemeyerek dahi olsa, boyun eğip sana teslimiyet gösterdi.

Daha sonra Allah, sana, nefsini tenkit edip kötülüklerden alıkoymayı nasip etti. Aklını ve ilmini, cehalet ve arzularına karşı güçlendirdi ve seni nefsine muhalefet edebilmeye muvaffak kıldı. Neticede isteklerini elde etme noktasında senden ümidini kesti ve alıştığın tarza alıştı. Yaratılış ve huylarını hiç değiştirmemekle birlikte, sana boyun eğmeye koştu.

Sen ise, nefsin bu itaatine rağmen, daha halen eski haline dönmesini bekleyip ona karşı sana yardım edip, sana itaatkar kılandan desteğini sürdürüp çekmemesini istiyorsun ki, tekrar seni artık tanımayıp bütün istek ve arzularını sana yaptırmasın. Zira bu hem dünya hem ahirette hüsrana uğraman demektir.

Bu açıklamadan sonra nefis ile sözü geçen esir arasında hiçbir farkın olmadığını anlamış olmalısın. Hatta nefis, esirden daha tehlikeli ve daha şiddetli bir fitnedir.

Dedim ki:

"Nefis ile esir arasında şöyle bir fark görüyorum, Esir, kendisinden istenilen şeyin kendi hayrına olduğunu düşünmemektedir. Oysa nefis, kendisinden istenilen şeyin, hem dünya hem de ahirette kendi hayrına olduğunu biliyor.

Dedi ki:

"Muhalefet hususunda nefis ile esir eşit olmakla birlikte, nefsin şerri esirinkinden daha fazladır Zira nefis bilerek itaatsizlik yapıyor. Esir ise bilmediğinden ve gerçeği anlamadığından isyân ediyor. Şayet kendisinden kabul edilmesi istenilen İslam'ın küfürden farkını, Allah'a ve dinine karşı savaşan dar-ı harbin kötülüğünü bilip doğru bir şekilde anlasaydı, belki de İslâm'ı isteyerek kabul edip dar-ı harbe dönmekten vazgeçerdi.

Bu demektir ki nefis esirden daha şerli ve daha çok inatçıdır. Zira o seni ancak kurtuluşa çağırır, helâk olmasını istemediğini bildiğine göre, inat edip itaatsizlik etmektedir.

Bazı esirlerin her hususta nefse benzeyip aralarında hiçbir farkın olmadığını da görürüz. Çünkü bazen esir, imanı ve faziletini anlar. Nitekim Cenâb-ı Hak, Ehl-i Kitaptan bir kısmının hakkı bildikleri halde reddettiklerini bildirerek şöyle buyuruyor: ***"(Resûlüm) Eğer sen, sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitab okuyanlara sor. Andolsun, sana Rabb'in-den hak geldi. Sakın kuşkulananlardan olma!"*** (Yunus, 10/94).

Allah'ın varlığını itiraf edip bildiği halde, İblisin, inat ve inkâra gittiğini ise şöyle açıklıyor: ***"Nitekim hak uğruna (savaşa gitmek için) Rabb'in seni, evinden çıkardığı zaman, mü'minlerden birtakımı bundan hoşlanmıyordu. Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi (cihad konusunda) seninle tartışıyorlardı."*** (Enfal, 8/5-6)

İşte nefis de böyledir, her şeyi açıkça bildiği halde hakkı red konusunda, esirlerin en şerlileriyle eşit, cahil veya bilgili, her esir aynı konuma girer. Neticede isyân ve reddetme konusunda aralarında bir fark kalmaz.

Hamd sadece Allah'adır, tenkit ise, nefsedir. Onun şerrinden korkup dikkatli olmak ve ona hiçbir zaman güvenip yanaşmamak gerekir.

Nefsini tanıyan kişinin ucbu gider. Böylece Rabb'ini yüceltir, O'na şükreder. Nefsinin şerrinden şiddetle sakınır. Rabb'ine güvenip sadece O'na yanaşır ve nefsine buğzedip, nimet sahibi olan Rabb'ini sever.

Meselâ, iki arkadaşın olsa ve sen uykuda iken onlardan birisi kafanı bir taşla ezmek istediği anda diğeri, taşı arkadaşının elinde havada tutarak seni uyandırsa ve arkadaşının sana ne yapmak

istediğini gösterse; ya da onlardan biri seni öldürmek için yemeğine zehir koysa, diğeri ise, sen uyandığında, o yemeği bir hayvana yedirerek arkadaşının ne yapmak istediğini açık bir dille bildirse ve sen de gözünle o hayvanın zehirli yemekten öldüğünü müşahede edip o yemeği yemiş olman durumunda ölümüne sebep olacağını açıkça anlasan; o hain arkadaştan nefret edip ona kızmaz ve seni tuzaktan kurtaran arkadaşı da sevip, güvenip ona minnettar olduğunu göstermez misin? Sana kötülük yapmak isteyene karşı artık uyanık ve dikkatli olup, bu kötülüğe engel olana da daha fazla güvenip ona yanaşmaz mısın ki, seni, buna benzer kötülüklerden başka zamanda da kurtarsın ve sana kötülük yapana karşı da, tekrar böyle bir kötülükte bulunacağı durumlarında, uyanık olup kendini ondan koruyasın?

Şayet sana kötülük yapmak isteyen arkadaşın sana gelip aslında seni kurtaranın kendisi olduğunu iddia ederse, sen gerçekten seni kurtaran diğer arkadaşı unutup kurtuluşunu, sana tuzak kuran kötü arkadaşa izafe eder misin? Hayır, aklın olduğu sürece bunu yapacak değilsin!

Kuşkusuz, nefsinin sevk ettiği nice kötülükler olmuştur, ancak Allah onu terk etmene yardımcı olmuş ve seni korumuştur. Seni gafletten uyandırıp, o kötülükten kurtarmıştır. Oysa o kötülük neticesinde taş ve zehirle ölmekten daha kötü olan, ateşte yanmak ve helâk olmak vardır.

Nefsinin seni, Allah'ın haklarını yerine getirmekten alıkoymaya çalıştığı nice durumlar olmuştur. Ancak Allah seni, nefsin arzularının aksini yapmaya muvaffak kılmıştır. Öyleyse nefsine buğz edip onun şerrinden korkman ve onu överek iyilikleri ona izafe etmekten sakınman gerekir. Rabb'ini ise sev, O'na güven ve O'na karşı mutmain ol. Sana ulaşan bütün iyilikleri O'ndan bilerek sadece O'na şükretmeyi asla unutma.

Dedim ki:

"Senin bu açıklamanla şu sonuca varabiliriz: -Aslında ben de genel olarak aynı şeyleri düşünüyordum- Şayet Rabb'im nefsimi serbest bıraksaydı, muhakkak nefsim beni helâka götürürdü. Öyle ise beni helâk olmaktan kurtaran sadece Allah'tır. Beni hayırlı işler işlemeye muvaffak kılan tek minnet sahibi O'dur. O tektir, ortağı yoktur.

Yanlış Reyle Övünmeyi (Ucub) Nefyeden Şeyler

Dedim ki:

"Yanlış rey nimet olmayınca, ondan ileri gelen ucbu nasıl nefyedeyim ki, bununla Allah'ın üzerimdeki nimetini hatırlayıp onu nefsime izafe etmeyeyim? Zira, bunun bir afet ve hizlan ya da dinde bir eksiklik olduğu benim için açıkça ortaya çıkmıştır."

Dedi ki:

"Kul yanlış reyden ileri gelen ucbu şöyle giderebilir: Nefsini itham edip kitap, sünnet ve kıyastan açık ve net bir delil olmaksızın, reyini güzel görüp kabul etmeyerek ve meydana gelecek herhangi bir olay hakkında hüküm vermeye kalkmayarak..."

Dedim ki:

"Nefsini nasıl ve neyle itham eder?"

Dedi ki:

"Sehiv ve gaflet gibi nefsin yaratılışından kaynaklanan birtakım eksiklikleri ona bildirmekle itham edilir. Çok hata yaptığı ve çoğu kez önemli meselelerde ayağı kaydığı, sayılmayacak derecede kötü tevillerde bulunduğu tecrübe ile sabit olmuştur. Bunlara rağmen, hiç kuşku duymadan isabet ettiğini zanneder. Ama daha sonra, gaflete girip hata ettiği ve görüşlerini güzel görmede, şeytanın yaptıklarını süslemesi ve nefsin arzularından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

Şayet, sadece halkın genelinde görülen, Allah'ın dinine ait yanlış sözlerine rağmen, nefsin, bu sözlerin doğru olduklarına ait iddiaları göz önüne alınsa bile, nefis yeterince töhmet altına girmiş olur. Zira, yanlış düşünceye sahip olduğu halde haklı ve doğru olduğuna, muhaliflerin ise yalancı ve yanlış olduklarına şüphesiz bir şekilde inanmaktadır. Değişik dinlere mensup olan insanlardan rey, fetva ve bid'at ehli olan Müslümanlara kadar, hepsi bu durumdadırlar.

Nefislerin birbirine gayet yakın ve aralarında bir hayli benzerlik olduğu bilinmektedir. Hiçbir nefis sehiv ve gafletten korunmuş değildir. Yanlış reyle övünen kulun nefsi de Âdemoğulları olan diğer insanların nefislerinden bir farkı yoktur, yaratılış biçimi onların yaratılış biçimi gibidir, arzuları onların arzuları gibidir. Bununla birlikte, insanlara yanlışı süsleyip doğru diye gösteren aynı kişidir. O da onları yanlış ve masiyete götürmek için düşmanca pusu kuran ve onların ayağını kaydırıp isyâna sürükleyen şeytandır.

İşte insan gerçek olan bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman, nefsini eleştirip itham edebilir. Kitap ve sünnette bakmadan, basiret ve ilim sahibi insanlara sormadan, reyini güzel ve doğru görmede acele etmez. Zaten nefislerini tanıyan salih insanlar hep böyle yapmışlardır. Sürekli reylerini eleştirip yanlışlıkla itham etmişler ve nefislerinden korkmuşlardır.

Meselâ, evlenip de duhul gerçekleşmeden ve herhangi bir mehir belirtilmeden kocası ölen bir kadının durumunu öğrenmek için, tam bir ay İbn Mes'ud'a gidip gelindiği, İbn Mes'ud'un nefsini itham ederek, yanlış cevap vereceği korkusundan, onları tam bir ay beklettiği rivayet olunmuştur. Daha sonra kendisinin cevap vermek zorunda kaldığını görünce, şöyle demiştir: "Ben bu hususta kendi reyimle hüküm verece-

ğim, şayet doğru ise o Allah'tandır, eğer yanlış ise nefsimdendir." Hz. Ebû Bekir'den de buna benzer bir olay rivayet edilmiştir.

Hz. Ömer ise şöyle diyor: "Allah Peygamber'in ashabı için şöyle demiştir: ***"Şayet o birçok işte size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz."*** (Hucurat, 49/7). Sahabenin durumu böyle ise, diğer insanları siz düşünün!" Katade bu âyetin tefsirinde şöyle demiştir: "Sizin aklınız hataya daha meyillidir, zira onlar reylerini eleştirip Rabb'lerinin kitabına arz ederlerdi."

Ebû Said el-Hudri'nin ise şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah, Peygamber'ine şöyle diyor: ***"Şayet o birçok işlerde size uysaydı sıkıntıya düşerdiniz."*** (Hucurat 49/7) Onlar, O'nun ashabıydı. Daha düşük olanların durumunu ise sen kıyas et'"

İbn Mes'ud şöyle diyor: "Ey İnsanlar! Reyi eleştiriniz. Allah'a yemin ederim ki, nerdeyse kılıcımı, Allah ve Peygamber rızâsının olmadığı yerde kullanmaya kalkışacaktım.

Sehl b. Hanif, "Ey İnsanlar! Reylerinizi eleştirin." derken, Hz. Ömer şöyle diyor: "Adamın biri reyini eleştirdi. Şayet Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı gün Peygamber'e itiraz edebilseydim, itiraz etme görüşündeydim." Bu hususta çok hadîs var. Konu uzamasın diye bunlarla yetiniyoruz.

Dedim ki:

"Bu bilgileri öğrenince reyini eleştirir ve itham eder, ancak hataya düşmemek için nasıl tedbir alacak?"

Dedi ki:

"Biliyorsun ki, Allah'ın kitabında Müslümanların tefsiri üzerinde icma ettikleri muhkem âyetler olduğu gibi tevil edilebilir müteşabih âyetler de vardır. Bu tür âyetlerin tevilinde âlimler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Bir de sadece kalbinde eğrilik olanların hakkında ihtilaf ettikleri müteşabih âyet-

ler vardır ki, Cenâb-ı Allah onların fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için bu tür müteşabih âyetlerin peşine düştüklerini anlatıyor. Zira kalplerinde eğrilik ve dalâlet vardır. Peygamber'in sünneti de, tıpkı Kur'ân gibi farklı gruplara ayrılmaktadır.

Allah'a doğru bir şekilde ibadet edilebilmesi için gerçeği arayan her kul şunları bilmelidir:

1. Kuşkusuz Kitap ve sünnetin bir kısmı muhkemdir. Bu kısmın okunuşu açıktır ve tefsirinde de icma vardır. Bu tür âyet ve hadîsler açıktır. Öğrenmek için araştırmaya ve kabulü hususunda nefsi eleştirmeye veya kabul etmesinden sakındırmaya gerek yoktur.

2. İnsanoğlunun gaflet, sehiv ve za'fı ile şeytanın ona amellerini süslü göstermesi neticesinde bazı âyet ve hadîslere verilen anlamda ihtilaf olabilir. Ya da bir meselenin hükmünü belirlemek için, Kitap, sünnet ve icmadan, kendisine kıyas edilen benzeri bir meseleye ihtiyaç olabilir. İşte bu durumda nefsini itham edip tedbir almalı ve acele etmemelidir. Zira bu durumda hataya düşmek mümkündür. Araştırmayıp acele etmek gurur ve hatadır. Din konusunda tedbirsiz olmak ve Allah hakkında yanlış şeyleri söylemekten sakınmamak demektir. Acele etmemeli, dikkatli olmalı; kaçınmalı, kabul etmemelidir.

Aklıyla süsleyip, kalbiyle güzel gördüğü her şeyin doğru olduğuna inanmasın. Sadece Kitap, sünnet ve icma'a dayanan ve ihtilaflı olan konularda da bunlarla çatışmayan her tevili kabul etsin. Veya kıyas yapmaya ehil birisi ise, kıyas eder değilse âlimlere sorar, görüşlerini öğrenir ve onların yolunda gider.

Şayet ehl-i nazardan olmayan kişi, aklı yetmediğinden ötürü helâl ve haramı bilmeyip doğruyu yanlıştan ayıramıyorsa bazı kadın ve acemler gibi, ihtiyaç durumunda âlimlere sorup onları taklit eder.

3. Maksat ve tevilin Allah'a bırakılması ve olduğu gibi O'na inanılması gereken müteşabih âyetler söz konusu olunca tevakkuf edip tevil edilmesi gerektiğine inanmalıdır.

Cenâb-ı Hak ilimde rasih olan âlimleri, insanların onunla amel etmelerinin gerektiği bir hükmü içermeyen bütün müteşabih âyetlere olduğu gibi inanmak ve tevil etmemekle methetmiştir.

İşte bu, yanlış reyle övünmeye engel olan yoldur. Bu yolu izlediğin zaman, Allah'ın izniyle, Allah'ın dini hususunda yanlış kıyas, tevil ve reyle övünmezsin.

Dedim ki:

"Nimet sayılmayan bir amelle nasıl ucub oluşur?"

Dedi ki:,

"Nefsinde gördüğün, güç ve sabra dayanarak ve Allah'tan nasıl nimet beklediğini unutarak, ucub sahibi olursun. Meselâ Ahnef b. Kays, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyler: "Davud Rabb'ine şöyle dua etmiştir: *"Ey Rabb'im! İsra-iloğulları İbrahim, İshak ve Yakub'un hakkıyla Senden istekte bulunuyorlar."*[10]

İbn Abbas bu hadîs hakkında şöyle diyor: "Hz. Davud bu sözleriyle, şayet başına bir musibet gelirse, sabredeceğini söylemiştir." Muhammed b. Ka'b el-Mukbirî bu hadîs hakkında şöyle demiştir: "Allah Hz. Davud'a, 'Ben onları musibetlerle imtihan ettim, sabrettiler.' dediği zaman Hz. Davud, 'Ey Rabb'im! Şayet beni de musibetlerle imtihan edersen ben de sabrederim.' dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah şöyle dedi: 'Ben onları imtihan ederken onlara sizi neyle, hangi ayda ve günde imtihan edeceğimi bildirmedim, fakat sana ise söylüyorum. Bu yılın bu ayında seni imtihan edeceğim.' Fakat buna rağmen Hz. Davud sabredemedi. Sen nefsini sakındır!

---

[10] el-Hindî, *Kenzu'l-'Ummal*, XII, 118.

Nefis ve Dünya ile Ucub

Dedim ki:

"Dünya ile ucub nedir?"

Dedi ki:

"Nefis, mal, soy, arkadaş, aşiret, çocuk ve hizmetçilerinin çokluğuyla övünmektir."

Dedim ki:

"Nefis sebebiyle ucub nedir?"

Dedi ki:,

"Güzel ses, amel, akıl, güçlü ve güzel vücût sebepleriyle oluşan ucubdur. Vücûd ve güzellik sebebiyle oluşan ucub, nefsin bunları güzel göstermesi ile Allah'a şükretmeyi, ilk değerini, maruz kaldığı afetleri ve sonunun çürümek ve yok olmak olduğunu unutmasından meydana geliyor. Neticede insan kibirlenip böbürlenir, güzelliğini kötülüklere maruz bırakır ve başkalarına karşı da güzelliği ile iftihar eder.

Dedim ki:

"Bu sebeple oluşan ucub nasıl giderilir?"

Dedi ki:

"Allah'ın üzerindeki nimetini ve O'na şükretme gereğini, buna rağmen bu konuda ihmalsizlik ettiğini, Allah'ın bu durum karşısında azap verme hakkı olduğunu ve ateşin o vücûdu güzelliğiyle yakıp perişan edeceğini hatırlamalı ve nefsini kötülemelidir. Nefsinin hakikatini, toprak ve bir damla sudan yaratıldığını, içinde sidik ve dışkı taşıdığını, öldükten sonra, toprakta güzelliğinin gidip vücûdunun çürüyeceğini ve tekrar toprağa döndürüleceğini bilmelidir. Kuşkusuz insan bunları bildiği zaman kendisinden ucub gider. Şükretmeye azmedip nimet sahibi olan Allah'a karşı tevazu gösterir ve boyun eğer."

Dedim ki:

"Güç ile ucub nedir?"

Dedi ki:

"Nefsi büyütmek, sadece ona dayanmak, Allah'a tevekkül etmeği O'na şükretmeği unutmaktır. Ad kavmi buna açık bir örnektir. Zira onlar güçlerine güvenerek; "Bizden daha güçlü kim vardır!" dediler. Güçlerine dayanıp Allah'ın azabından kurtulacaklarını sandılar.

Uc b. Unuk da gücüne dayanarak Hz. Musa'nın ordusunu kuşattı. Onları yok etmek için dağdan büyük bir kaya parçası kopardı, ancak Allah kayayı delip onun boynuna geçirdi.

Bazen mü'min de gaflete girip gücüne dayanır. Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre Hz. Süleyman, "Bu akşam eşlerimden yüz tanesini dolaşacağım." deyip inşâallah demediği için, maksadı olan çocuk elde etme durumu gerçekleşmedi. Demek ki, kul bazen Allah'a tevekkül etmeyi unutup nefsine dayanır. Hz. Davud'un, "Ey Rabb'im! Şayet beni musibetlerle imtihan edersen sabrederim." demesi buna başka bir örnektir. Bazen de insan savaşlarda kendisine verilen güçten aldığı cesaretle Allah'a isyân eder, nefsine dayanıp gücüyle övünerek hasmını vurup öldürmeye koşar veya gücüyle övünerek gördüğü kimseyi kötüleyip gücüyle ona karşı böbürlenir.

Dedim ki:

"Gücü sebebiyle oluşan ucbu nasıl giderebilir?"

Dedi ki:

"Kul gücü sebebiyle kendisinde oluşan ucbu gidermek için, bu gücü yerinde kullanıp kullanmayacağını ve bununla onu başkalarından üstün kıldığı için şükredip etmeyeceğini sınamak için kendisine Allah tarafından bir ikram ve nimet olarak verildiğini bilmelidir. Diğer taraftan kendisine bu gücü

veren Allah'tır. Şayet dilerse bir hastalık veya sakatlıkla bu gücü kendisinden alır. Bu yüzden şükretmeyi kendisine bir görev bilip Allah'ın istemediği yerde kullanmasına devam ettiği takdirde bir cezayla bunun kendisinden alınacağından korkmalıdır. İşte bunu yaptığı takdirde, o eski gururu ve gücüyle ucbu bırakır ve artık bu nimete karşı Allah'a şükreder."

Dedim ki:

"Akıl, zekâ ve fetanet sebebiyle oluşan ucbu açıklar mısın?"

Dedi ki:

"Bunlar büyük görüp sevinmek, güzel görmek ve din ya da dünya hususunda öğrenmesini arzuladığı herhangi bir görüş ve ilmi idrak edip algılaması için kendisine bahşedilen akıl ve zekâ nimetine dayanıp Allah'a şükretmeyi unutmak, ucbun sebebidir. Öyle ki, bazen Allah'a tevekkül etmeden akıl ve zekâsına olan güveni, onu araştırma ve dikkatten alıkoyar ve din hususunda hata yapmaktan çekinmez. Bu durum onu, Allah hakkında yalan söylemeye kadar götürür.

Hocasını, amirini veya kendisiyle tartışanı anlamak istemez dolayısıyla hakkı anlamaktan mahrum kalır, yanlışı ve batılı savunmakta direnir. Kendisi kadar akıl ve zekâya sahip olmayıp da ancak kendisinden daha iyi amel işleyen daha takvâlı olanları hakir görüp cahil ve ahmaklıkla itham eder. Bununla yetinmeyip onları akletmeyen eşekler gibi görür. Akıl ve zekâsıyla üstün olduğu için onları ve işledikleri iyi amelleri hafife alıp değersiz varlıklar olarak niteler. Her ne kadar iyi ameli olmasa da, akıl ve zekâsının üstünlüğünü gerekçe göstererek, kendisinin onlardan üstün olduğunu zanneder.

Dedim ki:

"Bu nasıl giderilebilir?"

Dedi ki:

"Her ne kadar kendisine akıl verilmişse de halen cahil olduğunu, sehiv ve gaflet içinde bulunduğunu ve her ne kadar kendisine daha fazla zekâ verilmişse de zekâsıyla öğrendiği şeylerin çok az olduğunu bilmekle bunu giderebilir. Diğerlerine nazaran kendisine daha fazla zekâ verildiği için, bu nimete karşı Allah'a şükretmelidir. Zira Allah tarafından bu akıl, aleyhine delil olsun, daha çok ibadet durumunda kalsın ve bu nimeti nasıl kullandığını denesin diye verilmiştir. Diğer taraftan, kendisine verilen bu aklın Allah'ın elinde olduğunu ve dilerse, kendisi gibi veya daha üstün olanlara yaptığı gibi, onun da aklını giderebileceğini yani Allah'ın bir anda bu aklı yok etmeyeceğinden emin olmadığını bilmelidir.

Bu insan za'fını, cehaletini ve aklıyla çok az şeyler idrak edebildiğini, bu aklın Allah tarafından kendisine minnet edilen bir nimet olduğunu ve şükür gerektirdiğini, aleyhine hüccet olan bir hak olduğunu ve bunun şükrünü yerine getirmediğini anlayınca, kendisi kadar zekâ sahibi olmayanın daha iyi vaziyette olduğuna inanır. Zira Allah'ın kendisiyle üstün kıldığı nimetin borcu olan şükrü ödememiştir. Allah'ın hücceti büyük ve güçlüdür.

Çünkü kendisinden daha az zekâya sahip olanların Allah'a daha fazla itaat ettiklerini görmesine rağmen; öğrenmesi, anlaması veya amel etmesi gereken bir şeyi ihmal veya terk ettiği zaman, Allah'ın kendisinden bu akıl nimetini almasından emin olamaz.

İşte akıl ve zekâsı sebebiyle ucub sahibi olan kişi, bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman artık ucub gider, aleyhindeki delillerin büyüklüğünden ve Allah'a karşı farz olan görevlerini zayi etmekten korkar, görevlerini yerine getirir ve şükreder.

Soy Sebebiyle Övünmek

Dedim ki:

"Soy sebebiyle oluşan ucub nedir?"

Dedi ki:

"Soyu ve atalarıyla kendini üstün görüp büyütmektir. Şayet ataları dünya hayatında din ile şerefe ulaşmış kimselerse, kendini onlarla övüp yüceltir ve Allah'ın, kendisini salih ve iyi insanlardan yaratarak, alçaklık belâsından koruma nimetini unutur. Şayet daha aşağı bir soydan gelseydi buna kızar ve onlardan nefret ederek başkalarına intisap ederdi. Allah'ın onu veli ve itaatkâr kullarının soyundan getirip aşağı bir soydan koruyarak nimet verdiği halde, bunu unutup şükretmez ve bu durumun aleyhine bir delil olacağından gafil kalır.

Atalarından dolayı kendisine saygı duyulduğu zaman övünüp sevinir, şükretmeyi hatırlamaz ve mazeretsiz kaldığını unutur, öyleki, bazıları çok günah işlediği ve tevbe etmediği halde hiç amel etmeden kendisinin affedildiğine ve kesin olarak kurtulacağına inanır. Bu yüzden böbürlenip başkasını hakir görür, kendisi gibi soylu olmayan komşu, akrâba ve başkalarından tiksinir, havalı havalı yürür, insanlara köle gözüyle bakar.

Bir kısmı daha ileri giderek bütün ümmetin kendisine köle olduğunu zanneder. Atalarının amellerine ters hareket ettiği halde Allah katında onlar gibi olmak ister. Kuşkusuz bu gururdur ve bu Allah'ı bilmemektir.

Dedim ki:

"Bundan nasıl sakınılabilir?"

Dedi ki:

"Allah'ın kendisini sevip dost kabul ettiği kimselerin zürriyetinden kıldığı nimete şükretmesi gerektiğini ve atalarının amelini değil kendi amelinin karşılığını göreceğini bilmeli; zira

onlar sadece kendi amelleriyle kurtulup yüksek derecelere ulaştılar. Çünkü aynen ataları gibi soylu oldukları halde iman edip itaat etmeyen birçok kimse, Allah katında domuz ve köpeklerden de daha alçak sayıldılar.

Atalarının izlediği yoldan ayrı bir yol izlerse onların kaldığı yerden başka bir yere gider ki, o da ateştir. Ancak ameli veya Allah'ın rahmetiyle kurtulabilir. Zira Allah, şöyle buyurur: ***"Allah katında en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır."*** (Hucurat, 49/13)

İbn Ebi Huseyn'in rivayet ettiğine göre Mekke fethedildiği gün Hz. Bilal'in, Kabe-i Şerif'in üzerine çıkıp ezan okuması, Haris b. Hişam, Süheyl b. Amr ve Halid b. Useyd'in hoşuna gitmemişti. Haris b. Hişam, "Şu siyah köleye bak, Kâbe'nin üzerine çıkmış ezan okuyor!" demişti. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah şu âyeti indirdi: ***"Allah katında en hayırlınız Allah'tan en çok korkanınızdır."*** (Hucurat 49/13)

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Allah sizden cahiliyenin kabadayılığını almıştır, hepiniz Âdem'in çocuklarısınız, Âdem ise topraktandır."[11] Bu hadîste, bütün insanların aynı şeyden yaratıldıkları, üstün soy ve salih ataların ise, şükrünün eda edilip edilmemesinin sınanması için verildiği ve sadece kişinin kendi amelinin fayda sağlayabileceği bildirilmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Ey Kureyşliler! Sakın insanlar kıyamet günü Allah'ın huzuruna amelleriyle geldiklerinde siz boynunuzda dünyayı taşıyarak gelip de, 'Ey Muhammed!, ey Muhammed! bizi kurtar!' diye çağırmayasınız. Ben sizden yüz çevirmek durumunda kalırım."*[12]

Ebû Hüreyre ve başkalarının da rivayet ettiklerine göre Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e yakın hısımlarına İslâm'ı tebliğ etmeyi emrettiği zaman, Hz. Peygamber Kureyşlileri kabile

---

[11] *Ebû Dâvûd*, Edep, 111.
[12] el-İrakî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar*, III, 375.

kabile çağırdıktan sonra şöyle demiştir: *"Ey Muhammed'in kızı Fatıma ve ey Muhammed'in amcası Abdulmuttalib'in kızı Safiyye! Kendiniz için iyi ameller işleyin. Allah katında size hiçbir yardımım olamaz."*[13]

Bu bilgileri öğrenip kalbine yerleştirdiği zaman nefsini tanır, gururu ve ucbu gider, Allah'a şükretmeye önem verir, günaha girmekten, kendisinden daha az soylu olup da daha takvâlı olanın kurtulup kendisinin helâk olacağından endişe eder.

Kişi nefsini bu gerçeklerle tanıyıp ve bu konuma indirdiği zaman kibirlenip böbürlenerek başkasını tahkir edeceğine, onlara tevazu gösterip onları sevmeye başlar ve atalarına benzemeye çalışır. Zira Allah onları, insanlara gösterdikleri tevazuları ve nefislerinin helâk olacağından korkma neticesinde yüceltmişti.

Dedim ki:

"Peygamber'den rivayet olunduğuna göre; *"Ey Fatıma! Ey Safiyye! Kendiniz için iyi ameller işleyin. Size Allah katında hiçbir yararım olmayacaktır."* dedikten sonra şöyle demiştir: *"Fakat hısımlık hakkınız vardır, bu hakkı ödeyeceğim."* Ayrıca Hz. Peygamber'in şöyle dediği de naklonulmuştur: *"Onların nesli şefaatimi bekler de Abdulmuttalib oğulları beklemez mi?"* Peygamber efendimiz bu sözleriyle şefaatini hısımlarına tahsis edeceğini söylüyor. Buna göre, her takvâ sahibi salih insan da akrabalarına şefaat edecektir."

Dedi ki:

"Peygamberle evliyaların şefaatine nail olmayı ummalı, fakat bilmeli ki, peygamberle evliyalara, ancak Allah'ın gazabına uğrayıp da, Allah kendisine rahmet etmek için peygamber veya evliyanın şefaatini buna sebep kılmak istediği kimselere şefaat

---

[13] *el-Buhârî*, Vesâyâ, 11; *Neseî*, Vesâyâ, 6.

etme izni verilmiştir. Allah'ın gazabına uğrayan kişiye ne peygamber ne de bir başkasının şefaat etme izni vardır. Zira Allah melekleri anlatırken şöyle diyor: ***"Ancak razı olduğu kimseye şefaat edebiliyorlar."*** (Enbiya, 21/28) Katade, bunun kıyamet gününde olacağını söylüyor. Mücahid de "Allah'ın kendisinden razı olduğu kimse hariç başka hiç kimseye şefaat etmezler." şeklinde âyeti açıklamıştır. Birisi Allah'ın gazabına uğrayan bir kimseye şefaat etmek istediğinde, onun Allah'ın gazabına uğradığına dair haber verilir.

Hz. Peygamber'in şu sözüne bakın!: *"(Kıyamet gününde) ashabımdan bir kısmı sol tarafa gitmekle emrolunur. Ben, ey Rabb'im! Onlar benim ashabımdır! (Nereye götürüyorsun?) diye Allah'a yalvarırım. Allah cevaben, "Senden sonra neler yaptıklarını bilemezsin!"* der."[14] İnsan her ne kadar peygamber veya evliyanın şefaatine nail olacağını umsa da, fakat Allah'a isyân edip gazabına uğramaktan, dolayısıyla hiç kimsenin şefaatine nail olamayacağından korkmalıdır. Her ne kadar Peygamber şefaatini akrabalarına tahsis etmişse de, diğer Müslümanlar gibi O'nun şefaatine nail olmayı ummalı, ama Allah'ın gazabına uğramayacağından emin olmamalıdır.

İnsan bu bilgileri kalbine yerleştirdiği zaman havf ve recâ arasında olur, övünüp gururlanmaz ve iftihar edip böbürlenmez. Allah katında gazaba uğramayıp, maymun ve domuzlardan da alçak olmadığından emin olmayan kimse nasıl nefsiyle övünüp böbürlenir!

Peygamberden sonra insanların en hayırlıları, din ve dünyada şeref sahibi insanlar bile gazaba uğramaktan korktuğu halde, sen nasıl bundan emin oluyorsun. Onlar Rabb'lerinden korktukları gibi O'nun azabından da korktukları için, çoğu zaman hayvanlara gıpta edip onlar gibi olmayı temenni etmişlerdir.

---

[14] *el-Buhârî*, Fiten, 1; *Müslim*, Fedail, 32, 40; *et-Tirmizî*, Kıyame, 3.

Sen ise onlarla övünüyorsun. Onlar öncü ve fazilet sahibi olmalarına rağmen bu kadar korkuyorlar, senin ise hiçbir şeyin yok. Şayet bir üstünlüğün olsa, onların Rabb'lerinden korktukları gibi, senin de Rabb'inden korkmana daha fazla ihtiyaç var.

Dedim ki:

"Dünyada insanlar katında soylu olduğu halde atalarından salih kimseler yoksa ucub nasıl olabilir?"

Dedi ki:

"Soyuyla övünmek, onunla böbürlenip insanları hakir görmek, soylarıyla onları ayıplamak, gıybetlerini yapmak ve kendini onlardan üstün görmekle olur."

Dedim ki:

"Bu nasıl giderilebilir?"

Dedi ki:

"Başta diğer insanlarla aynı soydan geldiğine ve yaratılışının aynen diğer insanların yaratılışı gibi olduğunu, yaratılışta diğer insanlardan hiçbir üstünlüğünün olmadığını bilmelidir. Zira yaratılış şekilleri bir, babaları bir, anneleri bir, ölüm ve imtihanları her an boyunlarına takılı, önünde ceza ve mükâfat var, hesaba çekilecek, işlediği günahlarla azabı hak etmiş durumdadır. Ayrıca insanlar katında ayıplanacak bir duruma düşürmediği için, Allah'a şükretme borcu da bulunmaktadır.

Şirk üzere ölmüş atalarıyla övünmemeli ve onların övünmeye lâyık olmadığını anlamalıdır. Zira onların Allah katında köpek kadar bile değerleri yoktur. Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Birtakım insanlar Cehennem'de köz olmuş atalarıyla övünmeyi bıraksınlar! Aksi takdirde Allah katında pisliği burunlarıyla tadan pislik böceğinden daha alçak olurlar."[15]

---

[15] *Ebû Dâvûd*, Edep, 111; *et-Tirmizî*, Menakib, 73; *Müsned*, III, 361.

Başka bir hadîste ise şöyle diyor: "*Hz. Musa'nın yanında iki adam atalarıyla övünüp iftihar ederken birisi, "Ben falanca adamın oğlu olan falanca adamın oğluyum!" dedi ve kendisiyle birlikte on atasını saydıktan sonra arkadaşına, "Ya sen kimsin?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah Hz. Musa'ya vahyederek şöyle dedi: "Atalarıyla övünen kişiye de ki, "Saydıklarının dokuzu ateştedir, onuncuları sensin!"*[16]

Ancak, eğer ataları din ve takvâ sahibi kimselerse, durum daha önce sana anlattığım şekildedir.

Dedim ki:

"Şayet atalarından Arap asıllı, takvâ ve iyilikte önde olan kimse olmayıp sadece geçmişte güç ve krallık şerefine sahip kimseler olmuşlarsa, bundaki ucub nasıl olur?"

Dedi ki:

"Değerini büyütür, atalarının vardıkları azabı ve içinde bulundukları durumun halk katında ayıp, Allah indinde çirkin bir durum olduğunu unutur, başkalarına karşı böbürlenir ve onları hakir, kendini onlardan üstün görür. Daha önce atalarının içinde bulundukları durumun akıbetini bilmemezlikten gelir, Allah'ın kendisini atalarının şerefi yerine imanla şereflendirip gaflet içinde olan atalarının kervanından koparmakla vermiş olduğu nimete karşı şükretmeyi ihmal eder. İnsanları öylesine hakir görüp böbürlenir ki, kendisinin, takvâda çok önde olan kimselerden hayırlı olduğuna kesin gözüyle bakar ve (Allah korusun) bu durum onu, atalarını hezimete uğratarak toprak ve ülkeleri din adına aldıkları gerekçesiyle, din ve din ehline düşmanlık besleyip Müslümanları aldatmaya kadar götürebilir.

Dedim ki:

"Bunu nasıl giderir?"

---

[16] el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 352.

Dedi ki:

"Atalarının, Allah'ın kullarına yaptıkları haksızlığı, yer yüzünde çıkardıkları fitne ve fesadı, Allah'ı inkâr etmeleri ve neticede vardıkları zillet ve azabı bilmekle bunu giderebilir. Ayrıca Allah'ın kendisine minnet ederek, onlardan dünyaya gelmesine rağmen, onlar gibi kılmayıp onlardan ayırdığını, İslâm şerefiyle şereflendirdiğini ve imanın zînetiyle zînetlendirdiğini aklından hiç çıkarmamalı. Zira ateş ehli olan kimselerle, kendi çoklukları, asla övünmez.

Şayet bununla birlikte atalarının dünyada iken himayelerinde olan insanlara iyilikte bulunmuş, onları iyi idare edip akıllı ve doğru kararlar vermişlerse, Allah'a şükretmeli ki, zenciler gibi ar ve ayıp sayılan kimselerden kılmayarak dünyada alçaklığa maruz kılmamıştır. Fakat bununla birlikte, Allah ve mü'minler nazarındaki değerlerini bildiği için, atalarıyla övünmemeli, ancak Allah katında büyük olanları büyük, alçak olanları alçak görmeli.

Sayı Çokluğuyla Övünme

Dedim ki:

"Evlât, hizmetçi, müttefik, aşiret, arkadaş ve teb'anın çokluğuyla övünmek nasıl oluyor?"

Dedi ki:

"Çokluğuyla övünür, onlarla kendini koruyup başkalarına galip gelerek, Allah'a değil, onlara dayanır, onlarla süslenir ve Allah'ın yardımına değil, sayılarına güvenir.

Huneyn Savaşı'nda ashaptan biri Allah'ı zikretmeyerek Müslümanların çokluğuna dayanarak; "Bugün azınlıktan dolayı mağlup olmayız." dedi. Bunun üzerine şu âyet indi: ***"Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi***

hezimete uğramaktan kurtaramamıştı." (Tevbe, 9/25). Çokluklarıyla iftihar edip sevinmeleri üzerine Allah onları kınayarak uyardı.

Mü'minler çokluklarıyla övündükleri gibi kâfirler de çokluklarıyla övünürler. Allah şöyle buyuruyor: ***"Ve 'Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz.' dediler."*** (Sebe', 34/35).

Çokluğuyla övünen kişi kendini insanlardan üstün görür. Teb'anın ve evlâtlarının çokluğuna dayanır ki, ona destek olup onu muhafaza etsinler. Başkalarıyla kavga etmeye, onları sövüp dövmeye çok cesaretli olur. Bu da onu zulmetmeye, başkalarının haklarına tecavüz etmeye kadar götürür.

Kuşkusuz zulmedip böbürlenenlerin çoğunu zulmetmeye ve böbürlenmeye iten sebep övünmektir (ucubdur).

Dedim ki:

"Bunu ne ile giderebilirim?

Dedi ki:

"Hem kendinin, hem övündüğün kişilerin güçsüz, zayıf olduklarını bilmelisin. Allah'ın desteklemediği kişileri kimsenin desteklemeyeceği, Allah'ın korumadığı kişiyi kimsenin koruyamayacağını asla unutmamalısın. Zira, Allah'a tevekkül etmeyi bırakıp başkasına dayanan insanı Allah, destek ve himayesinden mahrum bırakır ki, o zaman kendileriyle övündüğün kimselerin ne çokluğu ne de birlikteliği kendisine fayda verir. Allah, mühlet vermeden onu cezalandırır. Mühlet verdiği takdirde kul buna aldanmasın ve her an azabın kendisini yakalayabileceğini bilsin. Zira Allah yer yüzünde en hayırlı topluluk olan Huneyn Müslümanlarını, çokluklarıyla övünmeleri üzerine, sadece kınayıp cezalandırmaktan vazgeçmediğine göre, nefsine haksızlık eden zalim ve günahkârları asla cezasız bırakmaz.

Ayrıca kendisiyle övündüğü topluluğun kendisini terk edeceğini, ölümün onu yalnız bırakacağını ve belâlarla baş başa kalacağını, bu kalabalığın Allah katında hiçbir faydasının olmayacağını bilmeli. Kişinin kıyamet gününde kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden, evlâtlarından ve kendileriyle övündüğü herkesten kaçacağını, hatta affedilmediği takdirde, yerinde olanların ateşte olmalarını temenni edeceğini ve kendine destek verenlerin gücüne dayanarak işlediği zulüm ve gösterdiği böbürlenme üzere cezalandırılacağını hiç aklından çıkarmamalı. Allah'ın kendisine minnet edip çokluk vermesinden ötürü şükretmeli. Zira şükretmediği takdirde Allah'ı kızdırmış olur. Üstelik çokluklarıyla övündüğü kişilerin Allah katında ne din ne dünya hususunda hiçbir yararları olmayacak ve onu savunmayacaklardır.

Kul bu mârifetini kalbine yerleştirdiği zaman, bu sebeple oluşan ucbu gider, iyi ameller işler, kaderinde yazılan kötülüklerden korkar ve sadece Allah'a tevekkül eder.

Mal Sebebiyle Ucub

Dedim ki:

"Mal sebebiyle ucub nedir?"

Dedi ki:

"Malını çok görüp ona güvenmektir. Bu da müşriklerin, ***"Biz malca ve evlâtça da çoğunluktayız."*** (Sebe', 34/35) dedikleri gibi, kişiyi kibir ve övünmeye götürür. Malıyla övünür, fakiri küçük görür. Malını helâl olmayan şehevî duygularda kullanır, malıyla zulüm ve haksızlık etmeye cesaret eder, fakirlerden tiksinir, kendini onlardan üstün görür. Rivayet olunduğuna göre bir gün Hz. Peygamber, yanında oturan fakir bir adamın elbisesine değmesin diye elbisesini kendine

doğru çeken zengin bir adamı görür. Bunun üzerine zengin adama şöyle der: *"Onun fakirliğinin senin zenginliğine bulaşacağından mı korktun?"*[17]

Dedim ki:

"Kul bunu ne ile giderir?"

Dedi ki:

"Kul bilmeli ki bu mal kendisine imtihan için verilmiştir. Mal sahibi birisinin fakirden daha fazla sorumluluk ve görevleri vardır ve her an helâk olmaya maruzdur. Ancak Rabb'ine şükredip nefsine acıması ve fakiri kendisinden üstün görmesiyle helâkten kurtulur. Zira onu kötülüklere götürebilecek mal fitnesine maruz kalmadığı gibi, hacca gitme, zekât verme, akraba ve komşularına malla yardım etme ve misafir ağırlama gibi Allah ve kul haklarının bir kısmından da sorumlu değildir. Abdurrahman b. Avf ve Habbab gibi salih insanlar, yanlarında çok mal biriktirmekten çekinmiş ve korkmuşlardır.

Ebû Zerr'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ondan üçüncü güne dek halen yanımda bir veya iki kırat altın kalacaksa, Allah yolunda harcamak için Uhud dağı kadar bile altınımın olmasından hoşlanmam."*[18] Zira Efendimiz, malın ne yaptığını bildiği için, yanında çok mal bulundurmaktan korkar ve zühdü tercih ederdi. Başka bir rivayette şöyle dediği naklonulmuştur: *"Çok mal sahibi olanlar mallarını Allah kullarına sağından, solundan, önünden, arkasından eliyle savurup dağıtmadıkça, Allah katında malsız ve yoksuldurlar."*[19]

Kul kalbiyle buna inandığı zaman nefsini hakir görür helâk olmasından korkar ve kendisinden daha güvencede olan fakirin kıymetini bilir, ona saygı duyar. Mal çokluğuyla övün-

---

[17] Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 65.

[18] *el-Buhârî*, Temennî, 3; *Müslim*, Zekât, 31; *İbn Mâce*, Mukaddime, 10.

[19] *İbn Mâce*, Zühd, 8; *Müsned*, V, 309.

menin kişiyi harama nasıl götürdüğü açıkça görünmüyor mu? İşte Karun! Milletinin arasına süslü püslü elbiselerle çıktı, sallana sallana böbürlendi, Allah da onu yerin dibine geçirdi.

Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Bir adam, giydiği bir takım elbise ya da iki parçalı hırkasıyla, nefsini beğenerek gururlu bir şekilde yürürken, Allah yere emretti, yer yarılıp hemen onu yuttu. Kıyamet gününe kadar yerin dibine yuvarlanacaktır."*[20] Bu yüzden mal ve zînet ile övünmenin (ucbun) gerektirdiği cezadan korkmalıdır. Çünkü kendisi gibi mal fitnesinden imtihan olmayan en basit insan Allah katında daha hayırlıdır.

Ebû Zerr şöyle anlatıyor: "Hz. Peygamber ile birlikteydim. Camiye girdik, bana, *"Ey Ebû Zerr! Başını kaldır ve camide bulunan en büyük, en saygın adam kimdir, bir bak!"* dedi. Başımı kaldırdım, giydiği birtakım elbise içinde gururlanan bir adamı gördüm ve "Şudur." dedim. *"Tekrar başını kaldır ve camideki en basit insan kimdir, bir bak."* dedi. Üzerinde eskimiş iki parça elbise gördüğüm bir adamı fark ettim ve "Şudur." dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, fakir Müslümanı işaret ederek şöyle dedi: *"Bu, dünyalar dolusu şunun gibi adamlardan hayırlıdır." dedi."*[21] Zira Allah katında hayırlılık takvâ ve ibadetle olup, zenginlik veya başka dünya güzellikleriyle değildir.

Kul bu mânâları kalbine yerleştirdiği zaman, malının fitnesinden korkar ve fakirin kendisinden daha hayırlı olduğuna inanır. Zira sadece görevlerinin çok olması ve fitne ve belâlara maruz kalması yönüyle fakirden üstündür. Bu yüzden kul bilsin ki, Allah kendisine, şükredip etmeyeceğini sınasın diye çok mal vermiştir. Kimin hakkıyla şükredip etmediği de bilinmediği için, bilmeli ki uyanık olup akıbetinden korksun. Allah'ın izniyle, kişi bunlara dikkat ettiği zaman, mal sebebiyle kendisinde oluşan ucub gitmiş olur.

---

[20] *Müslim*, Libas, 50, 51; *Darimî*, Mukaddime, 40.
[21] *Müsned*, V, 170.

Dedim ki:

"Çoğu âlimlerin kibre ucb, ucba kibir dediklerini gördüm, buna ne dersiniz"

Dedi ki:

"Ucb kibrin ilk işaretidir. Genelde kibir ucbtan meydana gelir, bu yüzden ucbe kibir denmiştir. Zaten ucb sahibi birisinin kibirden kurtulması, neredeyse imkânsızdır. Zira insan bazen, kendisine verilen din veya dünyayı büyük görüp onunla övünür ve bunun Allah'ın bir minneti olduğunu unutur, ama başkasına karşı böbürlenmez. İşte bu ucbtur. Ancak bununla birlikte, başkasını hakir, kendisini üstün gördüğü zaman, kibirlenmiş olur. Çünkü insan bir kimseyi hakir görmeden nefsiyle övünerek sevinince kibir değil de ucb sahibi olur. Fakat ne zaman ki nefsiyle övünür, başkasına bakarak içinden onu hakir ve çirkin görür ve "Ben daha hayırlı ve daha üstünüm." derse, o zaman ucbtan kibre çıkmış olur. Neticede insanı kibre götüren ucbtur. Öyleyse kibir ucb değil ayrı bir vasıftır."

KİBİR

BEŞİNCİ BÖLÜM

Kibrin Özellikleri ve Çeşitleri

Dedim ki:

"Kibir nedir ve neden olmaktadır?"

Dedi ki:

"Kibir büyük afetlerdendir. Ondan, Allah'ın çarçabuk cezalandırdığı birçok belâlar oluşmaktadır. Çünkü kibir, Allah'ın dışında hiç kimsenin hakkı olmadığı gibi, O'nun dışında hiç kimseye yakışmaz ve uymaz. Çünkü O'nun dışındakiler yaratılmış kullardır. O ise her şeyin sahibi her şeye gücü yeten Allah'tır. İşte bundan dolayı kibir Allah katında en büyük günahlardandır. Zira O'nun dışında hiç kimseye yakışmaz. Kul, sadece efendisine yakışan sıfatı takınmaya kalkışınca, efendisinin gazap ve hiddeti son derece artar. Hz. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadîse bakmıyor musun? "Cenâb-ı Hak, "Kibriyâ benim ridam, azamet benim izarımdır. Kim bunlarda benimle çekişirse, onu ateşe atarım." buyurmaktadır."[22] Kibirlinin Allah tarafından perişan edilmesi ve alçaltılması hakkıdır. Zira o, haddini aşmış ve yaratıklara yakışmayan şeyi elde etmeye çalışmıştır.

Hz. Ömer'den rivayet edilen hadîste ise Efendimiz, *"Kim Allah için mütevazi olursa, Allah onu yüceltir. Kim de kibirli olursa, onu alçaltır."*[23] buyuruyor. İbn Abbas ise bize, *"Âdemoğlundan her birisinin boynunda, idaresi bir meleğin elinde olan, ipi vardır. Eğer mütevazi olursa, Allah onu yedinci göğe kadar yükseltir. Eğer kibirli olursa, onu yedi kat yerin dibine batırır."*[24] hadîsini aktarmaktadır.

---

[22] *Ebû Dâvûd*, Libas, 25; *İbn Mâce*, Zühd, 16; *Müsned*, II, 376, 414.
[23] *Müsned*, I, 44.
[24] *Müsned*, III, 76.

Abdullah b. Mes'ud, Hz. Peygamber'den, "Kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse Cennet'e giremez."[25] sözünü işittiğini söyler. Dolayısıyla Allah'ın kibirliyi alçaltması, hakir görmesi ve hem dünyada hem ahirette küçük düşürmesi, hakkıdır. Nitekim O, şöyle buyuruyor: ***"Melekler de ellerini uzatmış, 'haydi canlarınızı çıkarın (kurtarın). Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve O'na karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bu gün alçaklık cezasıyla cezalandırılacaksınız' (derken) onların halini bir görsen."*** (En'am, 6/93). ***"Cehennem'in kapılarından girin, orada ebedî kalacaksınız. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür."*** (Mü'min, 40/76)

Allah, şunu haber veriyor: Cehennem'de en korkunç azaba uğrayacaklar hadlerini aşanlardır. Onlar da kibirli olanlardır. Hem kendi günahlarını, hem de onlara uyan zayıfların günahlarını yüklenmektedirler. Cenâb-ı Hak, onların Cehennem etrafında diz çöküşlerini anlatırken, ***"Sonra her milletten Rahman'a en çok karşı geleni ayıracağız."*** demektedir (Meryem, 19/69). Tefsirde, önce kibirlilerden başlanacağı izahı yapılmaktadır.

Konuyla ilgili birkaç âyette ise şu izahlar var: ***"Ama ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır, onlar büyüklük taslarlar."*** (Nahl, 16/22). ***"Ki, kıyamet günü, hem kendi vebâllerini tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin vebâllerinden bir kısmını."*** (Nahl, 16/25). ***"Zayıf sayılanlar, büyüklük taslayanlara, "Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk." diyorlar."*** (Sebe', 34/31). ***"Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler, içlerinde zayıf görülen insanlara, 'Siz Salih'in, gerçekten Rabb'i tarafından gönderildiğini biliyor musunuz?' dediler."*** (A'raf, 7/75)

[25] *el-Buhârî*, Tevhid, 36.

Büyüklük taslayanların inatçı, Allah'a muhalefet eden, zayıfları sırat-ı müstakimden alıkoyan ve Peygamberlere muhalefet eden kişiler oldukları dile getirilmektedir. Diğer bir âyette de, ***"Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak Cehennem'e girecekledir."*** (Mü'min, 40/60) denilmektedir. Yani aynı zamanda alçaltılarak da haşrolunacaklardır.

İbn Ömer, "Kibirliler, kıyamet günü halkın ayakları altında ezdirilerek haşrolunacaklar." der. Kibir, birçok kişinin Allah'ın emrine karşı gelmesine ve inkârcılığa düşmesine neden olduğu gibi, kişiyi sürekli günah ve isyâna sürüklemektedir. Dolayısıyla hiçbir kibirli Allah'a yakın olamaz. Ona yakın olanlar heybet ve celâline karşı mütevazi olanlardır. İbn Mes'ud'tan rivayet edilen, "Kalbinde hardal tohumu kadar kibir bulunan kimse Cennet'e giremez." hadîs-i şerifi daha önce geçmişti. ***"İşte ahiret yurdu! Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk istemeyenlere veririz."*** (Kasas, 28/83) âyeti de buna işaret etmektedir. İbn Cüreyc, "üstünlük" kelimesinin büyüklük ve kibir anlamına geldiğini söyler. Kibirden çok az bir miktarın bile sahibini Cennet'e girmekten alıkoyduğu haber verilmektedir. Belâ olarak da bu yeterlidir.

Kibirlinin hak ettiği diğer bir husus da, kibrine neden olan nimetten mahrum edilmesidir. Çünkü, Allah'ın vermiş olduğu nimetten ötürü kibirlenmektedir. İsrailoğullarının bir kısmı isyankâr olunca, ibadet edenler bu isyankârları küçük görüp, onlara karşı kibir gösterdiler. Bunun üzerine, günah işleyenler affedildi, ibadet edenlerin ise ibadetleri boşa çıktı. Daha önce abidleri gölgelendiren bulut, oradan ayrılıp diğerlerini gölgelendirdi.

Bunun yanı sıra; Allah'ın ona ilim öğretmemesi ve dinî konularda cahil kalması da onun hakkıdır. ***"Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım."*** (A'raf, 7/146) âyeti, buna işaret etmektedir. Bir tefsirde, "Onların

kalbinden Kur'ân'ı anlama kabiliyetini alırım." derken, bir diğerinde, "Kalplerini melekût âlemine kapatırım." denilmektedir. Yani yakîn gözüyle görülen şeyler perdelenir, kâinattaki ibretli şeyleri seyredemezler. Bu durum, yeterli bir musibet ve Allah tarafından terk edilmişliktir. İbn Cüreyc, "Kur'ân'ı ve kâinatı tefekkür etmelerine engel olurum." anlamına geldiğini söyler.

Hz. İsa'dan şu söz rivayet edilir: "Bitki ovada bitip dağ zirvelerinde bitmediği gibi, hikmet de mütevazi olan kalbe yerleşir, kibirli olan kalbe değil. Görmez misin ki, başını yukarı diken, tavana vurup yarar, eğen ise tavanın altında gölgelenir." Bu kibirli için söylenmiş bir darb-ı meseldir. Kısacası kibirli olan alçalır, cahil kalır; mütevazi olan hikmet ehli olur ve ondan yararlanır.

Kibirli olan Allah'ın hiddetine maruz kalır ve kısa zamanda cezasını çeker. Ebû İbran el-Cüveynî ve Malik b. Dinar'dan şöyle bir olay aktarılır: "Hz. Süleyman rüzgâra, kendilerini yukarı yükseltmesini emreder. Rüzgâr onları, meleklerin kalem cızıltılarını işitecekleri bir yere kadar yükseltir. Sonra, "Bizi indir", diye emreder. Ayakları denize değinceye kadar onları indirir. Gökten bir ses, "Şayet arkadaşınız (Süleyman'ın) kalbinde hardal tohumu kadar kibir olsaydı onu yükselttiğimden daha alçaklara batırırdım." der.

Dedim ki:

"Kibir nedir, neden olmaktadır, hangi kısımları vardır? Bunları bana anlat."

Dedi ki:

"Kibir, kendini beğenmişlik, kin, haset ve riyâ kısımlarına ayrılır. Bunların temelinde de kişinin kendi değerini bilmemesi vardır. Kişi kendi değeri hakkında cahil olunca, kibirlenir."

Dedim ki:

"Kibirlenir." sözü ne mânâya gelir?"

Dedi ki:

"Kendi değerini bilmemek, kişinin gözünde değerini yüceltir. O zaman da halka büyüklük taslar. Dolayısıyla kibirlenmek büyüklük taslamaktır. Bundan da kibir ahlâkı doğar. Kibir ahlâkının tümüne birden kibir denir.

Bazen kibir kin, haset, riyâ, kendini beğenmişlik ve benzerlerinden neşet eder. Ancak ilk defa kibrin kalbe girmesi değerini yüceltmesindendir. Kul kendini yüceltince büyüklenir, kibirlenince burnu havaya kalkar, böbürlenir, izzetinden söz eder, şımarır ve kendini beğenir. Dolayısıyla kibir, büyüklenmektir. Ata el-Horasanî, İbn Abbas'tan, ***"Onların göğsünde (hiçbir zaman) erişemeyecekleri bir büyüklük taslamaktan başka bir şey yoktur."*** (Mü'min, 40/56) âyeti hakkında, "Ulaşamayacakları büyüklük" tefsirini aktarmaktadır. İbn Cureyc ise, "Yeryüzünde üstünlük" ifadesinin "büyüklük" anlamına geldiğini söyler. İbn Abbas da, kibrin büyüklük taslamak olduğunu söyler. Şu âyetlere bakmıyor musun?: ***"Musa Dedi ki: "Ben hesap gününe inanmayan her kibirliden, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz (olan Allah'a) sığındım."*** (Mü'min, 40/27). ***"İşte Allah, her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler."*** (Mü'min, 40/35).

Dedim ki:

"Bakıyorum, kibir ahlâkını ve ayrıldığı bölümleri birçok açıdan izah ediyorsun. Bana bunların her birini kendi sınırları içinde tefsir eder misin?"

Dedi ki:

"Kibir iki türlüdür:

1. Kul ile Rabb'i arasında olan kibir. Bu kibrin en büyüğüdür.

2. Kul ile diğer insanlar arasındaki kibir.

İlki hakkında Allah şöyle buyuruyor: ***"Bana kulluk etmeğe tenezzül etmeyenler, aşağılık olarak Cehennem'e gireceklerdir."*** (Mü'min, 40/60) ***"Ne Mesih, Allah'a kul olmaktan çekinir, ne de (Allah'a) yaklaştırılmış melekler. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa bilsin ki O, onların hepsini kendi huzuruna toplayacaktır."*** (Nisa, 4/172). Bu dik başlılık kibirden kaynaklanmaktadır ve Allah katında büyük bir şeydir. ***"Onlara, 'Rahman'a secde edin!' dendiği zaman, 'Rahman nedir? Senin bize emrettiğine secde eder miyiz hiç' derler. Ve (bu), onların nefretini artırır."*** (Furkan, 25/60). ***"(Onlara gelen uyarıcı) yeryüzünde büyüklük taslama(larını) ve kötü tuzak(lar) kurma(larını artırdı)."*** (Fatır, 35/43).

Bundan ötürü, şeytan Hz. Âdem'e karşı kibirlenmiş, inad ederek Rabb'ine itaatten kaçmış ve Hz. Âdem'e secde etmemiştir. Hz. Peygamber'den de, *"İblis, Âdem'i secde ederken görünce, "Yazıklar olsun bana! O secde ile emrolundu hemen secde etti. Ben de emrolundum ama secde etmedim."* der[26] hadîsi rivayet edilmiştir.

Araplar eskiden, rükû'a gitmekten kaçınıyorlardı. Bunu zillet sayıyorlardı. Hz. Peygamber'in peygamberliğinden önce, boyun eğmek, zelil olmak demekti. Hakim b. Huzam'ın, "Hz. Peygamber'e ayakta secde etmek şartıyla bey'at ettim." sözü de buna işaret etmektedir. Hakim, daha sonra meseleyi kavramıştır. Ebû Süfyan da şöyle diyor: "Ey Kureyşliler! Allah'ın sizin boyun bükmenize ihtiyacı yoktur." Boyun bükmemek eski bir âdetleriydi ve bundan kaçınıyorlardı. Bu böyle bilinmektedir. Hatta birinin elinden bir şey düşse orda bırakır, eğilip almazdı. Bu gün bile kimisinin ayakkabısının bağı kopar ve ayakkabısı

---

[26] *Müslim*, İman, 133.

ayağından düşer, o eğilip almaktan kaçınır. Dolayısıyla secde etmekten kaçınırlardı. Onlara göre secde için eğilmek büyük bir zillettir. Yahya b. Ca'de'den rivayet edilen, "Allah'a secde etmek üzere alnını yere koyan kimse kibirden uzaktır."[27] hadîsi bu gerçeğe parmak basmaktadır. Yani Rabb'i ile arasındaki kibirden uzaktır.

Kul ile Rabb'i arasında olan bu kibir türü, Peygamberleri reddetme, sözlerini dinlememe, inat edip onlara muhalefet etmeyi de kapsar. Peygamber'e tâbi olmaktan kaçınırlar. Dolayısıyla Allah'ın emrine karşı inatlaşır, kitabını reddeder, hüccetlerini inkâr ederler. Zikredilecek âyetler bu gerçeği aydınlatmaktadırlar: ***"Şu iki adamın kavmi bize kölelik ederken, şimdi biz kalkıp bizim gibi olan iki insana mı inanacağız?" dediler."*** (Mü'minûn, 23/47). ***"Eğer sizin gibi bir insana itaat ederseniz o takdirde siz, mutlaka ziyana uğrayanlarsınız demektir."*** (Mü'minûn, 23/34) Yaradılışta kendileri gibi birine itaat etmekten kaçınarak şöyle dediler: ***"Bize melekler indirilmeliydi, yahut Rabb'imizi görmeliydik değil mi?' dediler. And olsun ki, onlar kendi içlerinde büyüklük tasladılar ve büyük bir azgınlıkla haddi aştılar."*** (Furkan, 25/21). ***"O'na (Peygamber'e), kendisiyle beraber uyarıcı olarak bir melek indirilmeli değil mi?"*** (Furkan, 25/7). ***"O'na bir hazine indirilmeli veya beraberinde bir melek gelmeli değil miydi?"*** (Hûd, 11/12). ***"(Firavun) ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar."*** (Kasas, 28/39). Allah'a ibadet eden bir kul olmaktan kaçındı, neticede ilâhlık iddia etti.

Vehb şöyle diyor: "Hz. Musa, Firavun'a, "İman et, hem kurtul hem krallığın senin olsun." deyince, Firavun, "Vezirim Haman'a danışayım." dedi. Hz. Musa'nın dediğini anlatınca Haman, "Sen tapınılan bir ilâh iken, tapan bir kul mu olacaksın?" dedi. Hz. Musa'ya olan inadından ötürü teklifini kabul

---

[27] *et-Tirmizî*, Siyer, 21.

etmedi. Kibirlenip kendileri gibi bir beşere boyun eğmekten kaçındılar. Kendilerine daha büyük bir kişinin gönderilmesini istiyor ve halk arasında büyüklük taslıyorlardı. Nitekim Allah, ***"Kendi kendilerine kibirlendiler."*** (Furkan, 25/21) buyuruyor.

Kibrin yanı sıra, peygamberlere uyanları, kendileri gibi olmadıkları için alaya alıyor onlarla ortak bir statüde bulunmak istemiyorlardı. Nitekim Hz. Nuh'a, ***"Sana, bizim basit görüşlü ayak takımlarımızdan başkasının uyduğunu görmüyoruz."*** (Hûd, 11/27). demişlerdi. Ata el-Horasanî, İbn Abbas'tan, "Badie'r-Rey" ifadesinin, "Ortaya attıkları düşük şeyler." anlamına geldiği şeklinde bir açıklama aktarmaktadır. Onlara, Hz. Nuh'a inanmadıkları haberini vermektedir. Yoksa Hz. Nuh, kulları, Allah katında küçük görmüyordu. Nitekim âyette şu ifade var: ***"Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için, "Allah onlara bir hayır vermeyecek." de demem. Allah onların içlerinde olanı daha iyi bilir."*** (Hûd, 11/31). İnanmayanların, kibirlerinden ötürü inananları küçük gördüğü, dolayısıyla Peygamber'e ittiba etmedikleri haber verilmektedir.

Kureyşliler de, ***"Dediler ki, "Bu Kur'ân iki kentten, büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"*** (Zuhruf, 43/31). Katade bu adamların Velid b. Muğire ile Ebû Mes'ud es-Sakafî olduklarını söyler. Kureyşliler reislik ve dünyalık açısından Hz. Peygamber'den daha ileride olanlara uymak istiyorlardı. Çünkü onlar, ***"Bir öksüz mü başımıza peygamber olacak?" diyorlardı. Allah da, "Rabb'inin rahmetini onlar mı bölüştürüyor?"*** (Zuhruf, 43/32). cevabını veriyordu. O'na uyanları küçük gördüklerinden ötürü, ***"Muhammed'in getirdiği iyi bir şey olsaydı onlar O'na uymakta bizi geçemezlerdi."*** (Ahkaf, 46/11) diyorlardı. Yani, biz O'ndan daha üstünüz, dolayısıyla hakkın bize verilmesine daha lâyıkız. Karun da şöyle demişti: ***"Bu servet bende bulunan bir bilgi sayesinde verildi."*** (Kasas, 28/78)

Hz. Peygamber'in peygamber olmadan önceki üstünlüklerine bakarak, hayrın onlara has olması gerektiğini, Müslüman olanların hakir olmalarından ötürü böyle bir şeye lâyık olmadıklarını düşünüyorlardı Âyette şu ifade bulunuyor: ***"Allah aramızda şunlara mı lûtfü lâyık gördü?"*** (En'am 6/53). Onları hakir kendilerini üstün gördüklerinden, kibirleniyor, Allah'a karşılık veriyor ve Peygamberine muhalefet ediyorlardı. Bundan ötürü Ehl-i Kitap Efendimizi tanıdıkları halde, kibirlerinden O'na inanmıyorlardı: ***"O bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler."*** (Bakara, 2/89) buyurulmaktadır. Diğer bir âyette: ***"Vicdanları, onların (doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler."*** (Neml, 16/14) buyurulmuştur. Haksız oldukları halde, üstünlük taslıyorlar. Ve Allah şöyle ferman ediyor: ***"İşte ahiret yurdu. Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk etmek istemeyenlere veririz. (Güzel) sonuç, takvâ sahibi olanlarındır."*** (Kasas, 28/83).

Kureyşliler, "Ya Muhammed! Kölelerimiz seninle oturup kalkıyor." dediklerinde şu âyet nazil oldu: ***"Sabah akşam, Rabb'lerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureyş büyüklerinin arzusuna uyarak) kovma (o müşrikler ister inansınlar ister inanmasınlar). Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara bir sorumluluk yok ki, bu zavallıları kovup da zalimlerden olasın. Böylece Biz onların kimini kimiyle denedik ki, "Allah aramızda şunlara mı lütfu lâyık gördü." desinler."*** (En'am, 6/52-53). ***"Gözlerin dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan (Rabb'lerine yalvaranlar) başka yana sapmasın."*** (Kehf, 18/28) Allah, Nebi'sine, "Dünyada üstünlük istiyorsun." diyor. İnanmayanların Cehennem'e girince, ***"Bize ne oldu ki, (dünyada) kötülerden saydığımız adamları (burada) görmüyoruz."*** (Sa'd, 38/62) diyecekleri haber verilmektedir. Sözü söyleyenin Ebû Cehil, kasdedilenlerin ise, Ammar, Bilâl, Suheyb ve Mikdâd oldukları söylenmiştir.

Kullar arasındaki kibre gelince, o büyüklük taslamaktır.

Dedim ki:

"Birilerine büyüklük taslamanın gerçeği nedir?"

Dedi ki:

"Bu iki şekilde olur: Birincisi, onları hakir görmek ve kabul etmemektir. Kişi diğerlerinden hayırlı olduğunu düşünür, onlara küçültücü ve alçaltıcı bir gözle bakar. İkincisi, doğru olduğunu bildiği halde, onlardan geldiği için, gerçeği kabul etmemektir. Meselâ onlardan biri bir hayır söylese, bir kötülükten men etmek istese veya dinî bir konuda münazara edip galip gelse, kibirli olan kabul etmez ve bile bile reddeder. Nitekim Allah, İsrailoğullarını bu durumla nitelendirmiştir: ***"Vicdanları, onların (doğruluğuna) kanaat getirdiği halde, sırf haksızlık ve böbürlenme yüzünden onları inkâr ettiler."*** (Neml, 27/14). ***"O bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler."*** (Bakara, 2/89).

Bu kibirlilerden birisi bir münazaraya girse, bütün gayesi, üstün gelme, reddetme ve anlamaya yanaşmamadır. Bir başkasından öğrenmeyi kendine yediremediğinden, onları hakir gördüğünden ve galip gelmeyi çok sevdiğinden böyle yapar. Allah bu tipleri şöyle anlatıyor: ***"İnkâr edenler dediler ki, "Bu Kur'ân'ı dinlemeyin, (okunurken) onun hakkında gürültü edin, belki böylece ona galip gelirsiniz."*** (Fussilet, 41/26). Kibirliye hayır emredilse inkâr eder ve üstünlük hissi onu kaplar, sinirlenerek hakkı reddeder. Bu kalbindeki kibrin ve üstünlük hissinin eseridir. Allah'ın, ***"Ona Allah'tan kork!" denilse gururu, kendisini günaha sürükler."*** (Bakara, 2/206) sözüne kulak vermez misin?

Hz. Ömer, bu âyeti okudu ve istircada bulundu. Sonra da, "Bir adam iyiliği emretti ve öldürüldü." dedikten sonra, ***"İnsanlar arasında adaleti emredenleri öldürenler (yok mu), onları***

acı bir azap ile müjdele!" (Al-i İmran, 3/21) âyetini okudu. Kibirli olan, kendisine iyiliği emredeni öldürür. Allah'ın şu âyetine kulak ver: ***"(Bir kavmi) yakaladığınız zaman zorbalar gibi yakalıyorsunuz."*** (Şuara, 26/130)

İbn Mes'ud, "Bir adama, "Allah'tan kork!" denildiğinde, "Sen kendine bak, bana mı emrediyorsun?" demesi yeterli bir günahtır." der. Hz. Peygamber bir adama, "Sağ elinle ye." buyurunca adam, "Sağ elimle yiyemiyorum." dedi. O zaman Efendimiz, "Yiyemeyesin! Sen sadece kibrinden böyle yapıyorsun." dedi. O adam, daha da sağ elini ağzına kaldıramadı.[28]

Dolayısıyla kim başkasını hakir görerek üstünlük taslasa veya hakkı bildiği halde reddetse, o kimse kullara karşı kibir yapmıştır. Kullara karşı olan bu kibir onu, tıpkı şeytanın yaptığı gibi, Allah'a karşı kibirli olmaya götürür. İbn Aclan şöyle diyor: "Şeytan sadece, "Ben ondan hayırlıyım." dedi. Ondan hayırlı olduğunu düşününce secde etmedi. Hâlbuki, bunun mahvedici olduğunu biliyordu. Çünkü Allah'ın emrini reddederek, "Secde etmem." diyordu. Böylece Allah'a karşı geldi ve inadı arttı." Çünkü menşe itibarıyla üstün olduğunu düşünüyordu. Onun menşei ateş, Hz. Âdem'in ise topraktı. Ateş toprağı yediğinden daha güçlüydü. Bu sözü, Allah'ı tanımadığından ve Hz. Adem'e karşı geldiğinden söylüyordu. Böylece Hz. Âdem'e karşı gösterdiği kibir onu, Allah'a karşı gelmeye götürdü. Kâfir ve mel'un oldu. Bütün bu hâdiseleri, Hz. Peygamber'in, Şemmas b. Kaysın, "Ya Resûlâllah! Ben güzelliği seven bir insanım. Bu kibir sayılır mı?" sorusuna verdiği, "Hayır, kibir, hakkı kabul etmemek ve halkı küçümsemektir"[29] şeklindeki cevapta özetlenmiştir. Bir diğer rivayette ise, "Kim hakkı tanımaz ve insanları hakir görürse"[30] şeklindedir.

---

[28] *Müslim*, Eşribe, 107.
[29] *Müslim*, İman, 147.
[30] *Ebû Dâvûd*, Libas, 26; *Müsned*, I, 385

Dolayısıyla kim büyüklük taslar, Allah'ın emrini kabul etmez, O'na ibadet etmeye boyun eğmezse, o Allah'a karşı kibirlidir. Kim de kardeşini hakir görerek kendisini daha hayırlı görür veya hakkı bildiği halde kabul etmezse, insanlara karşı kibir yapmış olur. Kibrin aslı, büyüklük taslamak, hakikatı ise insanları küçük görüp hakkı bile bile reddetmektir. İşte kibir, genel hatlarıyla budur.

Kendini Beğenme (Ucub) Olan Kibir

Dedim ki:

"Kendini beğenmeden doğan kibir nedir?"

Dedi ki:

"Dinde, kendini beğenmeden doğan kibir, ilim ve amelle olmaktadır. Âlim ilmini beğenince, bu beğenisi onu diğer insanlar üzerine büyüklenmeye götürür. Neticede, bazıları kendisinden daha çok takvâlı bile olsalar, avama karşı kibirli olur. Bu, Hz. Ömer'in âlimler hakkında korktuğu şeydi. Nitekim âlimlere, "Öğrettiğiniz kişilere karşı mütevazi olun, zalim âlimlerden olmayın, Allah'ın yanında ilminiz cehalet olarak görülmesin!" derdi. Yani ilminizle kibirlenirseniz, O'nun yanında tezkiye edilmezsiniz.

Alim, ilmi ile kibirlenince, kendi dışında kalanları hor görür, hafife alır, onlardan kaçar, uzak durur, zelil görür, onları hizmetçi gibi kullanır, öğrettiklerine karşı minnet eder, onların önce selâm vermesi için işi ağırdan alır, onlarla alay eder, kendisiyle ilgili bir şeyi hafife alınınca veya ihtiyaçları tam karşılanmayınca onlara kızar. Çünkü, kendisini çok büyük gördüğünden, bütün bu işleri hak ettiğini, onların bu işleri yapmalarının gerekli olduğunu düşünür.

Birisiyle tartıştığında, bile bile hakkı reddeder. Vaaz etse şiddetle tenkit ederek konuşur. Kendisine öğüt verilirse, öğütte bulunanı azarlar. Bütün bunları, kibir ve büyüklük tasladığından ötürü yapar.

Hz. Muaz'ın rivayet ettiği bir hadîs-i şerifte de aynı ifadeler bulunmaktadır: *"Alimlerden bir kısmı var ki, kendisi vaaz etse şiddetle tenkit ederek konuşur, kendisine öğüt verilse azarlar. Kendisiyle ilgili bir şey hafife alınsa veya reddedilse kızar."* Bu hadîste kibirli âlimin yedi sıfatı anlatılmaktadır: 1. O başkasından üstündür, diğerleri ise aşağıdadırlar! 2. Ona bir şey emretseler, öğretmek isteseler veya öğüt verseler sinirlenerek reddeder. 3. Kendisi onlara öğretse, veya öğüt verse sert ve haşin olur. 4. Eşit bir şekilde onlarla konuşmaya tenezzül etmez. Çünkü onlar ona denk değiller! 5. Takvâ açısından hem kendisinden üstün hem de aşağı olanları küçük görür ve hafife alır. 6. Onlar onun gözünde sanki akıl erdiremeyen eşeklerdir. 7. Hiç kimsenin ilmi kendisine fayda vermez, faydası olsa bile onun gözünde fayda vermez.

İşte bütün bunlar Allah'ı bilmemekten ileri gelir. Oysa onlar ondan daha çok Allah'ı bilmektedirler. Çünkü Allah'tan daha çok korkmaktadırlar. Onlar ona saygı gösterirken, o onlara küçümseyici bir gözle bakar. Neticede o alçalmış bir kibirli, onlar ise yücelmiş mütevazilerdir. Çünkü Allah, kibirliyi alçaltır ve küçük düşürür, kendisi için tevazu göstereni ise yüceltir.

Onlara karşı kibir taslayarak onları küçük görür, ilmi ile onlara karşı övünür, cehaletlerinden ötürü onları ayıplar, haklarına tecavüz eder, onları aşağılar, başlarına kakar. Bir şey öğretse sert davranır. Hiçbir zaman Allah için mütevazi olmaz.

Bir kısım âlimler, yukarıda sayılan bazı sıfatlardan kaçınırken, bazısına ise kendilerini kaptırırlar. Kısacası, kim bir az ilim elde ederse, ilmi daha az olanlara karşı büyüklük taslama ile yüz yüze gelir. Bazıları kendilerini kurtaramaz ve ilmiyle tam

bir kibre kapılır; bazıları ise birilerine karşı mütevazi birilerine karşı kibirli olurlar. Bu da Allah'ı idrak etme ve ilmiyle O'nun mârifetine delil getirme seviyesine bağlıdır.

Dedim ki:

"İlim insanın alçak gönüllülüğünü artırır. Anlattığın kişinin ise, kibir ve cehaleti artmaktadır?"

Dedi ki:

"Vehb b. Münebbih'in dediği gibi ilim, gökten yağan tatlı ve saf yağmura benzer. Ağaçlar onu kökleriyle emerler. Her ağacın sahip olduğu tada göre tadını artırır. Acı olanların acılığı artar, tatlı olanların tatlılığı. Tatlının suyu tatlı olarak, acının suyu ise acı olarak artar.

İlim de böyledir. Kullar onu öğrenirler. Bu ilim herbirinin meyil ve arzusunu artırır. Kibirli olanın kibrini artırır. Çünkü, kibre meyilli olan cahil ise, ilim elde ettiğinde kibirlenecek malzeme bulmuş demektir. Onun için kibri artar. Ama adam cahil iken Allah'tan korkuyor ve Allah'ı bilmenin delillerine ihtiyacı olduğunu biliyorsa, ilim elde edip konuyu anladığında korku ve iç ağrısı artar. Nitekim Hz. Muaz da, "İlmi artanın iç ağrısı da artar." demiştir. Allah'ı bilip, aleyhinde olan durumları anladığından ötürü iç ağrısı artınca, zillet, alçak gönüllülük, şefkat ve korkusu da artar.

Ama meyil ve arzusu dünya ve büyüklenme olunca, ilim onun kibrini, katılığını, başkasını küçük görme duygusunu, kendinden hem üstün hem de aşağı olanları reddetme hissini artırır. Bunlar kibir ve galip olma sevgisinin neticesidir.

Dedim ki:

"İster âlim ister cahil olsun, amelle uğraşan kişi neyle karşılaşabilir?"

Dedi ki:

"İster âlim ister cahil olsun, kendinden daha az amel edeni küçük görür. Eğer ondan daha cahilse, kendi kendine, "Heder olmaktadır, cahildir." der. Eğer ondan daha âlim ise, "Bunun işi çok zor, çünkü ameli çok azdır." der.

Kendinden daha az amel edenleri hakir görür, küçültücü gözle bakar. Ya da üzerlerinde büyüklük taslar. Ağır bir şekilde hareket eder ki, başkaları önce selâm versin. Başkaları ona iyilik yapar o yapmaz. Onu ziyaret ederler o etmez. Hastalığında geçmiş olsuna giderler o gitmez. Faziletiyle onları aşağılamak ister. Aralarına karışana iş yaptırır, onu çalıştırırlar. Kendisine öğüt verene kızar. Çünkü amelde onlardan üstündür! Onlar ise amel etmeyen ve haddi aşan kişilerdir.

Birine, önce selâm verse, selamını alsa, yardımcı olsa, evine gitse, davetine icabet etse veya dostluk kursa, bununla kendisine iyilik ve hak etmediği şeyi; sadece kendisine ait bir fazilet olarak yaptığını, dolayısıyla ondan daha faziletli oluğunu düşünür.

Kendisi için Allah'tan çok büyük ümitler taşırken, onlar adına ciddi korkular içindedir. Onları gördüğünde veya hatırladığında, kendisi için hiçbir endişe duymaz, onlar için ise, ciddi korkular hisseder. Çünkü onların helâk olduklarını düşünür. Sanki Allah'tan, kendisine azap edilmeyeceğine dair garanti almış gibidir. Hâlbuki esas helâk olan kendisidir. Hz. Peygamber'in, *"Bir şahsın, "İnsanlar helâk olmuşlardır." şeklindeki sözlerini duyarsanız, biliniz ki en büyük helâka uğrayan odur"*[31] hadîsine bakmaz mısın? Hz. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bu hadîste Efendimiz ne güzel buyurmuşlar! Çünkü o şahıs kibirli, başkasını küçük gören, Allah'a karşı aldanmış, kendini em-

---

[31] *Müslim*, Birr, 139; *Ebû Dâvûd*, Edep, 77; *Muvatta*, Kelami 2; *Müsned*, II, 272.

niyette hissedip korkmayan bir kişidir. Onun kibir ve üstten bakışı onu, Allah'ın hoşuna gitmeyen bu kötü ahlâka sürüklemiştir. Hz. Peygamber başka bir hadîsinde, *"Kişinin Müslüman kardeşini hor görmesi, kötülük olarak kendisine yeter."*[32] buyurmuştur.

Söz konusu ibadetle meşgul olan şahıs, başkasını küçük görüp, kendinden çok, onlar adına korksa ve onlardan çok kendisi için ümit beslese; onlar da ona büyük bir zat gözüyle bakıp kendilerini küçük görseler; ondan çok kendilerinden korksa ve kendilerinden çok onun için kurtuluş ümidi besleseler; kısacası onun kurtulacağını, kendilerinin ise helâk olaçaklarını zannetseler, işte o zaman onlar ondan daha çok ibadet ve taat ediyorlar demektir.

O kişi Allah'ın gazabına uğrayacak ve ahirette ameli boşuna gidecektir. Kibrinden ötürü, Allah, yaptığı amellerini elinden alacaktır. Diğerleri ise alçak gönüllülükleri, Allah'a olan sevgileri, kendilerini küçük görmeleri, o ibadet edeni, onlardan ayrı durduğu ve meclislerine katılmadığı için büyük görmelerinden ötürü, Allah'ın rahmetiyle karşılaşacak ve O'na daha yakın olacaklardır. Çünkü Allah onları sevip yüceltmeseydi, onlar O'nu sevip ta'zim etmez ve O'na yakın olma ümidini taşımazlardı.

Evet onlar, Allah'ın rahmet ve mağfiretine uğrayacaklar ve Allah onları ibadet ve gayretleriyle kendi katına alacaktır. Kibirlenenin ise amelleri yok olacak ve en kötü hale sokulacaktır. Çünkü o, Allah'ın vermiş olduğu amel nimetiyle kibirlenmiş, kullarını küçük görmüş, onlardan uzak durmuş, Allah'a güveniyle aldanmış, daha çok başkası için endişe duymuş ve asıl kendi nefsinden korkup ona acıması gerektiğini unutmuştur.

---

[32] *Müslim*, Birr, 32; *Ebû Dâvûd*, Edep, 35; *et-Tirmizî*, Birr, 18; *İbn Mâce*, Zühd, 3.

Şa'bî ve Ebu'l-Celd şöyle bir olay anlatırlar: *"İsrailoğullarından, "İsrailoğullarının reddedilen evlâdı."* diye adlandırılan biri vardı. Adam bir gün, başında bulutların gölge yaptığı bir abide rastladı. Kendi kendine, "Ben İsrailoğullarının reddedilen evlâdıyım, bu ise onların abididir. Yanına oturayım, belki Allah beni de affeder." dedi ve yanına oturdu. Abid kendi kendine, "Ben İsrailoğullarının abidiyim, bu ise reddedilenleridir, gelmiş yanıma oturuyor." dedi ve ona kızarak yanından kalkmasını istedi. Allah, o zamanın peygamberine, "Git onlara söyle, yeniden ibadete başlasınlar. Çünkü, abidin ibadetlerini sildim, diğerini ise affettim." diye vahyetti. Başka bir hadîste, bulutun abidin başından ayrılıp, reddedilen adamı gölgelendirmeye başladığı açıklaması da vardır.

Şüphesiz Allah, kulların kalplerine bakar. Çünkü diğer organlar kalbe tâbidir. Âlim veya abid kendini beğenip böbürlenince, cahil veya günahkâr olan da mütevazi olup Allah'ın azameti ve korkusu karşısında boyun eğince, abidden daha çok itaatkar olmuş olur. Abid de kalbiyle bu mânâdadır. Bir hadîste şu olay anlatılır: "İsrailoğullarından bir adam, yine kendilerinden olan bir abide rastladı. Abid secdede iken sırtına bindi ve "Başını kaldır." dedi. Abid, "Vallahi Allah seni affetmez." diye bağırdı. Bunu üzerine Allah, "Ey benim adıma konuşan kişi, asıl Allah seni affetmeyecek." diye vahyetti. Kendini Allah katında çok büyük gördüğünden, secde ve ibadetinden ötürü kendisine yapılan kötülüğün çok büyük olduğunu ve Allah tarafından affedilmeyeceğini düşündüğünden o kişiye affedilmeyeceğini söylemişti. Böylece hem ucub hem kibir yapmış, hem de Allah'a olan ümidinde aldanmıştı.

Halkı küçük gören kibirli şahıs da böyledir. Onlar arasında sanki sadece kendisi kurtulacaktır. Hz. Peygamber'e bir adamdan söz edildi. Günün birinde adam çıkageldi. "Söz ettiğimiz adam şu gelendir." dediklerinde Hz. Peygamber, "Yüzünde şeytandan bir iz görüyorum." buyurdu. Adam gelip

selâm verdi ve ayakta durdu. Hz. Peygamber, *"Allah için söyle! Kendi kendine, "Burdakilerin arasında benden faziletlisi yoktur." demedin mi?"* sorusuna adam, "Allah'a yemin ederim öyledir." dedi.[33] Adam daha faziletli olduğu için, oturanlar arasında sadece kendisinin kurtuluşa ereceğini düşünmüştü. Onun için tiksinip ayakta durmuştu. Sanki, yaptığı ameli oradakilerin başına kakıyordu. Nitekim sahabeden olan Haris. b. Cerir şöyle diyor: "Güleç yüzlü abidler çok hoşuma giderler. Ama sen güleç olduğun halde asık bir suratla seni karşılayan, sanki ameliyle başına kakıyor gibidir. Allah Müslümanlar arasında böylelerin sayısını çoğaltmasın!"

Şayet Allah böylelerinden razı olsaydı, Nebi'sine şöyle demezdi: ***"Mü'minlere kanatlarını indir (onlara karşı mütevazi ve şefkatli ol)."*** (Hicr, 15/88). ***"Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi."*** O'nun onları, onların da O'nu sevdiği dostlarını ise şöyle anlatıyor: ***"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler."*** (Maide, 5/54)

Dolayısıyla, ister âlim ister abid olsun, kibirli kimsenin Allah nazarında hiçbir değeri yoktur.

Bir kısım insanlar ise dalâlettedirler. Bu dalâletlerine bir de kibir eklemişler. Yeryüzünde onlardan başka doğruyu söyleyen ve hidayete götüren kimsenin olmadığına inanırlar. Bunlar Kur'ân'ın mahlûk olduğuna inanırlar. Kaderi ve ahirette rü'yetullahı inkâr ederler. Mizanın kurulacağına da inanmazlar. Rafizîler, Mürciye ve Haricîler bunlardandır. Şefaatı yalanlarlar. Sahabe-i kirama dil uzatırlar. ***İfk*** hâdisesinden, Kur'ân'ın âyetleriyle beri olduğu halde, mü'minlerin annesi Hz. Âişe'ye dil uzatırlar. Şayet kitabın uzamasından endişe etmeseydim, onları genişçe anlatırdım. Bu fırkaların

[33] el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 350.

her biri, yoldan çıkmış uzaklaşmışlardır. Hakkı söyleyen hiç kimseyi tanımazlar. Cehalet ve kibirlerinden ötürü, yeryüzünde sadece kendilerinin hidayette olduğuna inanırlar.

Bu konuda İbn Abbas, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmektedir: *"Bir grup insan gelecek, Kur'ân okurlar, gırtlaklarını aşmadığı halde, Kur'ân okuduklarını söylerler. Bizden daha iyi okuyan, bizden daha iyi bilen kim var derler."* Sonra Efendimiz ashabına dönerek, *"Ey topluluk bunlar sizdendir ama bunlar Cehennem odunudur."*[34] buyurdu.

Dedim ki:

"Riyâdan olan kibir nedir?"

Dedi ki:

"Kul kendisiyle tartışan veya herhangi bir iyiliği emreden kişinin söylediği gerçeği reddeder. Muhatabın kendisinden üstün veya daha aşağıda birisi olması bir şey değiştirmez. Hatalı olduğu ortaya çıkar da makamında eksiklik olur diye gerçeği kabullenmez. Veya da falan şahıs yenildi ya da hatası bulundu denilmesin diye, gösterişi onu kibir ahlâkına götürür. Her ne içinde kendisiyle tartışan veya emreden daha hayırlı olduğunu bilse de gurur ve gösterişi kabullenmeye engel olur. Aslında başlangıçta gerçek anlamıyla kalbinde kibir yoktur.

Dedim ki:

"Peki neticede kin doğuran kibir nasıl oluyor?"

Dedi ki:

"Önce selâm verip barışmasın diye, kendisine zulmettiği, dil uzattığı veya ilişkisini kestiği kişiyle, helalleşmekten kaçınır. Dolayısıyla onun sözünü kabullendi denilmesin diye, kin ve

---

[34] *el-Buhârî*, Enbiya, 6, Fedailu'l-Kur'ân, 36, Mağazî, 61, Tevhid, 23; *Müslim*, Musarrifin, 275; *Ebû Dâvûd*, Sünne, 28.

düşmanlığa vardıracak kadar, gerçeği reddeder. Yani gerçeği reddetmede veya hakkını vermemede kibri, kin ve düşmanlık derecesinde kullanır.

Kendilerine karşı gösteriş yaptığı, kin ve düşmanlık beslediği şahıslardan aşağı olduğunu bildiği halde gösteriş ve kin beslemek, kibir ahlâkı edinmektir. Kendini beğenenin kibri kalple olur. Kendisine verilenleri muhatabında bulamayınca daha hayırlı olduğunu düşünür ve soğuk davranır. Bu konu ilim ve amel açısından, hem din hem dünyayı kapsar. Kendisine diğerlerinden fazla bir nimet verilince hoşuna gider ve kibirlenir. Bu cehaletten ve şükrü bilmemekten kaynaklanır. İbadette ileri gidenler bile bu noktada kendilerine güvenemezler. Çünkü kişinin kendini beğenmesi ve kibirlenmesi, kendisinde bulunan nimetten ileri gelir. Nimetler çoğalıp büyüyünce, kendini beğenmişlik ve kibir çabuk yol bulur. Özellikle kişiyi halktan ayıran ilim ve amel gibi hususlarda daha çok etkili olur. İbn Büreyde'nin Hz. Ömer'den aktardığı şu sözü duymadın mı? "Uhud günü Hz. Peygamber'i korurken parmağı yaralandı diye, Talha'da sürekli bir böbürlenme hissedilirdi." Humeyd b. Abdurrahman'ın İbn Abbas'tan aktardığı şu ifadeler de bu olayla ilgilidir: "İbn Abbas Hz. Ömer'e, Hz. Talha hakkındaki düşüncesini sorunca şu cevabı almıştı: "Kendisinde kibir eseri olan bir adamdır." Sonra şu izahı yaptı: "Çünkü Talha, Uhud günü, diğer ashaptan farklı bir ayrıcalığa sahip olmuştu. Hz. Peygamber'i bizzat vücûdunu siper yaparak korumuştu. Neticede eli isabet aldı. Yaralı parmağını ayağının altına koyarak kopardı ve hemen Hz. Peygamber'in üstüne abandı." Hz. Ömer bu kahramanlığından ötürü, Hz. Talha'da kibir eseri görmüştü.

Bu, bilinen bir gerçekten ötürü, bir Müslümana hakaret etmek değildir. Fakat bu kadarcık bir durumdan ötürü bile söz söylenmişse, biz bîçarelerin her halimizde daha dikkatli

olmamız gereklidir. Çünkü Hz. Peygamber, *"Kalbinde hardal tohumu kadar kibir olan kimse Cennet'e giremez."*[35] buyurmuştur.

Giyilen elbiseyle yapılan kibir de böyledir. Yün elbise giyen giymeyenlere karşı kibir taslar. Hasan-ı Basrî, "Yün elbise giyen şahsın kibri, ipek elbise giyenden fazladır." derken ne doğru söylemiştir. Çünkü ipek elbise giyen, ehl-i dünyaya karşı kibirlenir, ama yün giyen dindara karşı mütevazidir. Buna mukabil, dindarlığının bir işareti olarak yün elbise giyen ipek elbise giyeni küçümser. İpek elbise giyen, üzerinde salih kişilerin elbisesini ve zahidlerin işaretini gördüğünden, saygı gösterir, mütevazi olur.

Akıllı olan, hiçbir zaman kibir ve kendini beğenmişlikten emin olamaz. Kişiyi başkasından ayıran her hâl ve davranış kibrin davetçisidir. Bundan ötürü Temim-i Darî Hz. Ömer'den, kıssa anlatma izni isteyince Hz. Ömer izin vermemiş ve "Bu adam kesmek demektir." demişti. Kabilesine namaz kıldıran bir şahsa, namazdan sonra onlara vaaz etme ve arkasından da dua okuma izni vermemiş ve "Göğe varacak şekilde şişmenden korkuyorum." diyerek kibirlenmesinden endişe etmişti.

Hz. Huzeyfe de bir gün namaz kıldırdıktan sonra, "Kendinize başka bir imam arayın veya bundan sonra tek başınıza kılın." demişti. Başka bir rivayette, "Cemaat arasında kendimden daha faziletlisi görmediğim hissine kapıldım." ifadesi geçmektedir.

Diğerlerinden ayrılacak şekilde kendisine bir nimet verilen çok az kişi kibirden kurtulabilir. Allah'ın kendisine büyük bir azim, güç ve koruyuculuk verdiği kişi müstesna...

---

[35] *Müslim*, İman, 147; *Ebû Dâvûd*, Libas, 26; *Et-Tirmizî*, Birr, 61; *İbn Mâce*, Mukaddime, 9.

Dünya ile Kibirlenmek

Dedim ki:

"Dinle olan kibri anlattın. Peki dünya ile olan kibir nasıl olur?"

Dedi ki:

"Dünya ile kibir soy, güzellik, güç, mal ve sayı çokluğundan ileri gelir. Soyu ile övünen, kendisinden aşağı olanları, amelden üstün olsalar bile, küçük görür. Bu kibir bazılarında diğerlerini kendisine hizmetçi ve köle görecek dereceye varır. Onlarla oturmaktan kaçınır, onlara karşı böbürlenir, sinirlenince onları ayıplar, salih olan kişi bile sinirlendiği zaman bu tehlikeyle karşı karşıya gelir. Hz. Ebû Zerr anlatıyor: "Hz. Peygamber'in huzurunda bir adamla dil mücadelemiz oldu. Ona, "Ey zencinin oğlu!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Ey Eba Zerr! Herkes aynıdır, herkes aynıdır. Beyazın siyahtan hiçbir üstünlüğü yoktur."*[36] Muhatabın annesi siyah (zenci) Ebû Zerr'in ise beyaz ırktan olduğu için kendisini ondan hayırlı görüyordu. Hz. Peygamber'in, "Herkes aynıdır sözü." bu düşünceye işaret etmektedir. Ebû Zer, "Bu söz üzerine yere yattım ve adama, "Gel ayağınla başıma bas!" dedim." ifadesini ilave ediyor.

Evet salih kişi sinirlendiğinde, soyca aşağı olana karşı böyle bir tehlikeyle karşı karşıya gelir. Gıybetini yapar, soyluluğunu hatırlatır ve onu küçük düşürür. Adamın muhatabına, "Havazinli, Hintli vs." deyip küçültmesi gibi. Bununla sadece onu ayıplamaz, aynı zamanda böbürlenir. "Ben senden soyca üstünüm ve şerefliyim. Falan kabileden falanın oğluyum. Sen kimsin, kimlerdensin? Sen falanın oğlu falan değil misin? Senin gibisi benimle konuşmaya nasıl cüret eder, nasıl bir görebilir ve benimle kendini denk tutar?" der.

---

[36] *Müsned*, IV, 145

Bundan ötürü, Hz. Peygamber'in yanında böbürlenen iki şahıstan biri diğerine, "Ben falanın oğlu falanım. Sen kimsin? Annen bile bilinmiyor!" deyince, O şöyle buyurmuştur: *"Hz. Musa'nın yanında iki kişi böbürlenmişti. Birisi dokuz dedesini sayınca, Allah Hz. Musa'ya şunu vahyetti: "Dedeleriyle övünen kişiye şunu söyle: "Saydığın dedelerin dokuzu da Cehennem'liktir, sen de onuncusun!"*[37]

Başka bir hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Ya Cehennem'de kömür haline gelen ecdadla böbürlenmeyi bırakırlar ya da burunlarıyla pislik yiyen böceklerden daha aşağı bir derekeye düşerler."*[38] Bir diğer hadîste ise, *"Allah sizi cahiliye ayıplarından kurtarmıştır, artık böbürlenmeyin."* ifadeleri bulunmaktadır.

Güzelliği ile böbürlenen, diğerlerini çirkin görür, onlara karşı güzelliği ile övünür, yaradılışından ötürü onları ayıplar. Hz. Âişe validemiz anlatıyor: "Hz. Peygamber'in huzuruna bir kadın geldi. Ben de el işaretiyle onu ayıplar bir hareket yaptım. Efendimiz, "Gıybetini yaptın." diyerek beni azarladı." Güzel olmadığı için, onu ayıplamış ve taklidini yapmıştı.

Güçlü olan zayıfı ayıplar, küçük görür, gücüyle iftihar eder, böbürlenir. Mal sahibi malıyla övünür, şımarır, giydiği lüks elbiseyle caka satar. Bundan ötürü Allah şöyle buyuruyor: ***"(Karun) süsü (debdebesi) içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını isteyenler, "Keşke Karun'a verilenin bir benzeri de bize verilseydi, hakikaten o, büyük nasip sahibidir!" dediler. Kendilerine bilgi verilmiş olanlar ise, "Yazık size, dediler, inanan ve iyi iş yapan kimse için Allah'ın sevabı daha hayırlıdır. Buna ancak sabredenler kavuşur." Nihayet Biz, onu da evini de yere batırdık; Allah'a karşı ona yardım edecek bir topluluğu olmadı. Kendi kendini (savunup) kurtaranlardan da değildi.***

---

[37] el-İrakî, *el-Muğnî*, III, 352.
[38] *Müsned*, II, 361; *et-Tirmizî*, Menakib, 74.

Dün onun yerinde olmayı isteyenler, "Vay, demek Allah kullarından dilediğine rızık açar ve kısar, Allah bize lûtfetmiş olmasaydı, bizi de yere batırırdı. Demek gerçekten kâfirler iflah olmaz!" demeğe başladılar." (Kasas, 28/79-82).

Çünkü aşiret ve hizmetçileriyle övünen kişi, daha az olanları küçük görür, onlara üstünlük taslar. Saydıklarımızın bütünü ucubla başlar, kibirle neticelenir.

Dedim ki:

"Kibirle ucbu (kendini beğenmişliği) birbirine denk tutuyorsun. Din ve dünya konusunda aralarında ne fark vardır?"

Dedi ki:

"Dinde kişi yaptığı ameliyle böbürlenir, nefsini över, Allah'ın nimetini unutur. Kimseye karşı kibirlenmez. Bazen bu övünmesi ona, başkasından hayırlı olma duygusunu verir. Diğerlerini küçük görmeye başlar, onlara karşı soğuk davranır, onlardan kaçınır. İşte o zaman, kibir ve övünme bir araya gelir. Dünya işlerine gelince, kişi, güzelliği, malı soyu, gücü vs. ile övünür. Başta kibirlenmez. Ancak bu şekilde övünüp kibre, şımarıklığa ve üstünlük duygusuna kapılmayan kimse yok gibidir. Hz. Peygamber'in, giydiği güzel elbiseler içinde böbürlenen şahsı, ucubla (kendini beğenmişlikle) nitelediğini duymadın m?

Din ve dünyasıyla kibirlenen kişi, Allah'ın sevmediği iki şeyi kendinde toplamıştır: Üstünlük sevgisi ile hakka boyun eğmeme ve kendinden aşağı olan kişilerden hakkı kabullenmeden nefret etme. Onlarla ancak sert bir şekilde konuşur, aşağılatıcı bir gözle bakar ve onları küçük görür.

Kibri Bertaraf Etme ve Kulun Kendini Bilmesi

Dedim ki:

"Kul, kibri ne ile bertaraf eder?"

Dedi ki:

"Kendini tanıyıp, din ve dünya açısından makamını bilmesiyle."

Dedim ki:

"Peki kendini nasıl bilecek?"

Dedi ki:

"Başlangıcını, hayâtını ve akıbetini düşünerek kendini bilir. Dünyaya geldiği güne kadar geçen zaman boyunca hiçbir şey değilken, Allah onu yoktan yarattı. Üstelik ölü bir şeyden yarattı. Yani hayattan önce onu ölü olarak yarattı. Çünkü, önce onu topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra bir kan pıhtısından yarattı. Sonra da kemiğe çevirip etle kapladı. Dolayısıyla, hayatından önce ölümünden, güçlülüğünden önce zayıflığından, âlimliğinden önce cehaletinden, görür halinden önce, körlüğünden, duyar halinden önce sağırlığından, konuşur halinden önce dilsizliğinden, karnının tokluğundan önce açlığından, örtünmüş halinden önce çıplaklığından, hidayetinden önce gafletinden, zenginliğinden önce fakirliğinden işe başladı.

Sonra ölü iken canlandırdı, sağır iken duyar hale getirdi, kör iken görür hale getirdi, dilsiz iken konuşur hale getirdi, zayıf iken güçlendirdi, cahil iken bilgi sahibi yaptı, fakir iken zenginleştirdi, aç iken doyurdu, çıplak iken giydirdi, gaflette iken hidayete erdirdi. Onu bu aşağı mertebelerden söz konusu yüksek mertebelere yüceltti.

Dolayısıyla kişi, önceki halini düşünerek nefsini tanımalı, ne kadar zelil, zayıf, eksik, miskin, muhtaç olduğuna şahit olmalı, böylece değerinin küçüklüğünü bilmelidir. Bu bilgi ona, kibir, böbürlenme, şımarma, büyüklenme ve benzerlerinden nefsini alıkoyma imkânı verir.

Başlangıçta bu değersizliği ve makamının küçüklüğü ona, nefsini bilme imkânı verdiği için, Allah'ın kendisine vermiş olduğu bir nimettir. Bu da onu, eğer akıllı ise, kibir, böbürlenme ve şımarmadan alıkoyar. Allah'tan gelen ikinci nimet, onu aşağılık ve kötü bir halden yüce bir makama yükselten Rabb'ini tanıma imkânıdır. Allah'tan gelen bu iki nimetten birincisi ile kendini, ikincisiyle de Rabb'ini tanır. Birincisiyle, gözünde nefsinin değeri küçülür, ikincisiyle Rabb'inin değeri yücelir. Küçük ve aşağılık bir makamdan onu yüceltiği için, bir şükür emaresi olarak, Rabb'ine karşı tezellül eder ve boyun eğer.

Başlangıcı ve ilk hali bu olan kişi kibirden uzaktır Bu gerçeği Hz. Lokman oğluna, "Yavrum! Toprağın kibirle ne alâkası var?" derken ne güzel ifade eder. Evet, aslı ayaklar altında ezilen toprak olan ve daha sonra da ekşiyip cıvıklaşan çamur olan kişi, nasıl kibirlenir? Çünkü küçük görülen kişiye, "Sen gözümde ayaklar altında ezdiğim topraktan bile değersizsin, pis kokulu balçık gibisin!" denir.

İnsanoğlunun aslı, ayaklar altında ezilen toprak ve kokuşmuş çamurdur. Sonra pis nutfe halini alır. Faslı da budur. Kişi ayıplanmak, değeri düşürülmek istenince, "Senin ne aslın var ne de faslın." denir. Araplara göre asl dedeye, fasl ise babaya denir. İnsanın aslı ayaklar altında ezilen toprak, faslı da, elbise ve çamaşıra bulaştığında pis olduğu için yıkanan, menidir. Dolayısıyla aşağılık ve pis bir maddeden yaratılmıştır. Allah'ın şu beyanlarına kulak verin: ***"Kahrolası insan ne kadar da nankördür! (Allah) onu hangi şeyden yarattı? Nutfeden. Onu yarattı, ona biçim verdi."*** (Abese, 80/17-19). ***"Sonra onun neslini bir özden, hakir bir su(yun özün)den yaptı."*** (Secde, 32/8). Hz. Peygamber de, *"Allah şöyle buyuruyor: İnsanoğlu Bana kafa mı tutuyor?*

Oysa, Ben onu şöyle bir şeyden yarattım." dedikten sonra, mübarek tükürüğünü mübarek avucuna koyup gösterdi.[39]

İnsan pis bir şeyden yaratıldı, pis bir yere kondu ve pis bir yerden çıktı. Çünkü erkeğin sulbünden gelip, sidiğin çıktığı yoldan geçerek rahme ulaşır. Burdan da yine sidik yolundan geçip dünyaya varır. Hz. Enes anlatıyor: "Hz. Ebû Bekir bir hutbesinde, "Her biriniz ikişer defa sidiğin geçtiği yoldan geçmişsiniz." diyerek kibirlenenlere seslenmişti.

İnsanoğlunun ilk yaratıldığı şey topraktır. Sonra ölü bir sperm, sonra ölü bir kan pıhtısı, sonra ölü bir çiğnem et, sonra ölü bir beden safhalarını geçmiştir. Acizlik ve yetmezliğinden ötürü duyamayan, göremeyen, konuşamayan, düşünemeyen ve hareket edemeyen bir beden... Sonra, ruh üflenir. Bütün bu safhalardan sonra canlı ama küçük, zayıf ve aciz bir şekilde dünyaya gönderilir. Sonra bir süre kazurata teslim edilir. Karnında pislik, mesanesinde sidik, burnunda sümük, ağzında tükrük ve kulağında kir.. Bunların yanında diğer bir sürü koku ve pisliğin saldırısına uğrar. Eğer temizliği biraz ihmal ederse hayvanlardan da daha pis kokar. Bu arada birçok hastalık ve birbiriyle çelişen birçok duyguyla yüz yüze gelir. Öd, balgam, yel ve kanı birbirinden ayıramaz hale gelir.

Bununla birlikte o, başkasına muhtaç zelil bir kuldur. İster istemez acıkır, ister istemez yaşar, ister istemez uyur. Bu işlerde kâr veya zarar elde etme yetkisine sahip değildir. Hoşuna gitmeyen bazı sorumluluklar karşısında teslim olur. Yapamayacağı şeyleri ister. Acıkmamak, susamamak ve hastalanmamak ister ama istememesine rağmen bunlarla karşılaşır. Bir şeyi hatırlamak ister ama hatırlayamaz, bir şeyi unutmak ister ama unutamaz. Bunların yanı sıra istediği bir şekilde ölebileceğinden emin değildir. Belki aç, belki de uykuda ölecektir ve buna engel de olamaz.

---

39 *İbn Mâce*, Vesâyâ, 4; *Müsned*, IV, 210.

Evet zelil bir kul! Başkası onu evirip çeviriyor. Gece veya gündüz, duyma, görme, düşünme hatta bütün duyularını veya bir kısmını kaybetmeyeceğinden emin değildir. İlk yaratıldığı, görmez, duymaz ve konuşmaz hale döndürülebilir. Nitekim Allah, bazı kulları hakkında bu türden kararlar verir ve onları o hale sokar. Bunların yanında kalbinden geçen bir düşünceden tutun da, bir organının hareketine, bir şey elde etme ve harcamaya, yeme ve içmeye varıncaya kadar her durum ve hali, incelenip hesaba çekilmek üzere, kayıt edilmektedir. Bununla birlikte, sahip olduğu malının bir anda elinden alınmayacağından emin değildir. Nefsine sahip değildir ve bedeninde yapmak istediğini yapamamaktadır.

Bütün bu sayılanlarla birlikte insan, maliki olan Allah'a muhalefet etmekte, O'ndan başkalarına teşekkür etmekte ve onları zikretmektedir. Nehyettiği birçok şeyi yapmakta, emrettiği birçok şeyi yerine getirmemektedir. Oysa bunlar ceza gerektirmektedir. Şayet affedilmezse, domuz ve köpekler ondan daha hayırlı, daha temiz ve daha pâk olurlar. Çünkü domuz ve köpekler toprak olup gidecekler, insan ise azap görecektir. Bu durumda eğer yaratıklar kokusunu alsalar, kokusundan ölürler; onu görseler, çirkin ve dehşet verici görünüşünden ötürü bayılırlar. Susuzluğu gitsin diye kendisine ikram edilen içecekten bir damla dünyanın dağlarına damlatılsa onları eritir. Zillet ve meskenet içinde bu azap ebedî olarak sürüp gider.

Yukarıda sayılan sıfatlara sahip ve durumlara dûçar olan ve bunları boynunun bir borcu olarak hak eden kimse, ne kadar zelil ve aşağılık olur! Bu sıfatlara sahip olan kimse, nasıl halkın arasına çıkar? Aklı olan böyle bir kimsenin hakkı, kendini zelil ve küçük görmek değil mi?

Bin kırbaç vurulma cezasına çarptırılan ve cezanın uygulanması için beklemede olan hapisteki bir mahkûmun zelil durumu ve cezayı çekmek için endişeli bekleyişi nasıl olur? O, dünyada ceza giyen ve hapse atılan ama cezanın infaz edilmesi için ne zaman çağırılacağını bilmeyen bir mahkûm değil midir? Tabii merhametli olan Hakim'in onu affetmesi istisna.. Gerçekleşen cezanın yanı sıra ölümü de beklemektedir. Ölüm hayatın son noktasıdır. Ölü iken diriltildiği gibi, diriltilmek üzere tekrar öldürülecektir. İnsanların diliyle söylenen şu âyete kulak vermez misin? ***"Dediler ki, Rabb'imiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin."*** (Mü'min, 40/11) Yani biz babalarımızın belinde ölü iken bizi dirilttin, sonra tekrar öldürdün. Böylece görür olduğu halde görmez olur, duyar olduğu halde duymaz olur, konuşur olduğu halde konuşmaz olur ve bütün mafsalları dağılır. İnsanlarla hayvanların tiksindiği kokuşmuş bir leş haline gelir. Sonra kuyruk sokumu kemiğinin dışında bütün bedeni çürür ve toprak olur. Nitekim Hz. Peygamber, *"Kuyruk sokumu kemiği dışında insanoğlunun bütün bedeni çürür"*[40] buyurmuştur.

Neticede toprak haline gelerek, ilk atasının yaratıldığı aslına döner. Var iken yok olur. Nitekim daha önce de, kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir zaman geçmişti. Sonra Allah onu diriltir ve kıyametin dehşetli sahneleriyle yüz yüze getirir. Parçalanan gök yüzünü, değiştirilen yeryüzünü, un-ufak olan dağları, dökülen yıldızları ve sönen ay ve güneşi gözleriyle görür. Kulağında Cehennem uğultusu ve önünde, zayıflığına rağmen, ister istemez geçeceği sırat köprüsü..! Sonra Mevlâ'sının huzuruna çıkar ve her şeyden sorgulandıktan sonra, şayet affedilmezse, zillet ve mağlubiyet içinde, orada ebedî kalacağı azaba yönlendirilir.

---

[40] *el-Buhârî*, Tefsiru Sûre, 39; *Müslim*, Fiten, 141, 143; *Ebû Dâvûd*, Sünne, 22; *Neseî*, 117; *İbn Mâce*, Zühd, 32.

Kul, sayılan bu durumları düşününce kibri kırılır, mütevazi olur. Allah'a karşı şükreden bir kul olur, başını eğip inkisara uğrar. Neticede din ve dünya konusunda yetersizliğini ve nefsinin kıymetinin düşüklüğünü öğrenir.

Bunun benzerleri çoktur. Ancak düşünüldüğünde, ilk başta insanoğlu kadar değeri düşük olanı yoktur. Bu durum şu misale benzer. Adamın biri Haşimoğullarından olduğunu bilir. Ama babası kendisine bu konuda yanlış bilgi vermiştir. Kendisi haberin doğruluğuna inandığından Haşimîlerin kahramanlık hissini taşımakta, böbürlenip kibirlenmektedir. Kendi dışındakileri de küçük görmekte, onlara üstünlük taslamaktadır. Çünkü babasının verdiği bilgiden hiç şüphe etmemektedir.

Bu kibirli durumu devam ederken, babasından daha çok güvenip sözlerine inandığı yaşlı ve soy ilmini iyi bilen birkaç adam, kendisine Haşimoğullarından olmadığını, aksine Çinli veya Filistinli çiftçilerin soyundan olduğunu söylerler. O da şüphesiz onlara inanır ve babasının yanlış bilgi verdiğini anlar. Bu durumda, hayâl kırıklığına uğrayarak, zillet içine girmesine kim engel olabilir? Çünkü inandığı gibi olmadığını kesin olarak öğrenmiştir.

İşte insan da böyledir. Kibirlenir, böbürlenir. Sanki aslı toprak ve meni, küçüklük, zillet, meskenet, çeşit çeşit hastalıklar değilmiş gibi. Sonra, aslını düşünüp hayatının başlangıcını; hangi maddelerden ve nasıl yaratıldığını; hangi safhalardan geçtiğini hatırlayınca, hiç kimse onun hayâl kırıklığına uğrayıp zelil olmasına engel olamaz.

Hayat, sağlık, zenginlik, mal ve mülkünün durumu ise, şu örneğe benzer: Adamın biri kesin olarak hür olduğunu bilmektedir. Sonra babası büyük bir servet bırakarak ölür. Adam da, gençliği, güzelliği, sağlığı, zenginliği, saraylar gibi evi, güzel geçim ve bunlardan dolayı içinde bulunduğu emniyetiyle övünüp kibirlenmektedir.

Durum böyle devam ederken, diğer bir memleketten birileri çıka gelir. Onu yakalayıp kesin delillerini ortaya koyarak, anne-babasının kendi köleleri olduğunu ispatlarlar. Dolayısıyla elindeki bütün varlığın kendilerine ait olduğunu söylerler. Hakim de bu iddiayı onaylayarak, gelenlerin haklı olduğunu bildirir. Şahitler de bu yönde şahitlik edince, adam da iddianın kesin doğru olduğuna inanır.

Hür olmayıp bir köle olduğunu, dolayısıyla ne kendine ne de herhangi bir mala sahip olduğunu, efendisinin isterse, her şeyi elinden alabileceğini ve kendisinin hiçbir şey yapamayacağını anlayan söz konusu şahsın kibrinin kırılıp zillet içine girmesine kim engel olabilir?

Köle olduğunu anlamasının yanı sıra, bir anda kendini yılan, akrep gibi zehirlememelerinden emin olmadığı hayvanların bulunduğu bir evde bulur. Bu evde oturmak mecburiyetindedir. Çünkü bunu efendisi istemiştir ki, evdeki eşyalar kaybolmasın. Bu adamın içinde duyduğu kölelik hissi, malını ve varlığını kaybetme duygusu ve karşı karşıya bulunduğu can korkusu nasıl izah edilebilir? Böyle bir yerde oturan kimsenin sonu ancak helâk olmaktır. Bu adam mal ve ev bark sahibi olduğunu söyleyebilir mi?

İşte insanoğlu da, ilk yaratıldığı halini ve kendisinden yaratıldığı ilk maddeyi unutup kibirlenir ve böbürlenirse, arkasından da yaptığı ibadeti, zelil bir kul olduğunu, nefsine ve malına hakim olmadığını, lezzet aldığı anda bile her şeyi acılaştıracak belâlara dûçar olabileceğini, en son durağın, toprağa karışıp fani olmak olduğunu ve dünyadan, malik olduğu her şeyden soyutlanarak ayrılacağını düşününce, misaldeki şahıs gibi olur. Evet, anlatılan duruma tam inanan kişinin, zevk sefa içinde yaşaması mümkün müdür? Nefsini Mevlâ'sına karşı zelil kılıp boyun eğen, korkan ve helâk olma endişesini taşıyan kimse, dünya nimetlerinden zevkle yararlanabilir mi?

Allah'a isyân edip hayatında cezayı hak eden kimsenin durumu şu misâlde anlatılanlara benzer: Güçlü, saltanat sahibi, yeryüzü hâkimiyetini elinde tutan, yapmak istediği her şeyi yapabilen bir şahsın kölesini düşünün. Bu şahıs, kölesine bazı işler yapmasını emreder. Ve bu işleri bozacak bazı hususları da yasaklar. İşleri görmesi için de bir sermaye verir. Sonra köle unutup cahillik ederek gaflete düşer ve yapması gereken birçok şeyi yapmaz; az bir kısmını yerine getirir. Yaptığı bu az kısmı da, efendisinin yasakladığı işleri karıştırıp noksanlaştırarak ifsad eder. Sermayeyi de zevk ve sefada harcar. Bu yaptıklarına rağmen gururlu, şımarık, kibirli bir şekilde zevkine devam eder. Efendisinin emirlerini yerine getirmediğinden, yasakladığı şeyleri yaptığından ve sermayeyi telef ettiğinden ötürü de hiç tasalanmaz.

Tam bu durumda iken kendisine, inandırıcı bir elçi gelerek, efendisinin, onu bu durumdan ayırıp elbiselerini soyacak, sonra güneşte tutup işkence edecek, takatı kalmayınca da huzuruna alıp, yapılmayan emirlerin, çiğnenen yasakların ve gayr-i meşru yolda harcanan paraların hesabını soracak, sonra da tek hücreli bir hapishaneye atacak; arkasından, bir saat bile dinlendirmeden müebbet hapse mahkûm edeceğini bildiren birisini göndereceğini haber verse; köle de, efendisinin gerçekten birçok kölesini böyle cezalandırdığını, ancak bir kısmını affettiğini biliyor olsa, bu haber kendisine ulaştıktan sonra dünya nimetlerinden zevk alabilir mi? Öyle ki, efendisinin vermiş olduğu bu hükümden ve aniden yakalanıp hükmün infaz edilme endişesinden ötürü, insanların en zelili, miskini ve aşağılanmışı olmaz mı?

İnsan da, Rabb'ine karşı yapması gereken amellerin birçoğunu terk ettiğini, ibadetlerini ifsad edecek riyâ, ucup vb. hatalara düştüğünü, ömründen geçen zamanı nefis ve hevâsına uyarak boşa geçirdiğini, Rabb'ini unuttuğunu ve ölümün ani-

den ve hemen gelebileceğini düşününce, aynı durumda olacağını görecektir. Ölümden sonra kabre konarak, orda çürüyecek, sonra kıyamet günü tekrar diriltilip takatı kesilinceye kadar bekletilecek, sonra Rabb'inin huzuruna çıkarılacak ve yapmadığı, eksik yaptığı, ifsad ettiği amellerle, harcadığı ömürden hesaba çekilecektir. Arkasından, dünya cezalarına benzemeyen bir azaba çarptırılacaktır. Cezasının gerekliliğinden kendisi de şüphe etmeyecektir. Olup olmayacağından şüphe ettiği bir af umacaktır. Neticede affedilse bile, hesaba çekilmesi kesindir.

Kibir ve büyüklüğü elinden alınan kişinin dünyadan zevk alabileceğini düşünebilir misin? Nitekim Hz. Peygamber'den şu hadîs rivayet edilmiştir: *"İnsanoğlu şu dört şeyden hesaba çekilmeden, Allah'ın huzurundan ayrılamaz: Gençliğini nasıl harcadığı, ömrünü nasıl geçirdiği, malını nereden elde ettiği ve nerede harcadığı, amelini nasıl yaptığı."*[41]

Bunu düşünen akıllı bir kimse zelil olur ve kibirle böbürlenmesi kaybolur, gider.

Eğer yukarıda sayılan ve kibre engel olan, insanın neden yaratıldığı, nasıl yaşadığı, yaptığı günahlardan ötürü kendisine lazım gelen hususlar olmasaydı ve en seçkin maddeden yaratılmış, kaderi yaver geçtiği için hiç hastalanmamış, bedeni pisliğe bulaşmamış, başına bir belâ gelmemiş, neticede ölümle yüz yüze gelmeyerek ve ahirette azap görmeyecek olsa bile, bu temizlik ve taharete rağmen kul olan kişiye kibir yakışmaz ve ona lâyık değildir. Çünkü alt tarafı köle olan bir kuldur. Dolayısıyla köleliğin zilleti kibre zıt olduğu için kula kibir yakışmaz.

Nasıl kibirlenebilir ki, köleliğin yanı sıra, çok değersiz bir şekilde yaratılmıştır. Hayatı boyunca sıkıntılar çekmiştir. Allah'a isyân edince ceza giymiştir. Neticede ölüm yakasına

---

[41] *et-Tirmizî*, Kıyame, 1.

yapışacaktır. Önünde, hesaba çekilme vardır. Yaptıklarına mukabil cezalandırılacaktır. Efendisinin onu affetmesi ise, istisnaî bir durumdur. Kibre engel olarak sayılanlar yeterlidir. Bunları hatırlayan ve Allah'ın kendisine kızdığını düşünen kişinin hali nice olur? Allah'ın kibirden hoşlanmadığına şu âyet açık bir delildir: ***"O (Allah) büyüklük taslayanları sevmez."*** (Nahl, 16/23). Bir kimseyi Allah sevmezse, ona kızgındır demektir. Hz. Peygamber de, *"Kalbinde hardal tohumu kadar kibir olan Cennet'e giremez."*[42] buyurmuştur. Yani Allah, sevmeyip nefret ettiği kimseye yakınlığını haram etmiştir. Akıllı olan kimse, sayılan hususlardan biriyle bile kibirden kaçınır.

Özellikle İlim ve Amelle Olan Kibir

Dedim ki:

"Yaptığınız açıklamalarla soy, güzellik, güç, mal çokluğu, amel ve ilimle olan kibir nefyedilmiş bulunuyor. Ancak ilim ve amel için bir fitne seziyorum. Küçük olmalarına rağmen saldırıya geçiyor ve âlim ile amile galebe çalıp onları kibre sürüklüyorlar. İnsanı kibre sevk eden bu belâları bertaraf etmenin çaresi nedir?"

Dedi ki:

"Amel ve ilim için dediğin husus gerçekten söz konusudur. Abidler bunu hep hissederler. Çünkü fitneleri çok büyüktür. Zira hem Allah katında hem abidlerin nazarında ilim ve amelin değeri, soy, mal ve güzelliğin değerinden çok fazladır. Hatta bu ikincilerle beraber, amel ve ilim olmadıktan sonra, Allah'ın yanında hiçbir değerleri yoktur.

---

[42] *Müslim*, İman, 148; *Ebû Dâvûd*, Libas, 26; *et-Tirmizî*, Birr, 61; *İbn Mâce*, Mukaddime, 9.

Kulların nazarında da amel ve ilim bütün soy, mal ve güzelliklerden üstündür. Dolayısıyla Allah ve kullar nazarında olan değerlerinin büyüklüğü nispetinde, fitneleri de büyüktür. Hz. Huzeyfe'nin, "Facir olan âlim ve cahil olan abidin fitnesinden korunun. Çünkü bu kişiler bütün fitnelerden büyüktür." şeklindeki sözünü duymadın mı? âlim ve amilin değerinin yüksekliğinden ötürü cahiller de yanlışlara düşerler. Çünkü bazen âlimin yaptığı yanlışlıklara, abidin yaptığı hatalı davranışlara uyarlar.

Hz. Peygamber, *"Üç şey var, her biri bir olaydır: Birisi âlimin zellesidir. O zelle işleyince, halk da zelleye düşer."*[43] buyurmuştur. Hz. Ömer, Temim-i Dari'ye âlimin zellesinin durumunu sorunca, şu cevabı alır: "O, zelle işleyince, halktan bir grup da aynısını yapar." Ayrıca şunu da ekler: "Üç şey var ki, onlarla zaman bozulur. Onlardan biri âlimin zellesidir."

Hz. Muaz şöyle diyor: "Alimin zellesinden korunun. Çünkü onun halk nazarında değeri büyüktür. Âlim, zellesiyle taklit edilir ve uyulur." Hz. Ka'b da, "İlmin de mal gibi isyankârlığı vardır." der. Nasıl ki, takvâlı olunca ilim ve amelin Allah katındaki değeri büyük ise, takvâlı olunmayınca günahları da aynı oranda büyük olmaktadır. Çünkü abid, Allah'a karşı muttaki olmayınca, halk onun yaptıklarını Allah'ın taatı olarak telâkki eder ki, bu da Allah katında, Allah'ın rızâsını gözetmeyen ve ameli terk edenlerin durumundan daha büyük bir fitne olur. Çünkü o ameli Allah için değil, başkası için yapmış, onu da kendine ortak etmiştir. Dolayısıyla riyâ, kibir, ucup ve hasediyle kötülüğü katlanmış olur.

Münafıkların, Cehennem'in en aşağı katında olmalarının nedeni de budur. Çünkü, inkârcılarla beraber olunca imanı terk ederler, mü'minlere ise, riyâkârane imanlı olduklarını söy-

---

[43] *Darimî*, Mukaddime, 23.

lerler. Onun için Cehennem'in en aşağı tabakasıyla cezalandırılırlar. Amelini ifsad edenin hiç amel etmeyenden aşağı olması da buna benzemektedir.

Alime gelince, ilim sahibi olduğu halde Allah'ın emirlerini zayi ederse, cahilliğinden ötürü hiç amel etmeyenden, daha günahkâr bir duruma düşer. Şeytanın kıssasına bakmaz mısın? Allah'ın emrini bildiği, rubûbiyetini itiraf ettiği halde emrine karşı inat gösterdi, Allah da ona kıyamet gününe kadar lânet etti, varlıkların en şerlisi ilan etti ve ebedî olarak onun tevbe etme ümidini kesti.

Günümüz Yahudileri de böyledir. Allah'a oğul nispet etmedikleri ve ortak koşmadıkları halde, Allah'a oğul nispet eden ve O'na ortak koşan Hıristiyanlardan, bütün İslâm âlimlerinin ittifakıyla, daha şerlidirler. Çünkü Allah onları, bildikleri halde inkâr etmekle vasıflandırmıştır. Onlar hakkında Allah şunları buyuruyor: ***"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, ama yine de onlardan bir grup bile bile gerçeği gizlerler. Gerçek Rabb'inden gelendir, artık kuşkulananlardan olma."*** (Bakara, 2/146-147).

Onlar, Allah katında daha kötüdürler. Çünkü bildikleri halde inkâra sapmışlardır. Nitekim onlar hakkında, ***"O bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler."*** (Bakara, 2/89) denilmiştir.

Allah'ın emrini bilmeyen sayılmayacak kadar cahil, O'na isyân etmektedir. Ama, bildiği halde isyân edenler hakkında verilen darb-ı meseller ve tehditler onlar için verilmez. İlim sahibi olmayan müşrik Arap inkârcılar için, ***"Onlar hayvanlar gibidir."*** (Furkan, 25/44) denilirken, ilim sahibi olup hakkı tanıyan, sonra da yan çizenler köpek ve eşeklere benzetilmiştir: ***"Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların durumu, kitapları taşıyan eşeğin durumu gibidir."*** (Cum'a, 62/5).

Bel'am b. Baura için şöyle deniliyor: ***"Onlara şu adamın haberini de oku. Ona âyetlerimizi verdik de onlardan sıyrıldı çıktı, şeytan onu peşine taktı. Böylece azgınlardan oldu... Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur."*** (A'raf, 7/175-176) Âyetin tefsirinde köpeğin, her iki durumda da dilini sarkıtıp soluduğu ifade edilmektedir.

Kendisine ilim verildiği halde Allah'ın emrini yerine getirmeyen, cahil gibi zayi eden kişiye darb-ı mesel getirilmiştir. İbn Mes'ud, âyette sözü edilen kişinin Bel'am b. Berk olduğunu söylerken, İbn Abbas, Bel'am b. Baura olduğunu belirtir. Bu adama kitap verildiği halde, kendisini yeryüzünün arzularına kaptırır. ***"Dileseydik bununla onu yükseltirdik."*** (A'raf, 7/176) âyetindeki zamir ilme racidir. Yani ilmiyle yükseltirdik demektir. Mücahid bu darb-ı meselin, ilim verildiği halde onunla amel etmeyen kimseleri anlattığını söyler. İbn Abbas, İkrime'den nakledilen "ahlede" fiilinin, dünyanın arzu, zevk ve mallarına bağlanmayı, verilen kitaptan yararlanmamayı ifade ettiğini söyler.

"Üstüne varsan da dilini çıkartıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur." âyeti için şunları söylemiştir: "Allah, bu şahsa hikmet verilip verilmemesinin eşit olduğunu beyan etmektedir. Onun için köpeğe benzetilmiştir."

Hz. Peygamber de, âlime verilen azabın büyüklüğünden ötürü, Cehennem ehlinin etrafını sardığını ve ona verilen azabın büyüklüğünden hayret ettiklerini haber vermektedir. Hz. Üsame, Hz. Peygamber'den şunu işittiğini söyler: *"Kıyamet günü âlim getirilir, Cehennem'e atılır, bağırsakları dışarı fırlar. Bu bağırsaklar onu çepeçevre sararlar. Tıpkı eşeğin değirmen etrafında dönerken ipin onu sarması gibi. Cehennem ehli etrafına toplanır ve*

bu durumun sebebini sorarlar. Onlara şu cevabı verir: "İyiliği emreder fakat yapmazdım, kötülükten nehyeder, fakat kendim yapardım."[44]

Ebu'd-Derda'dan şu söz rivayet edilmiştir. "Bilmeyene bir defa yazıklar olsun. Allah dileseydi ona öğretirdi. Âlime ise yedi defa yazıklar olsun."

Alim veya abide (amil) büyüklük ve kibir duygusu arız olunca, büyük bir tehlike eşiğinde olduğunu bilsin ve hem Allah katında hem halk nazarında, amel etmeyen cahil kimseden daha değersiz olduğunu hatırlasın. Daha büyük bir imtihanla karşı karşıya olduğuna göre, nefsine dönüp şöyle desin: "Nasıl ki yüksek bir değer ve şerefle karşı karşıya isem, aynı derecede büyük günahla da yüz yüzeyim. Ey nefis, nasıl kibirleniyorsun ki, cahil ve amel etmeyenden daha değersizsin." Bu misâl, kendisine, "Nefsine bir değer vermediğin sürece değerlisin. Ona değer verdiğin an, Allah katında hiçbir değerin kalmaz." denilen adamın durumuna benzemektedir Çünkü kibirlendikçe Allah onu zelil kılmaktadır.

Kul akıllanarak, kibir gösterdikçe değerinin düştüğünü, kibri terk ettikçe kadrinin yüceldiğini anlayınca ve bu duyguyu kalbinde sürekli taşıyınca, ister âlim ister abid olsun, kibri nefyeder. Çünkü bunların tehlikeleri çok büyüktür.

Abidin ise afetleri pek çoktur. İlminde hataları fazladır. Âlim de böyledir. Âlim daha çok tehlikededir, daha büyük bir imtihanla karşı karşıyadır. Ebû Zer'in, ilim konusunda soru soran kölesine verdiği şu cevabı duymadın mı?: "Bana, Allah'ın onunla senin imtihanını ağırlaştıracağı şeyden sorma." Ne doğru söylemiş! Allah'ın onun aleyhindeki delili çoğalır, günahı

---

[44] *el-Buhârî,* Bed'ü'l-Halk, 10; Fiten, 17; *Müsned,* V, 205.

artar, belâsı büyür. Ama, onunla amel edince, o nispette sevabı da artar. Hz. Muaz'ın şu sözüne kulak vermez misin? "Öğrenebildiğiniz kadar öğrenin, öğrendiklerinizle amel etmedikçe, Allah size hiçbir sevap yazmaz."

İlim elde ederken, onunla amel etme niyeti taşıyorsa, bu da bir ameldir. Tehlikenin büyüklüğünü bilmekle içi burkulur ve kırılır, ilmin kendi aleyhinde ne büyük hüccet olduğunu bilmekle kendinden düşük olanlara karşı kibri zail olur. Tehlike büyük ve aleyhinde deliller güçlü olmazsa bile, eğer Allah'ı tanıyorsa, ona yakışan kendinden aşağı olana karşı kibir göstermemektir. Çünkü bu durum onu makamından uzaklaştırır, yüceliğini düşürür. Zira Allah'ın, kendinden aşağı olana karşı kibir göstereni alçaltıp küçük düşürdüğünü, zelil kıldığını gayet iyi bilmektedir.

Durumu iyi anlayasın diye çok tekrar ettim. Kibrin, Allah'ın dışında hiç kimseye lâyık olmadığını, yakışmadığını ve uygun olmadığını öğrenmişsindir. Çünkü O'nun dışında kalan her şey O'nun mülkü ve O'na boyun eğmiştir. Hz. Ebû Hüreyre'den şu olay rivayet edilmiştir: "Kibrinden ötürü yanına yaklaşılmayan, hayvanına binince etrafındakileri görmüyormuş gibi geçip giden bir adam vardı. Bir gün Hz. Ebû Hüreyre bineğin yularından tutup onu durdurdu ve "Sadece Allah'a yakışan şeyi kendi nefsine mal etme konusundaki görüşün nedir?" dedi. Bu sözden sonra adamın nefsi kırıldı, o andan itibaren sadece iyilik ve tevazu ile yaşadı.

Dedim ki:

"Anlatılanları ve neticelerini, kalbine yerleştirecek şekilde tefekkür ve tezekkür eden kimsenin gözünde nefsi, değersizliğinden ötürü zelil olur, kalbindeki kibri yok olur. Öyle ki, hiçbir mü'mini kendinden aşağı görmez, kimseyi kırmaz, kimseye kaba davranmaz. Bunlar ona ömür boyu yeter mi?"

Dedi ki:

"Hayır! Çünkü, hakka boyun eğmek için, kendini mütevazi olmaya ve kibri terk etmeye yönlendirmiş, azim göstermiştir. Kul nefsinin küçük olduğunu anlamıştır. Bunu anlayınca, zelil olmuş, hakka boyun eğmiştir. Bu durumda nefis azimlidir. Ancak daha sonra işi gevşetebilir ve gaflete düşebilir. Neticede kendini büyük görüp kibre düşebilir ve azmi kırılıp hali değişebilir. Nefis de tevazu ve zilleti terk edip kibre kapılabilir."

Kul, Nefsinin Kibri Gerçekten Terk Ettiğini ve Onu Aldatmadığını Nasıl Bilecek?

Dedim ki:

"Kul, nefsinin kibri terk etme azmine vefalı kalacağını veya bunu terk edeceğini nasıl bilecek?"

Dedi ki:

"Kalbine, kibre çağıran bir his geldiğinde veya kibirlilerin kibrine neden olan bir iş yaptığında, nefsini gözetlemekle bu durumu anlayabilir.

Kalbe doğup kibre çağıran şey, kişinin nefsini beğenip Müslüman kardeşinden üstün olduğunu düşünmesine, ona küçültücü bir gözle bakmasına neden olan havatır ve benzerleridir. Böyle bir hatır anında uyanık ve dikkatli olmalı, kalbine gelen hatırı hemen reddetmelidir. Nefsinin bunu kabul etmemesi durumunda hemen değersizliği, üzerindeki ağır mükellefiyetleri, ömrünün sonunda nelerle karşılaşabileceği, su-i hatime ile dünyadan ayrılma ihtimali ve zaten böyle bir sonu hak ettiğini hatırlamalıdır.

Diğer organlara gelince, biri ona bir şey emretse veya bir şeyi nehyetse veya münazara etse ve o şahsın haklı olduğu ortaya çıksa hemen nefsini, o gerçeği reddetmekten alıkoyup kabul etmeye ve hakka boyun eğmeye zorlamalıdır.

Nefis, adî ama helâl yoldan mal elde etmeye yanaşmazsa, yukarıda söz edildiği şekilde, değersizliği hatırlatılmalıdır. Kibirlilerin taşımaktan kaçındığı ama menfaati olan bir şeyi taşımaktan nefsi hoşlanmıyorsa, onu, kendisi veya aile efradı için yüklenmeli ve taşımalı, nefsin küçüklüğü hatırlatılmalıdır.

Fakir, köle veya soyca meşhur olmayan bir mü'min onu davet etse, davetine icabet etmeli, gerektiğinde beraber yürümeli, hasta ise ziyaretine gitmeli ve onunla alış-veriş yapmalıdır. Bu insan ister akrabası olsun ister yabancı biri olsun. Bu ilişki din ve dünyaya faydalı, bir gerçeği öğrenme veya kendinden daha aşağı birinden bir şey sorma veya aslına veya mevlâlarına intisap şeklinde olabilir. Nefsi buna zorlamalıdır. Çünkü, kibir kendisini, aslının dışında birilerine intisaba sürükleyebilir. Mevlâlarının ismi ile çağırılmaktan hoşlanmaz. Oysa bu durum Allah katında büyük bir günahtır.

Hz. Sa'd, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmiştir: "Kim mevlâlarının dışında birilerinin adıyla çağırılırsa ona Cennet haram olur." Hz. Ebû Bekir de, "Aslının dışında bir intisap arayan Allah'a küfretmiştir." der.

Nefsin, eski veya değersiz elbise giymekten hoşlanmaması da kibirdir. Neticede, cemaatle namaz kılma, bir akrabayı veya başka birini ziyaret etme gibi vecibelerden geri kalır. Ebû Musa'ya, bazı şahısların elbiselerinin değersiz veya eski olmasından ötürü cemaatle namaza katılmadıkları haber verilince, bir aba giyip namaz kıldırdı. Sayılan hususların hepsinde, hem kibir hem riyâ vardır.

Böylece kibri kıran ve azmedilmesi gereken hususların hepsi tahkik edilmiş oldu. Nitekim Hz. Peygamber'den şu hadîsler rivayet edilmiştir: *"Keçi otlatan ve yün giyen kibirden uzaktır."*[45] *"Ben bir kulum, yerde yemek yerim, yün giyerim, keçi otlatırım, yemekten sonra parmaklarımı yalarım, kölelerin davetine icabet ederim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir."*[46] Ebû Sinan'dan da şu olay aktarılıyor: Adamın biri, "Gel senin etini taşıyayım." dedi. Ebû Sinan "Hayır." dedikten sonra, şu âyeti okudu: ***"Gerçekten Allah, onların gizlediklerini de bilir, açığa vurduklarını da. O, büyüklük taslayanları sevmez."*** (Nahl, 16/23)

İlim ve mârifet ehli, kibri terk ettiğine dair nefislerinin verdiği azme hemen güvenmeye razı olmazlar. Nefislerini, değişik işler yaptırarak imtihandan geçirirler. Böylece nefsin azminin doğru olup olmadığını tahkik ederler. Bu konuda şöyle bir olay aktarılır: "Abdullah b. Selâm bir bağ odunu sırtlamış taşıyordu. Ona, "Ey Eba Yusuf, çocukların ve kölelerin bunu taşıyabilirler." denilince, "Doğrudur ama, nefsimi denemek, kibri terk ettiğinde gerçekçi mi yoksa yalancı mı olduğunu öğrenmek istedim." cevabını verdi.

Yukarıda sayılan hususların hepsinde kul, riyâ ile de karşılaşabilir. Böylece kibir ve riyâ bir araya gelmiş olur. İlk sorduğun, kibir riyâdan neşet eder, şeklindeki soruya verdiğim cevapta bu konuya değinmiştim. İşte burda riyâ, kibirle beraber ortaya çıkmıştır. "Fakir, miskin, düşük insan." derler, ona, fakirliğinden veya gelirinin azlığından veya düşük bir insanla beraberliğinden veya onu ziyaret etmesinden veya doğru bir şeyi başkasından aldığından ötürü, küçültücü bir gözle bakarlar ve "Falan şahıs onun hatasını buldu, ona bir şey öğretti." derler, endişesini taşır.

---

[45] *el-Buhârî*, Lukata, 12; *Müsned*, I, 3, 426.

[46] *Müslim*, Eşribe, 136; *Ebû Dâvûd*, Et'ime, 49; *et-Tirmizî*, 11; *Müsned*, III, 290, 454; *İbn Mâce*, Et'ime, 49.

Kibirle beraber riyâ baş gösterince, hemen, değerinin düşüklüğü ile mükellefiyetin büyüklüğünü ve Rabb'inin azabından kurtulacak, sevap ve rızâsını elde edecek ihlâslı amele çok muhtaç olduğu günde, riyânın amelini nasıl yok edip bitireceğini düşünmelidir. Böylece değerinin düşüklüğünü, ona lazım gelecek azabı, ölümden sonra varacağı yeri hatırlamış olacaktır.

Azabı gerektirir hükmüyle, kibri; riyadan nefret etmesiyle de riyâyı nefyetmiş olur. Çünkü kendisini Rabbi'ne yaklaştıracak amellerin sebeplerinin düşüklüğünden ötürü onları beğenmeme baş gösterince, o da tevazu gösterip o amelleri yerine getirse kibri nefyetmiş ve kendisine yakışmadığını ortaya koymuş olur. Değerinin düşüklüğünü anladıktan sonra, tenkit edilir endişesini taşıyan nefsini kırmış olur. Böylece nefsine küçük gözle bakar. Zaten kendisi hadd-i zatında düşüktür. Bununla birlikte halkın nazarında düşük görünmek istemez.

Şu durum senin için, anlatılanlara delildir: Bazen halktan biri kendini çok yüksek bir soya intisap ettirir. Meselâ der ki, ben Hz. Peygamber'in ehl-i beytindenim veya Kureyşîyim veya Arabım. Hâlbuki aslının öyle olmadığını gayet iyi bilmektedir. Düşük bir soya mensuptur. Ama halkın ona saygı göstermesini istemektedir. Dolayısıyla asıl soyunu bilmelerinden ve düşük bir gözle bakmalarından hoşlanmaz.

Bazısı fakir olduğu halde zengin görünür. Fakirlik ona bir zillet gibi görünür. Çünkü zengin olmadığını gayet iyi bilmektedir. Zengin olarak bilinmek hoşuna gider, fakir olarak bilinmekten nefret eder.

Halktan birileri, bu tür insanları, bilmedikleri birçok şeyi, bilir zannederler. Halkın onun cahilliğinin farkına varmalarından ve onu küçük görmelerinden hoşlanmaz. Onu âlim olarak bilmeleri hoşuna gider. Oysa kendisi düşük bir soya sahip, fakir ve cahildir. Halkta, böyle olmadığı hissini uyarmak ister. Çünkü övülmeyi sevmekte, tenkit edilmekten nefret etmektedir.

Kendisinde kibirle birlikte riyâ da baş gösteren kimse bazen kibri nefyeder, riyâyı ise kullanır. Kendisine evlâ olanı ve Rabb'ine yaklaştıracak olanı terk etmiş olur. Bazen durumu karıştırır. Kibri nefyetmekle riyâyı da nefyettiğini sanır. Böylece, kendince ihlâslı ve mütevazi olmuş olur. Oysa, Allah katında o bir müraîdir, kendini aldatmıştır. Nefsi ona, bu durumun hayâsından ileri geldiğini ve hayâ ettiği için bunu terk ettiğini söyler. Ne kibir ne de riyâ için bunu terk etmemiştir.

Bunun gibi bazen riyâyı nefyeder ve halkın tenkitlerinin zarar verdiğini, övgülerinin ise fayda sağlamayacağını bilir. Bu durum hoşuna gitmez. Nefsi, kibir göstererek ve bunun kendisine yakışmadığını öne sürerek, halk onu yüceltse bile, bu tür işleri yapmaktan imtina eder.

Dinle birlikte soyu ile övünenleri de gördük. Hz. Peygamber'in soyundan veya Kureyş'ten olup, nefsini yücelterek, başkasının arkasında namaz kılmayan kimse gibi. Beğenmeyerek, kibir içinde cemaatle kılınan namazlara iştirak etmez. Halkın onu, bu davranışından ötürü kınadığını bilmektedir. Bu kınamaları, ya kendilerinden duymuş veya birileri ona haber vermiştir. Buna rağmen nefsindeki kibirden ötürü bunu reddeder. Şanının yüceliğinden ötürü, başkasına cemaat olmanın kendisi için uygun olmayacağını düşünür. Cemaate katılması durumunda, halkın kendisine daha çok saygı göstereceğini bildiği halde, kibir göstererek katılmaz ve riyakârlık da yapmaz.

Bu kibri onu, fıkıhçı ve hadîsçilerden ilim öğrenmekten de alıkoyar. Ona göre, söz konusu âlimlerin kendisinden ilim almaları gerekir, çünkü ilim onun soyu ve dedelerinden alınmıştır. Oysa kendisi, namazını gereğine uygun kılamayacak, bazı farzları yerine getiremeyecek kadar da cahil biri olabilir.

Bundan anlaşılmaktadır ki, kul için kibirle riyâ bir araya gelince, bazen riyâyı terk eder kibir kalır, bazen de kibri terk eder riyâ kalır. Dolayısıyla ikisi bir araya gelince, birini terk ettiği yolla, ikincisini terk etmeye imkân bulması çok zordur. Ancak, irâdesi güçlü, Allah'tan çok korkan bir kul olur da, Allah'ın, kalbinden geçen her şeye muttali olduğunu hatırlarsa, o zaman ikisinden yüz çevirebilir. Kibir ve riyâyı iyi tanıyan ve arız olmadan önce onları nefyetme yollarını bilen biri olması durumunda ancak bu mümkün olur. Ama, nefyetme yollarını bilmeyen biri ise onları, arız olmadan önce fark edemez. Nefyedebilmek, arız olmadan önce onları tanımaya bağlıdır.

Eğer havf, Allah'ı ta'zim ve güçlü bir yakîn sahibi değilse, sadece Allah'ı veya azabını hatırlaması bunları nefyetmeye yetmez. Çünkü hevây-i nefis galebe çalmış, azim ve yakîn zayıflamıştır. Ancak, nefsiyle mücadeleye girişip onu tenkit etse, değerli bir şahıs olduğu vb. iddialarını çürütecek aksi şeyler ileri sürse, sonunun kötü olabileceği, ahirette perişan edilebileceği, çok muhtaç olacağı salih amellerinin yok olup gideceği gerçeğini hatırlatarak halka karşı giriştiği riyânın yanlışlığını ortaya koysa o zaman başarılı olabilir.

Kibir ve riyâya, sana anlattığım, değerinin düşüklüğü, sırtındaki ağır mükellefiyetler, sonunun kötü olabilme ihtimali vb. yollarla karşı koysa, kibir yok olur, zor da olsa riyâ da ortadan kalkar. Çünkü, sadece ihlâsla yapılan amellerin onu kurtarabileceği günde, yaptığı bütün amellerin boşa gitme korkusu onu frenler. İşte o zaman, Allah'ın izniyle, hem kibir hem de riyâ yok olur.

Kibri Nefyetmek İçin İtaatkâr ve İsyankâr Olanların Göstermeleri Gereken Tevazu

Dedim ki:

"Sen bana, isyankârlardan nefret etmemi, onlardan uzaklaşmamı, onlarla ilişkimi kesmemi; onlardan olmamak ve onların birçok işlerinden uzak kalmamla bana verilen nimetlerin büyüklüğünü bilmemi emretmiştin. Bu durumda, benden üstün olanlara karşı mütevazi olmam, onlara saygı göstermem, Allah'ın onları benden üstün kıldığı değerlerinin yüksekliğini bilmem mümkündür. Ancak, kendilerinden nefret etmemi emrettiğin, bana verilen nimetler açısından üstün olduğum kişilere karşı, nasıl mütevazi olabilir, onlara karşı zelil davranabilirim?"

Dedi ki:

"Anlatılanlara uymak, senin kendi nefsinde zelil olmana ve Allah'a karşı mütevazi davranmana engel değildir."

Dedim ki:

"Bu iki durumu net bir şekilde ayıramıyorum. Sevmediğim, uzak kaldığım ve yaptıklarından beni koruduğu için Allah'a hamd ettiğim kimseye, nasıl mütevazi davranabilirim? Allah'ın beni ondan faziletli kıldığı ve ondan üstün olduğum gerçeğini nasıl görmezlikten gelebilirim!? Ucbu nefyetmek için bana anlattığın anlamlar zihnimi karıştırdı. Çünkü, Allah'ın beni ondan üstün kıldığını, onun bilmediği bazı şeyleri bildiğimi, kaçınmadığı bazı şeylere karşı verâ' sahibi olduğumu bilmeme herhangi bir engel yoktur. Senin, kibri nefyetmek için söylediğin şeyler -Allah'ın beni birçok yönden ondan üstün kıldığını bildikten sonra- ona nefret gözüyle bakmama engel değildir."

Dedi ki:

"Bu konuyu, senden çok daha âlim ve güçlü olanlar da karıştırmışlardır. Dengeli hareket eden bazı kimseler, Allah'a itaat ettiklerini zannederek bu incelikten ötürü, ucb ve kibre düşmüşler. Çünkü kibir, itaatkar olan için, bilinen kesin bir şeydir, onu ancak gafil olanlar karıştırır. İsyân edenlere karşı yapılan

kibre, Allah için nefret etmek, onlardan uzak kalmak, Allah'ın verdiği ve onlardan üstün kılınmaya neden olan nimetleri itiraf etmek gibi şeyler de katılmaktadır. Bundan ötürür bazı kişiler bunları karıştırmakta, aldanmakta ve Allah'a itaatta isabet ettiklerine inanmaktadırlar.

Aralarını ayırabileceğin, sadece Allah için nefret edeceğin, O'nun için uzaklaşacağın ve verdiği nimetleri anlayacağın şekilde, bunları sana izah edeceğim. Böylece bilinçli bir şekilde kibri ve ucbu nefyedebileceğin, Allah'ın emirlerini anlayanların incelemeye imkân bulacağı bir kıstas elde etmiş olursun.

İki durumun arasını ayırınca kibir ve ucubtan kurtulacağın gibi, sadece O'nun için nefret ederek ve O'nun nimetlerini anlayarak Allah'ın nefretinden de kurtulursun. Ama ikisini ayıramazsan, nefsin ve düşmanın seni taatle aldatır, taate benzeyen günah içinde bırakıverir.

Geçen Konunun Açıklaması

Bil ki, senin nazarında insanlar, iki gruptur. Birinci grup gizlidir, kötülük ve günahlarını bilmemektesin. Sana göre bu grup senden daha faziletlidir. Çünkü, onlardan nahoş bir şey görmemişsin.

İkinci grup bunlardan farklıdır. Bunlardan bazıları sana göre bir, iki veya daha fazla günahtan ötürü, lekelenmişler. Ancak senin şimdiye kadar işlediğin günahlara nazaran, daha az günahkâr oldukları için, onları da kendinden üstün görmektesin. Bir grubu da kendinden daha çok günahkâr görmektesin.

Çokluğu kendin için ölçebilirsin ama başkası için ölçme imkânın yoktur. Çünkü, ömrün boyunca kendinle berabersin. Kendinden ayrılman mümkün olmadığı gibi, diğerleriyle hiç ayrılmadan beraber olman da mümkün değildir. Ayrıca nefsin

ve vicdanının sırlarına muttalisin ama, onların gizli sırlarına ve vicdanlarına muttali değilsin. Onun için kendi günahlarını onların günahlarından fazla görüyorsun.

Büyüklüğe gelince, diğerleri senin yapmadığın, adam öldürme, hırsızlık, zina gibi günahlar işlemiş olabilirler. Ama bu günahları işleyenler, senin bildiğin kadar mârifet sahibi olmayabilirler. Onun için senin aleyhindeki deliller daha güçlüdür. Çünkü kıyamet günü bilenin sorgusu daha şiddetlidir.

Sana düşen, bildiğin şeylerden yapmadıkların ölçüsünde azaba düçar olmaktan korkmaktır. Bu durum kibrini nefyeder.

Bunlardan bazıları, senden daha âlim oldukları halde, senden daha günahkâr görünebilirler. Zaten senin sorduğun şey de budur. Eğer Allah için nefret etmekle kibir ve ucubdan kurtulmanın arasını ayırmak istiyorsan, sana gereken şudur: Allah'ın, seni onların ameline benzer iş işlemekten koruyarak vermiş olduğu nimetlerini bilmeli, sadece Allah için buğzetmeli ve onlardan Allah için uzaklaşmalısın. Bu arada kendinden korkmayı ihmal etme ki, kendini kurtarmış olanları da helâk olmuş olarak görmeyesin. Çünkü ne kendinin ne de onların, nasıl son nefesini vereceğini bilmemektesin.

Sen, günahlarından ötürü başkasından değil, kendinden endişe etmeye memursun. Ancak onlara acıyabilirsin. Sana düşen, Allah'tan korkman, O'na tevbe etmen, daha önceki günahlarından ötürü salih amellerinin kabul olmayabileceği endişesini taşıman; amellerini ifsad edecek durumlara düçar olma tehlikesinin mümkün olması, kötü bir akıbetle ömrünün son bulma endişesi, kaderin seni Cehennemlik olarak tesbit etmesinin mümkün olması vb. hususları hesaba katmandır. Sana düşen kendinden korkmandır, çünkü, kendi günahlarının azabını çekeceksin, başkasının değil. Allah'ın şu sözlerini duymadın mı? ***"Kendi (günah) yükünü taşıyan hiç kimse, bir baş-***

kasının (günah) yükünü taşımaz." (En'am, 6/164). ***"Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir."*** (Fussilet, 41/46). ***"Herkesin kazandığı yalnız kendisine aittir."*** (En'am, 6/164)

Bilemezsin, belki de Allah sana gazap etmiştir; oysa sen başkasından korkmakla uğraşıyorsun! Sonunun nasıl geleceğini de bilmiyorsun. Başkasına acıyan nice kişilerin, kendilerine yazık edip günahlara daldığını ve acıdığı kişinin tevbe ettiğini görmüşsündür. O acıyan, ölüme kadar günahlar içinde yaşar, kendisine acınan ise, taat ve sevap içinde ömrünü bitirir. Çünkü Allah, son nefesinde kimin nasıl öleceğini ve amellerin neticesini gizli tutmuştur. Hiç kimse bu konuda bir şey söyleyemez, ancak kendisine bilgi verilen resuller müstesna. Kul, nasıl öleceğini, ömrünü nasıl sona erdireceğini bilemez. Öyle ise başkasından değil, özellikle kendinden korkmalısın.

Geride bıraktığın günahlarından ötürü Allah korkusunu ve akıbetinin nasıl olacağını bilemediğinden ötürü, nefsinden korkmayı terk etmez, bununla beraber Allah'ın, seni kötü işler yapanların işlerinden koruyarak, sana verdiği nimetleri de unutmazsan, sen kibirli değilsin demektir.

Ama, başkasına küçültücü ve hakir gözle bakar, kendinin de kurtuluşa erenlerden olduğunu düşünür, her halde ondan daha hayırlı olduğuna inanır, geride bıraktıklarını hatırlamaz, ömrünün nasıl bitebileceğini hatıra getirmezsen, işte o zaman sen, Allah'a isyânla kibri bir araya toplamışsın demektir.

Ona küçültücü gözle bakar, kendinin hayırlı olduğunu düşünür, nefsinden korkmaz veya ondan gelen bir hakikatı kabul etmez veya Allah'ın sana vacip kıldığı hakkını yerine getirmez, kalbinde onun helâk olduğuna senin kurtulduğuna

kesin inanırsan, işte o zaman, İsrailoğulları arasında yaşayan abidin isyankâr çocuğa yaptığı gibi, kibir göstermiş, kendini beğenmiş olursun.

Faziletli kılındığın nimetleri hatırdan çıkarma, fasıklardan uzak durmaya devam et, geçmiş günahlarını hatırından çıkarma, bilgin ve mârifetin oranında aleyhindeki delillerin güçlü olduğunu da hatırla, nasıl son nefesini vereceğini, kötü bir sonla dünyadan ayrılmanın da mümkün olduğunu unutma, ayrıca Allah'ın ilminde şekî de olabilirsin.

Senin hataların çok büyük olduğu için, onlarla uğraşman başkasına karşı kibirli davranmana engeldir.

Dedim ki:

"Ama yine de, onun ömrünü nasıl bitireceğini bilmiyorum."

Dedi ki:

"Evet öyle, fakat sen kendinden sorumlusun. Eğer ikiniz de kötü bir sonla ömrünüzü bitirseniz Cehennem'de beraber olacaksınız. Bu da, senin ona acımandan ötürü, seni ne rahatlatır ne de sevindirir. Kendine üzülmen ve acıman, hem dünyada hem de ahirette, sana daha çok gereklidir. Çünkü sendeki bir sinek ısırması, başkasında bulunan büyük bir yaradan daha çok sana acı verir.

Durumu gizli olan veya sana göre senden iyi olan kimsenin, senden daha hayırlı olduğu ortaya çıkmıştır. Sana göre senden daha kötü olana gelince, kendinle uğraşman onu küçük görmene, ondan korkmana engeldir. Evlâ olan kendine acıman, kendi sonunu düşünmendir. Bu durumun kalbini kaplaması gerekir. Çünkü, Allah'ın senden razı olmaması durumunda belâ, direkt olarak sana gelecektir.

Sen ondan daha bilgili olabilirsin. O zaman da, kibir, haset, ucub ve riyâ gibi hangi dinî günahı işlerse işlesin, yine de senin aleyhindeki deliller daha büyüktür.

Vehb b. Münebbih'ten, konuyu aydınlatan şu söz rivayet edilmiştir: "Adamda on haslet bulunmadıkça tam akıllı sayılmaz." Dokuz tanesini saydıktan sonra onuncusunu şöyle açıklar: "Bununla şanı yücelir, adı övgüyle anılır. Bu haslet, kişinin herkesi kendinden daha hayırlı, kendini herkesten aşağı bir halde görmesidir. Görmesidir, kesin bilmesi değil." Sonra bunu şöyle tefsir etti: "O şahsın gözünde insanlar iki gruptur. Bir grup ondan daha hayırlı ve yüksek, bir grup da daha kötü ve aşağıdır. O kalbinde iki gruba da mütevazi davranmaktadır. Kendinden yukarı olanları görünce onlara teşekkür eder, onlar gibi olmayı temenni eder; kendinden aşağı olanları görünce, belki bunlar kurtulur da ben helâk olurum, diye düşünür. Akıbetinden nasıl korktuğunu gördün mü?"

Sonra şöyle devam etti: "Belki bunun iyiliği gizlidir, ki bu onun için daha hayırlıdır. Bilinmez, belki onunla Rabb'i arasında kalan çok güzel huyları vardır. Rabb'i bununla ona merhamet eder, tevbesini kabul eder ve hüsn-ü hatime verir."

Sonra şöyle dedi: "Benim iyiliğim zâhirdir ki, bu benim için kötü bir şeydir. Yaptığım taatlere, onları ifsad eden bir şeyin arız olup olmadığını bilmiyorum."

Sonra şunları ekledi. "İşte o zaman akıl kemal bulur, çağdaşlarının reisi olur ve tasdik görür. Çünkü kalbiyle, herkese karşı mütevazi davranmıştır. Açığa çıkmayan şeylerin, nefsinden bilinen şeylerden daha büyük olduklarını ikrar ve itiraf etmektedir. Bundan dolayı, nefsinin helâk olmasından, su-i akıbete dûçar olmaktan, amellerinin kabul edilmediğinden, geçmişte yaptığı günahlardan ötürü ondan daha kötü olduğundan korkmaktadır."

Onun için, iki gruba karşı da mütevazi davranmakta, hiçbirine kibir göstermemekte, sadece Allah için kızmakta, kaçınması gerekenlerden O'nun için uzak durmaktadır. Çünkü nefsinden olan korkusunu hiçbir zaman unutmamaktadır. Azaba dûçar olacağından korkmaktadır. Kendisi, kötü gördüğü kişiden daha kötü olabileceğini ve onun mutlu bir sonla ömrünü bitirebileceğini hesaba katarak, kendinden endişelenmektedir.

Şu hadîse bakmaz mısın?: "Adamın biri, bir dağda ibadet etmekteydi. Bir gün rüyada kendisine, "Falan ayakkabı tamircisine git, sana dua etsin." denildi. Ayakkabıcıya vardı. Ona ne iş yaptığını sordu. Ayakkabıcı, gündüzleri oruç tuttuğunu, elde ettiği kazancın bir kısmını tasadduk ettiğini, diğeriyle de ailesine baktığını, söyledi. Abid, "Bu güzel bir şey, ancak bütün zamanı ibadetle geçirmek kadar olmaz." dedi. Yine rüyada, "Ayakkabıcıya git ve yüzündeki sarartının nedenini sor." denildi. Ona varıp sorunca, şu cevabı aldı: "Kimi görsem, onun kurtulacağını kendimin helâk olacağımı zannederim." Abid ona, "İşte sen bununla kurtuldun." dedi.

Allah da kurtulanları bu şekilde tavsif etmektedir: ***"Onlar ki, Rabb'lerinin korkusundan titrerler."*** (Mü'minûn, 23/57). ***"Verdiklerini, Rabb'lerinin huzuruna dönecekleri düşüncesiyle kalpleri korku ile ürpererek verirler."*** (Mü'minûn, 23/60). Onları başkasına acıyan kimseler olarak tavsif etmemektedir.

Günahkâr olmama, hiç ara vermeden ve yorulmadan, ibadete devam etme ve gayret gösterme konusunda, meleklere ulaşan kimse var mıdır? Çünkü Allah bize, onların yorulmadan gece gündüz tesbih ettiklerini, buna rağmen Rabb'lerinin korkusundan titrediklerini haber vermektedir.

İşte ne zaman, kötü sondan korkmaz, hakkında verilme ihtimali olan bir kaderi hesaba katmaz, kalbinden korku ve titreme zail olur da başkasına küçük göz ve hakaretle bakar, ondan daha

hayırlı olduğuna inanır veya ondan gerçeği kabul etmez, sılay-ı rahim vb. üzerinde olan hakkını eda etmez, ondan bir şey öğrenmek hoşuna gitmezse bil ki, ona karşı kibirli davranmışsın.

Ancak, nimeti çok zikretmekle aldanmandan korkuyorum. Diğerine bakıp onun helâk olduğuna senin de kurtulduğuna hüküm verebilirsin. Bir yerde seninle otursa veya sana yaklaşsa ondan uzaklaşırsın. Bununla temiz kalmayı ve Allah için nefreti kasdedersin. Hâlbuki, bu esnada kendini büyük görmüş, ondan hayırlı olduğun zehabına varmış, korkunu unutmuşsun. Sanki, Allah'ın ona gazap ettiğinden, senden de razı olduğundan hiçbir şüphen kalmamış gibi davranmaktasın. Böylece din temizliği ile kibri birleştirmiş olursun. Allah için kızma ile dinî nezaheti karıştırmış ve bilmeden kibre girmiş olursun.

Avn b. Abdullah'ın şu sözünü duymadın mı? Mü'minleri anlatarak şöyle diyor: "Onun yakınlığı ne aldatmadır ne sinirlendirmedir, sadece üzülmedir. Uzaklığı da kibirden değil, nezahet ve selâmeti aramasındandır."

Düşmanın, sana iyiliği süsleyip seni günaha sürüklemesine veya Allah'ın sana taat nimetini vermesinden ötürü, düşmanın haset etmesi ve bir günahı süsleyip amellerini yok etmesine karşı uyanık ol. Aksi takdirde Allah'ın verdiği taat nimetine şükretmemiş olursun.

Sana bir fazilet olarak verilen nimeti hatırlama esnasında kibre düşmemeye dikkat et. Akıbetinden korkarak ve titreyerek, geride bıraktığı isyanlarından ötürü nefsine karşı kızgın, küskün ve onu küçük görerek nimeti hatırla.

Bid'at, Şirk ve Küfür Ehline Karşı Olan Kibrin İzahı

Dedim ki:

"Günahkâr Müslümanlara karşı kibirden nasıl sakınacağımı anlattın. Sünnetin dışında kalan şeyleri din edinen, bununla halkı dalâlete sürükleyen, Resûlullah'ın sünnetine düşman olan, himmetleri sünnetin nurunu söndürmek, dalâleti ihya etmek olan ve yalan tevillerle Allah'a ve Resûlüne yalan iftiralarda bulunan bid'at ehline karşı durumum nasıl olmalıdır, onu bana anlat?"

Dedi ki:

"Bid'at ehlinden nefret etmen ve onlardan uzaklaşman gerekir. Ancak üzerinde hakkı olanların hakkını yerine getirmelisin. Ama bu esnada da nefret ve kızgınlık içinde olman gerekir. Kim olursa olsun fark etmez. Tabii kalbin, işlemiş olduğun günahları ve olması muhtemel olan kötü son ve şekavet gibi şeyleri asla unutmamalıdır.

Bununla beraber, Allah'ın seni, onların dinine uymamakla onlardan üstün kıldığını bilmelisin. Fakat ahirette, mutlaka onlardan üstün olacağına, onların helâk olup senin kurtulacağına, kesin hüküm verme gafletinden de sakın.

Çünkü bu noktada, hem onlar hem de senin hakkındaki bilgi, senden gizlenmiştir. Kimin nasıl öleceğini kimse bilemez. Belki ikinize de mağfiret edilmez de beraber Cehennem'e gidersiniz.

Madem sonun ateş olabilir, öyle ise onları küçük görmekten ziyade kendinle uğraşmalısın. Kendini onlardan hayırlı görsen, sana yaklaştıkları zaman Allah için onlardan uzaklaşsan ve muhalefet etsen, onların uydukları şeye uymamakla nimetlendirildiğini düşünsen; bu arada da onların helâk olup

senin kurtulacağın düşüncesi kalbine galebe çalmazsa kibirden kurtulmuş olursun. Ama bu düşünce kalbine galip gelse, kibre girmiş ve Rabb'inle aldanmış olursun. İşte bu, kibirle ilgili ve bid'at ehline karşı kibirden nasıl kurtulacağına dair sorularının cevabıdır.

Dedim ki:

"Bid'at ehli her ne kadar dalâlette iseler de, tevhide inanmaktadırlar. Peki, Allah düşmanı ve kâfir olduklarında şüphe olmayanlar hakkında görüşün nedir? Şayet küfürleriyle ölürlerse Cehennem'e gidecekler, Allah onlara ebedî olarak merhamet etmeyecektir. Kalbim, onlardan kesin olarak hayırlı olduğuma, onların helâk olacağına, hardal tanesi kadar iyilikleri veya ahirette Allah'ı razı edecek bir şeyleri olmadığına inanmaktadır."

Dedi ki:

"Eğer Allah onlara tevbeyi nasip etmezse, bu konu dediğin gibidir. Ölümden önce Allah tevbe ile onları nimetlendirirse durum değişir. Ama tevbe etmeden ölürlerse, zalim olarak hüsran içinde ölürler.

İnsanlardan birine karşı kibir göstermen caiz değildir. Ama, sana ve her Müslümana, Allah'ın nimet vererek üstün kılındığını bilmek caizdir. Hatta bunu bilmek bir fazilet, hayır ve kurbettir. Müslüman olmayanda hayır olmadığını, Allah'ın ona düşman ve kızgınlık içinde olduğunu bilmek de gereklidir. Ancak Allah, hem senin hem de onun akıbetini ve nasıl öleceğinizi, senden gizli tutmuştur. Onun dalâletini ve küfrünü ve Allah'ın, seni o küfürden uzak tutarak ve tevhidini nasip ederek nimetlendirdiğini bilmene rağmen, sana düşen, akıbetinden şüphe içinde olmandır. Çünkü hangi hâl üzere öleceğini bilmediğin gibi onun da nasıl öleceğini bilmemektesin. Belki o, zamanın en abidi sen de en inkârcısı olarak öleceksin. İşte bundan kork!

Buna delil Hz. Peygamber'in bi'setidir. Allah O'nu bütün kullarından faziletli kılarak gönderdi. İlk zamanlarda bazıları O'na iman etti, bazıları da icabet etmekten çekindi. İlk iman edenler Ebû Bekir, Bilâl, Ali, Habbab vb. şahıslardı. Ömer ve benzerleri ise henüz kâfir idiler. Hz. Peygamber'e iman eden Amr b. Anbese, Bilal vb. şahıslar, Ömer'e bakıyor ve dalâlette olduğunu biliyorlardı. Ama ömrünün nasıl son bulacağını bilmiyorlardı. Daha sonra Allah ona İslam'ı nasib etti ve fazilette, Hz. Ebû Bekir dışında, herkesi geride bıraktı.

Allah'ın ona ne ikramlar hazırladığını bilmiyorlardı. Onlar mü'min, o ise kâfirdi. Sonra Müslüman oldu ve onları geçti. Ondan başka da, İslâm'a geç giren fakat fazilette öne geçen kimseler vardır. Günümüzde de durum böyledir.

Hz. Peygamber zamanında bazı şahıslar irtidad etmiş ve Ridde Günü kâfir olarak öldürülmüşlerdir. O zaman kâfir olan bazıları sonra Müslüman oldular, onlar ise önceden Müslümandı. Sonradan Müslüman olanlar, mü'min olarak şehid oldular.

Sen, nefsinin akıbeti ve hatimesi konusunda endişe ve korku içinde isen, ne onun kurtulacağı ne de gayr-i müslimin kâfir olarak öleceği düşüncesi kalbini sarmaz. O zaman kibri nefyetmiş ve ne aldanmış ne de nefsin değişmeyeceği konusunda emniyet içine girmiş olursun. Çünkü iki durum da sana azap getirir.

ALDANMA

ALTINCI BÖLÜM

Allah ile Aldanmak

Dedim ki:

"Allah ile aldanmak nedir, nelerden meydana gelir?"

Dedi ki:

"Allah ile aldanma, kâfirlerden ve Müslümanların isyankârlarıyla, kendini ibadete vermiş olanlarından sadır olur. Herhangi bir şeyle aldanan kimse, Allah'ın emrini çiğnemiş ve ondaki Allah korkusu azalmış olur. Allah'la aldanmak, Allah'ın kula yaptıklarından ötürü nefsin aldatmasıdır. Veya Allah'a karşı ümit besleme ile veya az bir ibadet ve ilimle aldanmaktır. Pek çok kul, bunlarla aldanır. Hatta kendisini muhsinlerden gördüğü halde Allah'a isyân eder, kendini hidayette gördüğü halde, Allah'a küfreder veya aldanır. Bile bile isyân eder ama kendini kurtulmuş, günahları affolunmuş ve azap edilmeyecek zanneder.

Kâfirlerin aldanması nefis ve düşmanlarının, dünyanın zâhiriyle onları aldatıp ahireti düşünmekten alıkoymalarından kaynaklanır.

Dedim ki:

"Peki insan nelerle aldanır?"

Dedi ki:

"Aldanma iki türlüdür: Birincisi dünya ile aldanıp ahireti bırakmak; ikincisi ise, Allah ve ahiretle aldanmak.

Dünya ile aldanmak, ahireti düşünmeyip sadece dünya ile meşgul olmaktır. Bu hususta Allah şöyle buyuruyor: ***"Dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı, sizi Allah hakkında aldatmasın."*** (Lokman, 31/33) ***"Bu dünya hayatı aldatma metaından başka bir şey değildir."*** (Al-i İmran, 3/185).

Dedim ki:

"Sana, Allah ile aldanmayı sormak istiyorum. Kullar bu noktada nelerle aldanırlar?"

Dedi ki:

"Kâfirlerin Allah ile aldanması, onların dünyada Allah tarafından yapılan ikram ve genişlikleri görüp, bunların Allah katındaki değerlerinden kaynaklandığını zannetmeleri ve kendilerinin, başkalarından daha çok hayra lâyık olduklarına inanmalarıdır. Kâfirler de kendi aralarında iki gruptur. Bir grubu, ahiret hakkında şüpheye düşmüşlerdir. Onlar içlerinde ve dillerinde şöyle derler: "Eğer Allah'a tekrar dönülecekse, biz bu hususta başkalarından daha liyakatlıyız. En büyük pay bize aittir." Dünyada kendilerine verilen değer ve yapılan iyiliklere aldanarak, böyle derler.

Allah'ın, karşılıklı konuşan şu iki adam hakkında anlattığına kulak vermez misin? Kâfir olanı mü'min olana şöyle demişti: ***"Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabb'ime döndürülsem bile, (orada) bundan daha iyi bir sonuç bulurum."*** (Kehf, 18/36). Yani ben, Allah'ın bizi yeniden dirilteceğine, sevap ve ceza vereceğine kani değilim. Eğer ahiret varsa, benim için O'nun katında, dünyada bana verdiğinden daha iyisi vardır. Böylece aldanır ve sadece, iyi bir kimse olduğu için, Allah'ın ona dünyada ikram ettiğini zanneder. Eğer Allah yeniden diriltecekse, ceza ve mükâfat yurdu varsa, Allah onu azaptan koruyacak; dünyada onu fakirlikten kurtardığı gibi, ahirette de ikram edecektir, diye düşünür. Kâfir olan mü'minle böyle konuşur.

Tefsirlerde o iki zatın konuşması uzun uzun anlatılır. Mü'min olanı ahirette şöyle der: ***"Benim bir arkadaşım vardı. (alay ederek) derdi ki, sen doğrulayanlardan mısın?"*** (Saffat, 37/51-52).

Ancak aralarındaki konuşmanın özeti şöyledir: Kâfir olan, bin dinar ile bir saray yapar, bin dinarla bir bahçe satın alır, bin dinara hizmetçiler alır ve bin dinarla da bir kadınla evlenir. O sırada mü'min olan, ona şu öğüdü verir: "Sen harap olacak bir saray satın aldın. Cennet'ten bir saray alsaydın olmaz mıydı? Fani bir bahçe satın aldın ve yakında ölecek bir kadınla evlendin. Tükenmeyecek bir bahçe ve ölmeyecek hizmetçiler satın alsaydın, ölmeyecek bir kadınla evlenseydin olmaz mıydı?"

Kâfir olan bütün bu teklifleri reddeder, ahiretin olmayacağını, varsa da orada kendisine, dünyada verilenlerden daha iyisinin verileceğini söyler.

Allah bize, Amr b. Vail'in söylediği sözleri şöyle aktarır: ***"(Şu âyetlerimizi inkâr edip: "Bana mal ve evlât verilecek." diyen adamı gördün mü? Gaybe mi çık(ıp bak)tı, yoksa Rahman'ın huzurunda bir ahit mi aldı (Allah ile bir antlaşma mı yaptı)?"*** (Meryem, 19/77-78)

Rivayete göre, Habbab b. Eret'in, başından, kendisinin anlattığı şu olay geçer: "Ben demircilikle uğraşan biriydim. As b. Vail'de de alacağım vardı. Alacağımı talep etmek üzere yanına gittim, fakat borcunu ödemedi. Ben de, "Onu ahirette alacağım." dedim. Bana, "Ahirete gittiğin zaman, benim orada mal ve evlâtlarım var, onlardan borcumu öderim." dedi. Allah bunun üzerine şu âyeti indirdi: ***"(Şu âyetlerimizi inkâr edip: "Bana mal ve evlât verilecek." diyen adamı gördün mü?"*** (Meryem, 19/77) Böylece kâfir, Allah'la aldanır ve Allah'ın ona ahirette azap etmeyeceğini zanneder.

Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: ***"Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra biz ona bir rahmet tattırsak: "Bu, benim hakkımdır; kıyametin kopacağını sanmıyorum; (kıyamet kopsa da) Rabb'ime götürülmüş olsam bile muhakkak O'nun yanında benim için daha güzel şeyler vardır."*** der." (Fussilet, 41/50)

Mücahit'ten naklen İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Bu benim amelim ve çalışmam neticesinde olmuştur, ben bunu hak etmiştim." der. Böylece Allah'ın ona dünyada taddırdığı rahmetten dolayı aldanıverir.

Dünyada Allah'ın verdiği nimetlerle aldananlar hakkında Allah'ın buyurduklarına kulak vermez misin? ***"Ve dediler ki, "Biz malca ve evlâtça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz."*** (Sebe', 34/35). Yani Allah Teâlâ bize, değerli olduğumuzdan nimetler ihsan etti. Öyle ise bize azap etmeyecektir. Ve şöyle dediler: ***"Eğer (Muhammed'in getirdiği) iyi bir şey olsaydı onlar (mü'minler) ona gitmekte bizi geçemezlerdi."*** (Ahkaf, 46/11).

Yine onlar, Allah'ın dünya nimetlerinde kendilerini başkalarından üstün kılmasıyla da aldanırlar. Allah'ın özel olarak iman ehline verdiği nimetleri şöyle düşünürler: "Eğer Allah'ın yanında hidayet olsaydı, zayıfları ona muvaffak edip bizi terk etmezdi." Böylece aldanır ve hidayete sırt çevirirler. Ve "Eğer bu gerçekten hidayet olsaydı, biz ona, bizden aşağı olanlardan daha lâyıkız, onun bize verilmesi gerekirdi." derler.

Evet kâfirler dünyada, Allah'ın nimetleriyle aldanırlar. Onlar, Allah'ın kendilerini dünyada azapla yakalayabileceğini düşünmezler. Dünya adına kendilerine verilenlerin, hayırlı olmaları sebebiyle verildiğini, Allah katında en büyük makama sahip olduklarını zannederler.

Karun ve Hz. Musa'nın sözlerini anlatan şu âyetleri işitmedin mi? Onu ilahî azaptan korkutarak şöyle buyurdu: ***"Bu servet bende bulunan bir bilgi sayesinde verildi."*** (Kasas, 28/78). Katade, "Bendeki hayır sebebiyle." diye tefsir etmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ***"O (mağrur) bilmedi mi ki Allah, kendisinden daha güçlü ve ondan daha çok cemaati bulunan nice kimseleri helâk etmiştir?"*** (Kasas, 28/78). Yani, kendilerine verilen dünya nimetleri, itaat etmediklerinden dolayı, Allah'ın azabına dûçar olmalarına mâni

olamadı. Karun bunun, kendinden başka kimselere de verildiğini bilemedi. Bu, Allah'ın, helâk ve azap etmek istediği kimselerin, nimetlerle aldanmaları için bir istidractır.

Şu âyette bu noktaya işaret ediliyor: ***"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştırırız."*** (A'raf, 7/182). Tefsirlerde şöyle denilmiştir: "Onlar her günah işlediklerinde, onlara bir nimet verdik." Yine Allah şöyle buyuruyor: ***"Kendilerine yapılan uyarıları unutunca, üzerlerine her şeyin kapılarını açıverdik; kendilerine verilenle sevince daldıkları sırada da ansızın onları yakaladık."*** (En'am, 6/44). Karun hakkında da şöyle buyurmuştur: ***"Bu servet, bende bulunan bir ilim sayesinde verildi."*** (Kasas, 28/78). Yine O şöyle diyor: ***"Hayır bu bir imtihandır."*** (Zümer, 39/49). Sonra da şunu ekliyor: ***"Onlardan öncekiler de bunu demişlerdi."*** (Zümer, 39/50). Ve dünyanın fitne yani belâ ve imtihan olduğunu haber vermiştir. Kula nimetin verilmesi, Allah'ın ondan hoşnut olduğuna delil olmaz. Allah'ın şöyle dediğini duymadın mı? ***"Fakat insan böyledir; Rabb'i ne zaman kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur, ona nimet verirse, "Rabb'im bana ikram etti der. Ama Rabb'i onu imtihan edip rızkını daraltırsa, "Rabb'im beni küçük düşürdü." der."*** (Fecir, 89/15-16). Allah Teâlâ, "Asla." diyor.

Hasan şöyle diyor: "Allah ikisini de yalanlayarak, "Ne bu onun üstünlüğünden ne de diğeri onun değersizliğinden ileri gelmektedir. Kerim olan, ister fakir olsun ister zengin olsun, bana itaatinden ötürü ikram ettiğim kimsedir. Alçak ise, ister fakir olsun ister zengin olsun, bana isyânı sebebiyle alçalttığım kimsedir." der.

Kâfirler, Allah'ın zâhirî nimetleriyle aldanır, bunu da Allah katındaki değerlerine bağlarlar. Nitekim şu âyet, onların bu durumunu vasfetmiştir: ***"Onlar öyle mi sanıyorlar ki, kendilerine verdiğimiz mal ve oğullar ile, onların iyiliklerine koşuyo-***

ruz. Hayır, farkında değiller.*"** (Mü'minûn, 23/55-56). Hasan, "Münafık kötülük yapan ve yaptığı halde güzel muamele ile karşılaşacağı kuruntularına giren; mü'min ise, iyilik yaptığı halde titreyen kimsedir." diyerek şu âyeti okudu: ***"Rabb'ime döndürülürsem bile, bana O'nun yanında güzellikler vardır." (Fussilet, 41/50)

Bu durum, birçok Müslümandan uzak olabilir. Çünkü, hayâlen görür ki, taat ettiği zaman Allah onun rızkını genişletir. Bu onun yaptığı salih amelden dolayıdır. Neticede amelinin mükâfatını alır, Allah da onu sever. Bunun için Allah onun rızkını genişletir. Nitekim O, ademoğlunu şöyle tarif etmiştir: ***"Fakat insan böyledir; Rabb'i ne zaman kendisini imtihan edip ona ikramda bulunur, ona nimet verirse, 'Rabb'im bana ikram etti' der."*** (Fecir, 89/15). Dolayısıyla Allah'ın verdiği nimetlerden ötürü kendine bir değer biçen ve Allah katında yeri olduğuna inanan Müslüman da aldanmış ve ahiret hakkında şüphesi olmazsa bile kâfirlerin aldanmalarına iştirak etmiştir.

Yine kâfir, cezanın geciktirilmesiyle aldanır. Ceza ile korkutulursa korkmaz. Zanneder ki, cezayı hak ettiğinde cezası geciktirilmez. Onun için kendisini hak üzere sanır.

Ebû Cehil demiş ki, "Allahım, akrabalık bağlarımızı kes, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir musibet ver." Ve sabahleyin eceli onu yakaladı. Allah bu konuda şöyle buyurdu: ***"(Peygamberler, düşmanlarına karşı Allah'tan) fetih istediler; (sonunda) her inatçı zorba perişan oldu."*** (İbrahim, 14/15)

Karun'un Hz. Musa'yı lânetleşmeye davet etmesi de bu cümledendir. Dışarı çıkıp dua ettiler, Hz. Musa'nın duası kabul oldu, Karun'un olmadı. Karun, Allah'la aldanarak, Hz. Musa'yı lânetleşmeye davet etmişti.

Kâfirlerden diğer grup ise, kötü işlerinin kendilerine süslü gösterilmesiyle aldanırlar. Bunlar, Allah'tan başkasına yaptıkları kullukla gururlanır ve iyi bir iş yaptıklarını zannederler. Kâfirlerin aldanması, bir nefis aldatmasından ibarettir. Allah'ın verdiği dünyevî nimetlerden dolayı kendilerine Allah katında bir değer biçerler, yaptıkları dalâlet türü işleri de, hidayet zannederler.

Avam ve İsyankâr Müslümanların Aldanması

Dedi ki:

"Avam ve asî Müslümanların aldanmasına gelince, nefis ve düşman aldatmacasından ileri gelir. Bunlar, ümit, kerem ve cömertliği konuşur ve bu şekilde nefislerini hoş tutarlar. Bununla da, günahlara karşı cür'etleri artar, isyânlar üzerine kurulurlar. Bunu da bir ümit olarak düşünürler. Nitekim Vehb b. Münebbih oğluna şöyle demişti: "Oğlum, Allah ile sakın aldanmayasın. Allah ile aldanmak, O'na isyân ettiğin halde, bağışlamasını temenni etmendir."

Onlar isyânla yaşarlar, Allah'tan da rahmet ve mağfiret temenni ederler. İçlerini rahatlatan şeyin recâ olduğunu düşünürler, oysa içlerini rahatlatan aldanmadan başkası değildir. Yine temenni ve zannederler ki, bu rahatlık hali, Rabb'lerinden gelen bir recâ halidir. Onların bazısı, zikrini sadece recâ yönünden yapar. Neticede bu zikrin, tevhid adına bir recâ olduğunu zanneder. Veya salih atalarının adlarını anmayı veya zayıf amellerini anmayı tevhidle irtibatlandırırlar. Ve recâyı anmanın, recâ olduğunu zannederek aldanırlar.

İsyânlar üzerine rahatlıkla kurulur, pişmanlık duymaz, elini de çekmez. Bu halin Rabb'inden gelen bir recâ olduğundan şüphe etmez, bununla kendini tatmin eder. Neticede Allah'tan korkusu azalır. Şayet bu gerçekten bir recâ olsa bile, onu yerli yerinde kullanmamıştır. Kaldı ki, bu yalancı bir recâdır.

Muvahhidin aldanması da bir nefis aldatmacasıdır. Günaha devam etmekle birlikte bağışlanmayı temenni eder. Bu yalancı recânın sadık bir recâ olduğunu zanneder. Said b. Cübeyr, demiştir ki, Allah ile aldanmak, günaha devam edip, Allah'tan mağfiret talep etmektir.

Recâ ile Aldanmanın Arasını Ayırma

Dedim ki:

"Birini diğerinden ayırabilmem için, bana recâ ile aldanmanın farkını söyle."

Dedi ki:

"Allah'tan recâ iki anlamdadır. Birincisi, Allah'ın vazettiği şekilde O'na hüsnüzan beslemektir. Zira günahkârların recâsı ümit kesmemeleridir. Günahlarından ötürü Rabb'lerine tevbe etmeleridir. Allah Teâlâ, şöyle buyuruyor: ***"(Tarafımdan onlara) de ki: Ey nefislerine karşı aşırıya giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Size azap gelip çatmadan önce Rabb'inize dönün, O'na teslim olun, Sonra size yardım edilmez."*** (Zümer, 39/53-54). ***"Ve Ben tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra da yola gelen kimseye karşı elbette çok bağışlayıcıyımdır."*** (Tâhâ, 20/82).

Ayrıca şöyle buyuruyor: ***"Ayetlerimize inananlar sana geldikleri zaman: "Size selâm olsun." de, Rabb'iniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden kim, bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, bağışlayan, esirgeyendir."*** (En'am, 6/54). Bu âyetle ilgili olarak İkrime, şunları anlatır: "Bu âyet Hz. Ömer hakkında nazil oldu. Utbe b. Ka'b vb. müşriklerden bazıları, Ebû Talib'i araya koyarak, Hz. Peygamber'le konuşmasını, Bilal, Ammar ve benzerlerini yanından kovmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz.

Ömer, Hz. Peygamber'e, "Bir kovsanız da ne murat ettiklerine baksak!" diye teklif etti. Hemen şu âyet nazil oldu: ***"Sabah akşam Rabb'lerinin rızâsını isteyerek, O'na yalvaranları (Kureyş büyüklerinin rızâsına uyarak) kovma."*** (En'am, 6/52). Hz. Ömer gelip bu teklifinden ötürü özür diledi. Ardından da şu âyet nazil oldu: ***"Ayetlerimize inananlar, sana geldikleri zaman, de ki, "Size selâm olsun."*** (En'am, 6/54).

Allah kulunu, günahları dağlar kadar büyük olsa da, tevbe etmesi halinde, mağfiretle ümitlendirdi. Elverir ki, günahlarının çokluğu ve büyüklüğü tevbe etmesine engel olmasın ve korkusu onu, "Benim tevbem kabul olmaz, ben affedilmem!" demeye götürmesin. Eğer bu şekilde korkarsa, tevbesi kabul edilmeyecek diye isyâna devam eder; ümitsizliği de, isyân üzerine iyice yerleşmesini netice verir, günah günah üzerine ekler durur. Zira ümitsizlik, Allah'a isyândır, günahtan tevbe etmeye engeldir. İbn Mes'ud şöyle diyor: "Kebair dört tanedir. Biri de Allah'ın rahmetinden ümit kesmektir."

Allah, asî kullarını tevbe edip bağışlanmaları için ümitlendirmiştir ki, günahlarından dolayı ye'se düşmesinler, tevbeyi terk edip taatten bağlarını koparmasınlar. İki anlamdan birisi budur.

İkincisi: Cennetleri, yüksek makamları, kullarından kendisi için amel edenlerin vardığı yüksek dereceleri ve kendisine yakınlığı ümit etmektir. Allah şöyle buyuruyor: ***"Felaha ulaştı o mü'minler ki, onlar, namazlarında huşu' içindedirler, onlar boş şeylerden yüz çevirirler... Onlar, (en yüksek Cennet olan) Firdevse vâris olacaklar, orada ebedî kalacaklardır."*** (Mü'minûn, 23/1-11). Başka bir âyette de şu ifadeler var: ***"Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir."*** (Al-i İmrân, 3/185). Allah, mükâfat ve sevabın amel edenlerin amellerinin karşılığı olduğunu haber veriyor ki, bu mükâfatı ümit etsinler ve bu sevaba erişmek için amel etsinler.

Sonra Allah, amel edenlerin recâ sahibi olduklarını ve aldanmadıklarını haber vererek şöyle buyurdu: ***"Onlar ki, inandılar, göç ettiler, Allah yolunda savaştılar; işte onlar, Allah'ın rahmetini umarlar."*** (Bakara, 2/218). Böylece, amel-i salihte bulunanların aldanmayıp ümitli olduklarını haber vermiş oluyor.

Recâyı zikretmekle aldanan, zanneder ki, recâsı aldanmadır, durmadan isyân eder; böyle bir hüsnüzan mümkün olmadığı halde, güya Allah'a hüsnüzan besler. Nitekim Vehb, "Allah'a karşı hüsnüzan, aldanmadan uzak değildir." der. Hasan'a şöyle denildi: "Bir cemaat var ki, Allah'a karşı ümit besliyor ve amellerini zayi ediyorlar." Hasan, "Heyhat, heyhat! Bu onların, oyalanıp durdukları kuruntulardır. Şu bilinmelidir ki, kim bir şeye karşı ümit beslerse onun peşinde olur, kim de bir şeyden korkarsa ondan kaçar." cevabını verdi.

Müslüm b. Yesar'ın yanına bir adam geldi. Müslüm adama, "Ben dün gece öyle bir secde ettim ki, nerde ise ön dişlerim düşecekti." Adam, "Biz Allah'tan ümitliyiz." deyince, Müslim, "Heyhat, kim bir şeye ümit beslerse onun peşinde olur, kim de bir şeyden korkarsa ondan kaçar." dedi.

Öyle ise recâ, insanın içinde, Allah hakkında mevcelenen ümit ve emeldir. Bu emel, isyân edenin nefsini tevbeye zorlar, kişi ile ümitsizlik arasına perde olur. Kulu, itaat, gayret ve amele götürerek, amel edenlere vaadedilen şeyleri elde etmeye ümitli kılar.

Aldanmak, nefis ve düşmandan gelen bir hiledir ki, kelime-yi tevhidi mücerred zikretmekle, az ve zayıf amelle ve salih atalarla ümitlenmeden doğar. Ve bu hile, nefsin de hoşuna gider. Neticede günahları kendisine küçük görünür. Çünkü, günahlarının bağışlandığını zannetmekle, mağfiret temenni edip, tevbeden kaçarak isyâna devam eder, durur.

İşte recâ ile aldanma arasındaki fark budur. İnsan fıtratında şu vardır: İnsanlar dünya ile ilgili ameli zayi ettiler mi, nefislerini kınarlar. Onun düşmanı da tefrittir. Şayet kendilerine ecir verileceğini zannederek ameli terk ederlerse, bu, nefislerindeki aldanma ve ahmaklıktan ileri gelir.

Dedim ki:

"Recâyı nereye yerleştireyim ki, aldanma olmasın?"

Dedi ki:

"Allah, asileri, gazap ve cezasıyla korkutmuştur ki, onlar da nefislerini, Allah'ın korkuttuğu şeylerle korkutsunlar ve Rabb'lerine dönsünler. Nitekim Allah, kullarından tevbe edenleri ümitlendirmiştir ki, ümitsizliğe düşüp günaha devam etmesinler. Amel edenlere de ümit vermiştir ki, Allah'a yakın kılacak ameller işlemelerine neden olsun. Allah'a inanıp, onun amellerini iyi anlayanın üzerine düşen havfı, Allah'ın istediği yere oturtmaktır. Meselâ, kişi bir mâsiyete niyetlenince, nefsini Allah'ın azabından korkutur. Eğer hevâ ve hevesi galebe çalarsa onu irtikâp eder, nefsi o günah üzerine ısrarla kurulursa o zaman da nefsini Allah'ın azap ve ikabıyla tehdit eder ki, masiyeti terk etsin, onu irtikâp ettikten sonra da tevbe etsin.

Eğer nefsi bir isyâna niyetlenirse veya isyân ederse ve isyânında direnirse, nefsini azarlar ve ona şöyle der: "Allah'ın ikabı çok şiddetlidir, gadâbına engel olacak bir şey yoktur, azabına sabretmek de mümkün değildir." Böylece nefsini Allah'ın tehdit ettiği şeylerle korkutur. Zaten, Allah da kişiye tevbe etmesi ve isyânı bırakması için nefsini tehdit etmesini emretmiştir.

Kişi tevbe etmek ister de, karşısına tevbeyi engelleyen ye's çıkarsa, nefsine cûd ve keremi hatırlatır. Allah'ın af, kerem, fadl, lütuf, re'fet ve rahmetine karşı ümitlendirir. Tevbe edip imanını yenileyenler için affedici olduğunu, kendisine inabe edenlere karşı ğafûr ve rahîm olduğunu hatırlatıp onu şevklen-

dirir. Allah'ın, Sebe' halkını nasıl vasıflandırdığını duymadın mı? ***"Rabb'inizin nimetlerinden yiyin de O'na şükredin! Hoş bir memleket ve çok bağışlayıcı bir Rabb."*** (Sebe', 34/15). Allah Teâlâ, kendisinin Rabb-i Ğafûr olduğunu, sürçmelerimizi bağışlayacağını, sonuna kadar tevbe fırsatı verdiğini, bize haber vermektedir.

Ne dersin, Allah bizi ilk günahımızla yakalasaydı veya bir, iki, üç günahtan sonra tevbeyi kabul etmeseydi, nasıl olurdu? Zira, insanlar kendi aralarında üç hatadan sonrası için özür ve pişmanlığı kabul etmiyorlar. Hatta der ki, "Seni üç defadır affediyorum, bundan sonrasını kabul etmem." Şayet Allah da böyle muamele etseydi, hayat zehir olurdu. Ancak kul, bin kere günaha girse de, sonra tekrar günah işlediğinde, tevbe-i nasûh ve sadakâtla Allah'a yönelse, Allah onun geçmiş günahlarını bağışlar ve ona, önceki cürümlerine karşı azap etmez. Nitekim Allah, kulun, günaha bulaştığında ümitsizliğe düşmemesi için, cûd, kerem, af ve rahmetini hatırlatır. Ayrıca günahı taatine engel olmasın diye karşısına mağfiret ve kabul ümidini çıkarır. Zira O'nun rahmeti geniştir.

Allah tevbe eden kulları ümitlendirdi, günah işleyip tevbe edenlere ye'si haram kıldı, muvahhidlerden günahda ısrar edenlerin ye's sebebiyle ameli bırakmalarını ve onunla günaha girmelerini ve Rabb'e karşı taatı zayi etmelerini yasakladı. Allah şöyle buyurmuştur: ***"Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın."*** (Bakara, 2/195). Bera b. Âzib bu konuda şunları söylüyor: "Büyük günah işleyen adam der: "Ben affedilmem." Arkasından da Allah yolunda infak etmekten vazgeçer. İşte bu âyetle Allah bunu nehyetmiştir."

Kişi günah işlediğinde nefsini, günahlardan tevbe etmesi için, korkutup azabı hatırlatır; ümitsizlikten sakındırmak için de recâyı hatırlatırsa, tevbenin kabul olmayacağı şeklinde amele

engel olan ye's karşısına çıktığında mağfiret ümidiyle gönlü genişler. O zaman, tevbesinin kabulü ve bağışlanmayı ümit eder, bunun peşinden rahmet ve af ümidinden dolayı gönlü tevbe ve amelle genişler. Böylece havf ve recâyı, Allah'ın istediği şekilde, yerli yerine oturtmuş olur. Nefsini, Allah'ın edebiyle edeblendirir, aldanmaz ve Allah'ın rahmetinden de ümit kesmez.

Her kim, havf ve recânın bu iki anlamını ters çevirirse, yani günah işlediğinde, havf ve sakınmayı unutup recayı hatırlarsa ve böylece kendisini tatmin ederse, onun havfı azalır, sakınması gider ve af ve recâ temennisiyle günahlara devam eder. İşte bu insan, Allah ile aldanan, O'nun edebiyle edeplenmeyen, recâyı yerli yerinde kullanmayan, gerektiğinde havfı kullanmayıp terk eden kimsedir. Muvahhid olup da isyân ederek aldananların özelliği budur.

Buna şu misâli verebiliriz: Bu adam, mevlâsı olan köleye benzer. Köleyi cezalandırdığı zaman, en şiddetli şekilde cezalandırır. Bununla birlikte çok merhametli ve kerimdir. Çoğu kere affeder. Ceza verdiğinde, son derece etkili ceza verir. Cezası affı kadardır. Kölesine bu tehlikeli durumun büyüklüğü ile birlikte şöyle der: "Eğer yarın, cumartesi, bana gelirsen, senden razı olurum, sana şu kadar da para veririm, seni ve eşini azad eder, sana özel hizmetçi tahsis ederim. Eğer yarından sonraya kalırsan, yani pazar günü gelirsen, sana hiçbir şey vermem, sana kızarım, hatta şiddetli azap eder, uzun süre hapse atarım." Arkasından, kulun karşısına, bir zevk çıkar. Eğer zevki elde ederse, cumartesi efendisine gelmeye engel olur ve gidişi pazara kalır. Kul kendini zevke kaptırır ve vaktinde gidemez. Nefsini, mevlâsının af ve rahmeti ümitlendirir ve onun şiddetli azabını unutur. Hatırlasa bile, önemsemeyerek hatırlar ve bu hatırlaması cumartesi günkü zevkine ve meşguliyetine engel olmaz. Çünkü o zevk, kalbini iyice sarmıştır.

Neticede, o zevki, mevlâsının itaatine tercih eder. Zevki kaçırmasın diye, ona gitmeyi pazara erteler. Aslında pazar günü giderse, mevlâsının kızacağını bilmektedir. Vaadettiği şeylerden mahrum kalacağını ve kendisinin en şiddetli ceza ile cezalandırılacağının farkındadır. Buna rağmen cumartesi günü zevkle meşgul olur. Onun gönlü, nefsinin ümit vermesiyle, rahattır. Böylece recâyı hatırlaması ceza korkusuna engel olur ki, mükâfat vaadedilen günde gitmeyi terk eder. Gazap ve cezaya uğrayacağı gün gitmekle beraber af ve mükâfat umar. Cezayı unutmuş, gitmeyi terk etmiş, fakat af temenni eder. Kendi kendine şöyle der: "Pazar günü gideyim, efendim beni affeder ve benden razı olur. Bana vaadettiği parayı verir, beni evlendirir, bana hizmetçi verir." Nefsinin verdiği bu ümit ve recâ, ona, efendisinden korkma ve sakınmayı unutturmuştur. Efendisine itaat etmeye engel olan bu zevki terk etmemiştir.

Şimdi bu kişi, kendini tehlikeye atarak, nefsine karşı ihtiyatı terk ederek ve efendisinin hoşnutluğunu ayaklar altına alarak, nefsiyle aldanmış olmaz mı?

Keza, efendisi ona, "Şu şu işleri eksiksiz ve mükemmel yaparsan, sana bin dinar veririm; eğer o işi bozarsan sana bir şey vermeyeceğim gibi, ayrıca bin kırbaç vururum." dese, köle de, kendisini meşgul eden bir zevkten ötürü o işi eksiksiz yerine getirmeyi terk etse; tercih ettiği zevke, ancak o ameli terk etmekle ulaşacağından ötürü, onu kasden ifsad etse; bütün bunları, o ameli gereğine uygun yapma zorluğu, yorulma ve bedenin zayıflamasından hoşlanmadığı için yapsa; bununla birlikte, kendine vaad edilen bin dinarı alacağına dair ümit beslese ve bin kırbaçtan korkmazsa, bu insan, nefsinin aldatmasıyla aldanmış, recâyı yerli yerinde kullanmamış, efendisine itaata sebep olan havfı yerinden uzaklaştırmış, efendisinin tehdit ve vaadlerini yerli yerine oturtmamış olmaz mı?

Allah ile aldanan kişi de böyledir. Kendisine vacip olan şeyler üzerine yaklaşılması haram olan şeyleri ikame etmiş, azaptan korkmaksızın ve sevap ümidiyle kendisini azaba sokacak işler yapmıştır. Bu, kendini tehlikeye atan ve aldanmış olan bir insan değil midir? Her ne kadar Mevlâ'sının affı çok geniştir ama, affedebilir de affetmeyebilir de. Bu durumda aldanmış ve nefsini tehlikeye atmış olmaz mı? Nefsi onu aldatmış olmaz mı? Zira ona ceza ile hükmedilmesi, kuşku götürmeyecek bir şekilde, kesindir. Günahta ısrarla beraber, tevbe etmeksizin bağışlamayı ümid etmek, kesin değil, bir kuşkudan ibarettir.

O, verdiği sözü terk eden, isteklerinin sonu gelmeyen nefsine aldanan, Allah'tan, beklemediği nimetleri bulmaktan emin olan kimsedir. Bu, üzerine vacip olan şeylerden şüphe etmeyen bir şahıstır. Böylelerini Allah şöyle vasfetmiştir: ***"Çünkü hiç hesap etmedikleri şeyler Allah'tan karşılarına çıkmıştır."*** (Zümer, 39/47). Bazı tefsirlerde de bu âyet şöyle izah edilmiştir: "Onların hayır olarak gördükleri ameller, şer olarak karşılarına çıkmıştır. Bu ise, yalancı bir recânın sonucudur.

Dedim ki:

"Bu recâ, ne kadar çok günahları da olsa, muvahhidler için değil midir? Ümitsizlik onlar için zaten haramdır.

Dedi ki:

"Evet öyledir. Fakat recânın gerçek yeri bu değildir. Aslında o, havf makamıdır ama, kul asî olmuş ve aldanmıştır. Şayet karşısına ümitsizlik çıkarsa, muvahhid olmasından ötürü, recâ ile bertaraf eder. Mevlâsına isyân demek olan ümitsizliği bertaraf eder ki, hem günah hem isyân bir araya gelmesin. Eğer bu durumdan sonra nefsini recâ ile rahatlatır, recâ da, günahlara devam etme konusunda onu cesaretlendirirse, o, Allah ile aldanmış demektir. Zira Allah recâyı, tevbe ve amele engel teşkil eden ye'si kaldırmak, taat ve ona kurbiyeti teşvik etmek için

koymuştur. Havf ise aldanma ve emniyet hırsından men edici, günahlara devam etmeyi giderici ve günaha meylettiğinde ona düşmeye engel olucu bir perde kılmıştır.

Sen Allah'ın şu sözünü duymadın mı? ***"Ama kim Rabb'inin makamından korkar ve nefsi kötü heveslerden men ederse, gidilecek yer Cennet'tir."*** (Naziat, 79/40). Buna göre havf, günaha girmeden önce engelleyici, günah işledikten sonra da tevbe etmeye teşvik edicidir. İşte recâ ve Allah'la aldanma arasındaki fark budur.

Allah, Nebisinin diliyle, aldanmanın ahir zaman Müslümanlarında çok yaygın olacağını bildirmiştir. Hz. Peygamber onları kınamış, bunun, ehl-i hak gittikten ve ümmetin son kısmına bâtıl fikirler galip geldikten sonra olacağını haber vermiştir. Ma'kil b. Yesar'dan rivayet edilen hadîste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki, Kur'ân, tıpkı beden üzerinde eskiyen elbise gibi, erkeklerin kalplerinde eskir. Onların bütün işi korku olmaksızın sadece ümittir. Onlardan biri iyilik etse, 'Benden kabul edilir', kötülük etse, 'Ben bağışlanırım.' der."[47] Hz. Peygamber bu olayın, akıl ve anlayışın Allah'tan uzaklaştığı ve kalplerde O'nun kitabının eskidiği, onu edeple ele almanın kaybolduğu sırada olacağını haber vermektedir. Onun adâbını ters yüz edeceklerini, arzu, istek ve tamahkârlığı, havf, acıma ve ürpertinin yerine koyacaklarını, yine bu hadîsten öğreniyoruz.

Allah, İsrailoğullarından sonra gelen Nasara'yı şöyle anlatıyor: ***"Onların ardından, yerlerine birtakım kötü insanlar geldi ki, Kitaba vâris oldular, şu alçak (dünya)nın menfaatini alıyorlar: "Biz nasıl olsa bağışlanacağız." diyorlar. Kendilerine ona benzer bir menfaat daha gelse onu da alırlar."*** (A'raf, 7/168). Bu âyetin tefsirinde Mücahid, "Onlar Hıristiyanlardır. Onlar,

---

[47] *et-Tirmizî*, Fiten, 73, 79.

dünyada helâl ve haram demeden, iştahlarının çektiği her şeyi alıyorlar; alırken, yerken de mağfiret temenni ediyorlar; yarın aynı şeyin benzerini bulsalar, yine alırlar." demiştir.

Said b. Cübeyr, "Onlar günah işlerler, biz bağışlanırız, derler. Benzeri bir mal gelse yine alırlar." demiş ve araz kelimesini de günah diye tefsir etmiştir.

İbn Abbas ise, "Allah hakkında haktan başkasını demesinler diye sadece devamlı işledikleri ve tevbe etmedikleri günahlar hususunda Allah'tan mağfiret temenni ediyorlar." der. Ayrıca bu âyette Allah, onların tembellik ettiklerini ve akabinde günaha girdiklerini, aldanıp günaha devam ettiklerini ve onu alışkanlık haline getirdiklerini bunu yaparken de mağfiret ümidi içinde olduklarını haber vermektedir. Allah'a isyân etmekle birlikte, kendilerini affedilmiş sayarlar asî olan Müslümanların genelinin durumu budur. Affedilmekten ümit kesmemişlerdir, fakat aldandıkları bir nokta var ki, o nefislerine hoş gelmektedir. Onlar bunu gerçek bir recâ zannederler. Oysa bu Allah ile aldanma ve kurtuluş yolundan sapmadır. Nitekim bu ümmetin aldananları şöyle anlatılmışlardır: "Onlar günah işledikleri zaman biz affolunuruz." derler, korkup sakınmazlar ki, tevbe etsinler. Eğer bir iyilik yaparlarsa, "Bizden kabul edilir." derler, korkup endişe etmezler. Korku onlardan uzaktır. Ne günahların cezasından ne de iyiliklerin reddedilmesinden korkarlar ki, iyiliklerin kabul edilip edilmediğinden endişe etsinler, sakınsınlar ve Allah için ihlâsla yapsınlar."

İbadet Ehlinin Aldanması
(Sınıfları, İhtilafları ve Ehl-i İlmin Aldanması)

Dedim ki:

"İbadeti izhar eden ve kendini çok dindar sayanların aldanması nasıl oluyor?"

Dedi ki:

"Onlar aldanma konusunda değişik gruplara ayrılırlar. İlmiyle aldanan, az bir amelle aldanan, hüccet ve delil getirme ve cidalle aldanan, Allah'ın onun günahlarını setretmesi ve hemen ceza vermeyip mühlet vermesi ile aldanan, insanların övgüsü ve saygısıyla aldanan, salih atalarını anmakla aldanan vs.

İlimle aldananlar, mertebelerine göre ayrı kategorilerde incelenirler. Onlardan bir kısmı, çok şey rivayet etme ve çok ezberlemeyle aldanır. Ama Allah'ın vacip kıldığı birçok hakkı zayi eder. Onlar âlimlerden ve Müslümanların önderlerinden oldukları için, azap edilmeyeceklerini zannederler. Günahlarının çoğunu görmezler. Ayrıca kendisi gibi ilmî bir dereceye sahip kişinin gösteriş, ucub, kibir ve hasetten uzak olacağını düşünürler. Onlara göre bu tenkit edilecek şeyler ancak ilim ve hıfzdan haberi olmayanlarda bulunur.

Bu tür ilim ehlinin, havfı ve Allah'ın azabından sakınması azalır. Kendini kontrolden gafil kalır. Zira ona göre, kendisi gibi biri, aşağılık huylardan uzaktır. Çünkü, ilim sayesinde bu tür huyları geride bırakmıştır. Nefsini itham etmez. Nefsini itham etmeyince de Allah katında kötü olan huyların kendisinde olup olmadığını kontrol etmez ve bunlardan sakınmaz. Çünkü bunları ancak cahiller araştırır. Kendisi ve benzerleri ise, ilim sayesinde bunları aşmıştır. Bu düşünceyle Allah'ın hoş görmediği riyâ, ucub vb. huyları içinde barındırır, gıybet eder, yüz, göz ve kaş işaretiyle karşısındakini alaya alır, diğer kişilere

karşı kibirlenir, onlara karşı sû-i zan besler, belâ ve musibetlerine sevinir; buna rağmen bütün bunlardan kendini berî görür. Çünkü kendisini hiç suçlu görmemiştir ki, Allah'ın kerih gördüğü şeylere davet ederken o huylarını kontrol etsin. Şayet kendisini iyice kontrol etseydi, Allah'ın kerih gördüğü şeye davet ettiğinde, bunu anlardı. O kendisini, Allah'ı bilen verâ' sahiplerinden sayar. Hâlbuki, Allah katında facirlerden ve onu tanımayan cahillerdendir ki, O'ndan korkmaz ve azabından çekinmez.

Bu gruptan bazıları birçok günahı bilebilirler. Ama, bunlardan dolayı Allah'tan korkmaz ve çekinmezler. Kendini öyle bir makamda görür ki, o makamda olan bir şahsın azap görmeyeceğini zanneder. İşte bu, hıfz ve rivayeti çok olan günahkâr gruptur.

Dedim ki:

"Bu durumu nasıl nefyeder?"

Dedi ki:

"İlmin kendi aleyhinde hüccet olduğunu, Allah'ın, kendisine büyük delililler yüklediğini ve kıyamet günü sorguyu sıkı tutacağını bilmekle nefyeder. O Allah'ın verdiği görevi hakkıyla yapmamıştır. Amelleri zayi etmiştir. Açık ve gizli durumlarda Allah'ın nehyettiği şeyleri terk etmemiştir. İşte böylesi, Allah katında cahillerden daha büyük ve çetin bir azaba müstahak olur.

Allah ilim tahsilini sadece kulların üzerine vacip kıldığı ve sevdiği şeyleri bilsinler diye ilim vermiştir. Çünkü bunu, Allah için tatbik etsinler, Allah'ın haram kıldığı şeyleri bilip ondan kaçınsınlar, Rabb'lerini bilsin ve ondan korksunlar, sevabının çokluğunu bilip onu ümit etsinler, azabının büyüklüğünü bilip ondan sakınsınlar diye vermiştir. Şayet kalbine Allah'tan sakınma duygusu hakim olmadıysa, o kişi ilimde cahil demektir. Zira Allah, âlimleri bu şekliyle vasfederek şöyle buyurmuştur:

"Kulları içinde ancak âlimler (gereğine uygun) Allah'tan korkarlar." (Fatır, 35/28). Tefsirlerde "Allah'ı en çok bilen O'ndan en çok korkanlardır." denilmiştir.

Halid b. er-Rebi'î şöyle demiştir: "Zebur'un ilk başlangıcı, fatihası şudur: Hikmetin başı Allah korkusudur." Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: "İlim, çok rivayet demek değildir. Gerçek âlim, Allah'tan çok korkandır." Yine İbn Mes'ud şöyle demiştir: "İlim olarak Allah saygısı ve haşyeti, cehalet adına ise aldanma yeter." Yani âlim, Allah'tan korkandır. Aldanan ve gururlanan ise cahildir; ilmi ister hıfz ve rivayet etsin ister etmesin fark etmez. Kitabında Allah, Bel'am b. Baura'yı şöyle anlatmaktadır. ***"Onun durumu, tıpkı şu köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini sarkıtıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur."*** (A'raf, 7/176). Tefsirde şöyle denilmiştir: "Bu kula ister hikmet vermiş olayım ister vermemiş olayım, fark etmez."

Hz. Davud, "Allah'ım, Sen'den korkmayanın ne ilmi var!? Sen'in emrini zayi edenin ne hikmeti var!?" demiştir.

Her kim ilim elde ettikten sonra Allah emrini zayi ederse, o kimse Allah'a karşı cahildir. Çünkü Allah'a karşı cahilden daha cüretkâr olmuştur. Eğer bu kimse Allah'ı bilseydi, cahillerden daha cüretkâr olmazdı. Gururlanan kişi, âlim olamaz. Aksine o, Allah'a karşı, ilimden haberi olmayan cahilden daha cahildir.

Belki de o cahil, çok ilim rivayet etmekle aldananın bildiği kadar bilseydi, Allah'ın emrini zayi etmezdi. Öyle ise o kimse, cahilden daha kötüdür.

Ebu'd-Derda'dan şu söz rivayet edilmiştir: "İlmi olmayana bir kere yazıklar olsun! Allah dileseydi ona ilim verirdi. Âlime ise yedi kere yazık olsun!" Yani âlimin aleyhindeki deliller kat kat fazla olduğu gibi azabı da fazladır.

Bu ve benzerlerini hatırladığı zaman, Allah'tan sakınır, Ebu'd-Derda'nın, "Kimin ilmi artarsa, ağrısı da artar." dediği gibi, ilimle beraber ürperti ve hüznü artar. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: ***"O (Kur'ân) daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. "Rabb'imizin şanı yücedir, gerçekten Rabb'imizin sözü mutlaka yerine getirilmiştir." derler. Ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar ve (Kur'ân'ı dinlemek) onların derin saygısını artırır."*** (İsra, 17/107-109). ***"Onlara Rahman'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlar."*** (Meryem, 19/58).

Gerek bizden önceki âlimleri gerekse bu ümmetin içinde bulunan âlimleri ürperti ve acıma ile sıfatlandırmıştır. Buna delil, onlara Allah'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanmalarıdır. Bu en büyük ilim ve şereftir. "Bu ilme sahip olan kimsede Allah katında kötü ahlâk olmaz." şeklindeki, günahsızmış gibi gözükmekten gelen aldanmaya engel olur. Ayrıca şöyle bir aldanmaya da engel olur: İlmî meseleleri ezberledikten sonra anlamlarını bilmese de, Allah'ın hoşuna giden ve gitmeyen konular hakkında bilgi sahibi olduğu için, bu ona yeterlidir. Oysa Allah'ın hoşuna giden ve gitmeyen konuların derinliklerine nüfûz etmelidir. Bu ilmi tahsil ettikten sonra da Allah'ın, gerekli kıldığı şeyleri yerine getirmedikçe ve nehiylerden de kaçınmadıkça, anlamlarına nüfûz etse bile yetmez.

Bunun yetmediğini bilince, kalbini ilmin derinliklerine nüfûz etmeye ve nefsini bu ilmin gereklerini yerine getirmeye zorlar. Bilir ki, gerekenler yerine getirilmedikçe ilim bir nevi terk edilmiş olur, bir yararı olmaz. Öyle ise bununla aldanmaz. Ve bilir ki, bildiği her şey ona bir yüktür. Çünkü ilim elde ettikten sonra cahillerin cehaletine ortak olmuş, aleyhindeki deliller artmıştır. Çünkü, anlam, okuyuş ve rivayetini öğrendikten sonra, bundan mahrum olan cahillerden daha büyük imtihanla karşı karşıya kalmış olur. Üstelik, bildikten sonra bildiğiyle amel etmeyerek zayi etmek, onu cahillerle ortak eder.

Bu düşünceler kalbine hakim olunca, ilim öğrenmeden ileri gelen aldanmayı nefyeder, anlamlarına nüfûz etmeye çalışır, öğrendiklerini tefekkür eder ve gereklerini yerine getirmeye çalışır. Ezberledikleri onu aldatmaz. İlim elde ettikten sonra da nefsini cahillerden sayar, ilim elde etmeyen, onu öğrenmeyen ve rivayet etmeyenden daha kötü görür.

Fıkıhla Aldanma

İkinci grup, helâl ve haram konularını öğrenip fetva ve kaza işlerine baktıkları için yani fıkıhla aldanırlar. Bu da ilim ezberleyen kişinin aldanması gibi, hatta daha büyüktür. Kendinden daha fazla Allah'ı bilen yok zanneder. Çünkü helâlı, haramı, fetvayı ve kazayı bilmektedir, ümmetin din işlerini yürütmektedir, bir ihtiyaç anında ona koşarlar, eğer o ve benzerleri olmasa din kaybolur, şeriat ortadan kalkar, helâl ve haram bilinmez! Rivayet ehlini küçük görür; çünkü onlar helâl, haram, kaza ve fetvadan anlamazlar.

Ona göre, sadece o din işlerini yürütmektedir. Allah onun gibisine azap etmez. Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylere inanmaz, çünkü onun gibisi, Allah'ın sevmediği şeye bel bağlamaz. Şeytan onun gibisinden ümidini kesmiştir. Çünkü şeytan, Allah'ın helâl ve haram kıldığını bilmeyenleri yoldan çıkarır. İşte bununla aldanır, Allah'tan sakınma ve korkusu azalır. Kendisi hakkındaki helâl ve haramlarda Allah'ın gerekli kıldıklarını tam anlayamadığından birçok günahı kendisine gizli kalır.

Dedim ki:

"Bunu nasıl nefyeder?"

Dedi ki:

"Allah'ın büyüklüğünü, celâl ve heybetini, kudretinin gücünü, va'dettiği sevabı ve onunla tehdid ettiği ikabı bildiren fıkhın, daha büyük, daha şerefli ve ancak bu fıkıhla helâl ve

haram konusundaki fıkhın bir şey ifade edeceğini bilmekle. Çünkü, O'nun büyüklüğünü, celâl ve heybetini, kudretinin gücünü, sadece O'nun zarar ve fayda vermeye malik olduğunu, vadettiği sevabı ve onunla tehdid ettiği ikabını anlayan, O'ndan korkar, O'nu büyük görür, O'ndan utanır, O'nu görür gibi ibadet eder. Çünkü, O'nun azamet, celâl ve rubûbiyetini; vaad ve ve dini, Cennet ve Cehennem'i kalbiyle müşahede ediyor gibi anlamıştır. Kalbiyle azabın dehşetini müşahede edince, havfı şiddetlenir, kalbine yerleşen büyük sevap ve nimetlerden ötürü de O'nun yakınında olmaya karşı şevki artar.

İşte o zaman Allah'tan korkar, O'ndan heybet duyar, öğrendiği bütün haramlardan kaçınır, O'nu ümit eder, O'na yakın olmaya müştak olur, vaad ettiği sevaba nail olmak için, yerine getirilmesi gereken vecibeler eda edilirken ortaya çıkan bütün güçlüklere katlanır. Kalbini etkilemiş olan bu anlayıştan ötürü Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyleri terk eder, emredilenleri yerine getirir. Çünkü bu anlayış onu hoş olmayan şeylerden alıkoyar, vecibeleri de yerine getirmeye sevk eder.

Bunu kavrayınca, asıl fıkhı terk ettiğini, sadece aleyhinde delil olan fıkhı öğrendiğini ve şu âyetten ötürü gerçek fakihlerden olmadığını anlar: ***"Allah'tan, ancak âlim kulları gereği gibi korkar."*** (Fatır, 35/28). Ve şu âyette bildirilen havf sahibi fakihlerden olmadığını da anlar: ***"Gerçekten biz anlayan bir toplum için âyetleri geniş geniş açıkladık."*** (En'am, 6/98). Hz. Peygamber de şöyle buyuruyor: "Allah kime iyilik dilerse onu fakih (anlayış sahibi) kılar."[48] Allah kime hayır dilerse, kendi hakkında ve helâl ve haram konusunda fakih kılar. O zaman da O'ndan korkar, O'na ümit bağlar, bildiği haramlardan kaçınır, Allah'ın emrettiği vecibeleri yerine getirir.

---

[48] *el-Buhârî*, İlim, 10, İ'tisam, 10; *Müslim*, İmaret, 175; *et-Tirmizî*, İlim, 4.

Allah'ın hakkını zayi eden ve bildikten sonra nehyettiklerini yapan hayra muvaffak olamamış, aleyhindeki hüccetlerin büyüklüğünden ötürü imtihana maruz kalmış ve imtihanı şiddetlenmiş; Allah'ın gazabına maruz kalarak hüküm ve fetva bilen günahkâr, facir âlimlerden olmuştur.

Bazen, Allah'ın dininden öğrenilen fıkıhla ahiret değil dünya istenir. Bunu bilince, Allah korkusu ve haşyet olmadıktan sonra, kendini fakih saymaz. Nitekim halk onun fetva bilen bir âlim olduğunu düşünerek Şa'bi'ye, "Ey âlim, bize fetva ver." deyince onlara şu cevabı vermişti: "Alim, Allah'ın kendisini onunla tehdid ettiği şeyleri anlayan ve ondan korkan kimsedir. Âlim Allah'tan haşyet içinde olan kimsedir."

Hasan-ı Basrî'ye, "Bizim âlimlerimiz fetva verdikleri hiçbir konuda böyle demiyorlar." diyen adama şöyle cevap verdi: "Sen hiç fakih gördün mü? Fakih dediğin, gece kaim, gündüz saim, dünyaya karşı da zahid kimsedir."

Bunlar fakihin, Allah'ı bilen, anlayan kimse olduğunu ve bu anlayışın onu Allah'ın sevdiği şeylere sevk ettiğini sana haber veriyor. Neticede dünyaya karşı zahid davranır ve Allah'ın ona bildirdiği fanîliği, ondan ötürü çekilecek şiddetli hesap, ona dayananların sevaplarının azlığı, düşmanlarından haramlarına dayananların çekeceği azaptan ötürü ondan kaçınır. Ayrıca, O'ndan öğrendiği nimetlerinin devamı ve sevabının çokluğu, onu sabahlara kadar ibadet etmeye, gündüzleri oruçlu geçirmeye ve bunları elde etmek için dünyayı kenara atmaya sevk eder.

Yine Hasan-ı Basrî'den birisi bir fetva sordu o da cevabını verdi. Adam, "Bizim fakihlerimiz böyle demiyorlar." deyince, ona, "Sen hiç fakih gördün mü? Fakih, durumu göz önüne alarak, görüşünü net söyler, şüpheli konuşmaz. Allah'ın hikmetini tefsir eder. Kabul edilirse Allah'a hamd eder, reddedilirse yine Allah'a hamd eder."

Fakihin, Allah'ı anlayan ve O'nu kalpten büyük gören kişi olduğunu haber vermektedir. O'nun dışında ne zarar ne de fayda verebilecek kimsenin olmadığına inandığı için, halkın tavrı ona hafif gelmektedir. Onlardan gizlediği bir şey olmadığı için riyakârlık yapmaz, Allah'ın bildiği hikmeti gizlemez, aksine onu izhar eder. Kabul ederlerse, Allah'a hamd eder. Çünkü ondan aldıkları şeyle sevap almış, halkı, hakkı kabul etmeye yöneltmiş olmaktadır. Yanlarında değerinin arttığına sevinmiş değildir. Şayet reddederlerse yine Allah'a hamd eder. Çünkü, halk reddetse bile, onu hakkı neşretmeye muvaffak etmiş ve sevap vermiştir. Onların nazarında değerinin düşmesine ve tenkit etmelerine üzülmemektedir. Yaptığını bilen Allah'tan korkar, onlardan değil. Her halde O'na hamd eder, halka değil O'na tevekkül eder.

Kul bu durumu anlayıp kalbine yerleştirince, bildiği ve anladığı konularda Allah'tan korkmaya ihtimam gösterir. Buna ihtimam gösterince, bildikleriyle amel etmeye özen gösterir. Allah için korkmayı ve amel etmeyi talep edince, O'nu tanıma ve anlamaya önem verir.

İşte o zaman kendini, Allah hakkını zayi eden cahillerden sayar. Nefsini korkan ve ümit eden bir hale getirinceye kadar, gerek kendi nefsinde gerekse halk arasında, Allah'ın emrine riâyet eder. Çünkü fakihlerin yükü cahillerden daha ağırdır. Çünkü Allah bildiklerini yaşamalarını ve halka da anlatmalarını emretmiştir. Zira bildiklerini gizlemeyip halka açıklayacaklarına dair onlardan söz almıştır.

Bunları bilince, Allah'la aldanma zail olur, bildikleriyle amel etme, gizlisiyle açığıyla Allah hakkını gözetme konusunda, kalbini endişe ve korku kaplar. Bunları nefsinde bilmeye, O'nun mârifetine engel olacak günahlarının, onu kaplamamasına önem gösterir. Haşyet vermeyen mârifete kani olmaz. O

öğrendiği ve anladığı konularla amel etme endişesi içindendir. Allah'ın bu konuları soracağından endişe eder, aleyhine hüccet olacağından korkar.

Ebu'd-Derda'nın şöyle dediği rivayet edilir: "Ya 'Uveymir, ne öğrendin?" denilmekten değil, "Ya 'Uveymir, öğrendiklerinden hangisiyle amel ettin?" denilmekten korkuyorum. Allah, dünyada kime ilim vermişse mutlaka ahirette ona bu ilimle amel edip etmediğini soracaktır. Eğer, "Biliyorum." desem, "Bildiklerinden hangisiyle amel ettin?" denilecektir. Bir de bakacağım ki, hiçbir delilim yoktur."

İşte bu şekilde fakihler, Allah'la aldanmaktan kurtulabilirler.

Çok Amel Edenlerin İlmini Bilmekle Aldanma

Bunlardan bir grup da, ilim sahibidir. Allah'ın kulları üzerindeki haklarında bu ilimle amel ederler. O'nun hakkı, sevgisi, havfı, recâyı, O'na güzelce tevekkül, kaderine rızâ; ayrıca, riyâ, ucb, kibir haset, sû-i zan, vb. kalp amellerinden Allah'ın nehyettiği kötü ahlâkı zemmeden anlamları; yalan ve gıybet gibi konuları gayet iyi bilmektedir. Allah sevgisi, O'ndan hayâ etme, havf ve recada bulunma, tevekkül etme, O'ndan razı olma ve ihlâslı davranma konularını ta'zim ederek anlatırlar. O'nun nazarında kötü olan kalp ve diğer organların amellerini zemmederler. Onlardan her biri, anlattığı Allah'a yaklaştırıcı amelleri yerine getirdiğinden, kötü olanlardan da kaçındığından şüphe etmez. Çünkü o, dilinin sadece kalbinde olanı anlattığına ve diliyle Allah'ı ta'zim edince kalbiyle de ta'zim ettiğine inanır. Çünkü dili, kalbinde olanı eda eder.

Allah'tan hayâ etme ve diğer bütün güzel huylar da böyledir. Eğer bu ahlâk kalbinde olmasaydı, ona, amel ederek inanmasaydı, bilgi olarak da bilmez, güzelce anlatamazdı. Diliyle anlatırken, kalbinde olanı tercüme etmektedir. Eğer,

anlatmış olduğu Allah hakkı ve O'na yaklaştıran hususları yerine getirmiyor olsaydı, kalbinde yer etmez ve onları diliyle anlatamazdı.

Anlattığı Allah'ın zayi edilen hakları, nehyettiği hususlar, zemmettiği ve amelleri boşa çıkaran meseleler yani ancak derin bir gözetleme ile bilinen şeyler de böyledir.

Aldanan, Allah için havf sahibi olduğunu zanneder, oysa kendini emniyette bilenlerdendir; O'ndan ümitli olduğunu zanneder, oysa aldanan ve zayi edenlerdendir; razı olunanlardan olduğunu zanneder oysa ona kızılanlardandır; O'na mütevekkil olduğunu zanneder oysa başkasına tevekkül edenlerdendir, Allah'a güveni azdır; ihlâslı olduğunu zanneder oysa müraîdir; öyle ki, ihlâslı desinler diye ihlâsı, onu terk etmekle açıklar ki, kalbi riyâya giden yolu biliyor, desinler. Güzel izahı, diliyle beyanı, kalbini bunların bilmesi vs. hepsi inanma niyeti olmadan, ne kalp ne de diğer organlarla amel etmeden, sadece açıklamaktan ibarettir. Ancak, hemen her Müslümanın yaptığı çok az bir kısmını yapar.

Dedim ki:

"Yapamadığı amelleri kalbi ile nasıl anlayacak, diliyle nasıl açıklayacak?"

Dedi ki:

"Bu, dilin kitaplardan öğrenmesi ve amel edenlerin söylediklerini ezberlemesidir. Kavramlarını bildiği için ihlâsı anlatır ve havfın ne olduğunu bildiği için havfı anlatır. Allah'tan havf edinceye kadar, havfta tekellüf gösterir.

Sonra havfı yerine getirince onu anlatır. Diğer bütün dinî ahlâk da böyledir. Riyâyı, Allah onun kalbine muttali olur, ona kızar, kıyamet günü amelini boşa çıkarır endişesiyle kalben gözetlediği, Allah'tan sakınarak riyâyı gözetlediği, nefyettiği,

ondan uzaklaştığı ve sonra onu Allah için açıkladığı ve onu Allah için kalbinden uzaklaştırdığı için değil, ilmî açıdan bildiği ve kavramlarını öğrendiği için anlatır. Ancak onu, Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeyler konusunda bilgisi olduğu için anlatır, nefsini gözetlediği ve Allah sevdiğinden ötürü onları yerine getirdiğinden anlatmıyor.

Dedim ki:

"Bu kesin bir aldanmadır. Aldandığını bildiği halde, bunu nasıl nefyedecek ve bütün bu konularda aldandığına ve onları yerine getirmediğine delil nedir?"

Dedi ki:

"Bildiği ve yapmadığı konularda nefsini amelle sınamasıyla aldanıp aldanmadığı ortaya çıkar. Çünkü, Allah'tan korkan şahıs, günahları yüzünden azap görür endişesiyle korkar. Nitekim, "Siz ancak günahlarınızdan ötürü korkuyorsunuz." denilmiştir. Oysa Allah hiçbir günah olmadan da havf edilmeye lâyıktır. Nitekim melekler, hiç günahları olmadığı halde, O'ndan havf ederler.

Çünkü, havf edenlerin ilk mertebesi, günahlarından ötürü havf etmeleridir. Nefsini, havf sahiplerinin ilk mertebesiyle deneyip imtihan ettiğinde, havf kaybolur ve daha geri gelmezse, diliyle anlattığı şeyde aldandığını ve onun ehli olmadığını anlar.

Zâhir veya bâtın, gizli veya açık farzlardan biri ortaya çıktığında bakar, acaba zayi eder endişesiyle Allah'tan korkup yapmaya çabucak girişiyor mu? Rabb'inin gazabına neden olacak bir günah ortaya çıktığında bakar, azabı dokunur endişesiyle Allah'tan korkup nefsi hemen onu terk etmeye koşuyor mu?

Bir farzı yerine getirme ve bir günahı terk etme konusunda nefsini gözetlediğinde, onu, korkmadan Allah'ın farzını zayi eden ve rahat bir şekilde günah işleyen olarak görürse, bilsin ki, eğer kalbinde havf olsaydı ve bu havftan ötürü Allah'tan çekin-

"Kalbinde etkisi olmadığı halde, sadece ilmine sahip olduğu şeyi nasıl anlatabilir?"

Dedi ki:

"Bunun kalbindeki kökü imanına dayanmaktadır. Çünkü kendisinden ayrıldığında kâfir olacağını bildiği tevhid sevgisiyle Allah'ı seviyor. Sonra, kendisine azap ve ceza verileceğine inandığı için, Allah'a güvenmemektedir. Eğer bunun kendisine verileceğini inanmasaydı, inatçı bir kâfir olurdu. Bunun gibi, sadece Allah'a ibadet etmektedir, başka bir ilaha değil. Farzları sadece O'nun için eda etmektedir ve buna inanmaktadır. Sonra, sadece Allah'ın zarar ve fayda vereceğine, eşyayı yönettiğine inanır. Bu inancı olmazsa kâfir olur.

Tevhid bağları olan bu temeller kalbinde olunca ve tahsil ettiği ilimle bilip onu Allah için yapanlara anlatınca havf, reca, muhabbet, tevekkül ve ihlâs sahiplerinin en yüksek mertebelerini de anlatır. Bu durum ona, bildiği ve ehli olduğu hususları anlattığı zannını verir.

Oysa kalbine dönse sadece, imanın temel bağlarından ötürü bunları bildiğini ve onlara inandığını ve bu inançtan ötürü kalbinde topluca bulunduklarını, kendisine mâl olma açısından ise, çok az şeye sahip olduğunu görecektir. Müslümanların genelinden farklı olarak diliyle anlatınca, onun ehli ve yerine getireni olduğundan şüphe etmez. Müslümanların geneli ise bunları bilmez ve sadece az bir kısmını anlatırlar ki, onlar da herkesin bilip anlattığı şeylerdir.

İhtiyaç anında nefsi bunları bulamayınca ve kendisinden ayrıldıklarını müşahede edince, onda sadece imanın temelleri kalır. O zaman avam Müslümanların da en kötüsü olduğunu ve anlattığı yüksek derecelerden ve güzel ahlâktan uzak olduğunu ve anlattığı kötü sıfatlara dayandığını anlar. Hâlbuki, onları terk ettiğini ve onlardan kurtulduğunu hayâl ediyordu. Onları kaybetmesinden ötürü, aldandığını anlar.

Bununla birlikte, sana anlattığım şekliyle, kendisi Allah için yapmamakla birlikte, halkı yapmaya çağırıyorsa, çağırmayanlardan daha büyük bir imtihan ve aldanma ile karşı karşıya olduğunu anlar. Anlattığı ve bildiği konularda aldandığını ve diğerlerinden daha kötü olduğunu anlar. Çünkü, Allah'a davet ediyor fakat kendisi O'ndan kaçıyor; Allah'tan korkutuyor kendisi ise emniyet içindedir; Allah'ı hatırlatıyor, kendisi O'nu unutuyor; Allah'a yaklaştırıyor kendisi ise O'ndan uzaklaşıyor; sadece Allah'a tevekkül edilmeli diyor, kendisi başkasına güveniyor; O'ndan razı olmayı anlatıyor, kendisi hoşnut değil; ihlâsa davet ediyor kendisi başkası için amel ediyor.

İşte o zaman acısı artar, pişmanlığı çoğalır ve Allah'ın azabını hak eder.

Üsame b. Zeyd'in rivayet ettiği şu hadîsi duymadın mı? *"Kıyamet günü âlim getirilir ve ateşe atılır. Karnı yarılır ve dışarı çıkan bağırsakları, eşeğin değirmen etrafında dönüp ipin kendisini sardığı gibi onu sarar. Cehennem ehli etrafını sararak, niye bu hale düştüğünü sorunca onlara şu cevabı verir: "Ben iyiliği emreder fakat yapmazdım, kötülükten nehyeder fakat kendim yapardım."*[49] Enes'in rivayet ettiği hadîste ise Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Mi'rac gecesinde, dudakları kerpetenlerle kesilen bazı şahıslar gördüm. Cibril'e bunların kim olduğunu sorunca, "Ümmetinin hatipleridir, insanlara emrediyor, kendilerini unutuyorlardı, oysa Kitabı da okuyorlardı, akletmiyorlardı?" cevabını verdi."*[50]

İnsanları davet etmese bile, anlattığından ötürü bildikleriyle aldananın imtihanı büyüktür. Çünkü, bildiği ve anlattığı şeyleri yerine getirdiğine inanmakta ve hayâl etmektedir. Ancak, Allah'ın rızâsını kazanacağı yerde kaybedince, Allah'la aldanması büyük demektir. Büyük bir pişmanlık ve hasreti hak etmiştir.

---

[49] *el-Buhârî*, Bed'ül-Halk, 10, Fiten, 51; *Müsned*, V, 105.
[50] *Müsned*, III, 120, 231.

Bunlar Allah'la aldanmaya halkı davet etme ve davetçi makamına oturmayı, kendilerince ve halkın nazarında onunla kaim oldukları inancını da eklemişler dolayısıyla gaflet ve aldanmışlık içinde geçen ömürlerinden ötürü hasret, pişmanlık ve teessüfleri çok daha fazla artmıştır.

Bu grupla ilgili sözü çok uzattım. Çünkü, bunların aldanmışlıkları çok büyüktür. Bu düşünce, abid ve kendini amil nüssaktan sayan birçok kişiye galip bir durumdadır.

Zikredenlerin ve Kıssa Söyleyenlerin Sözlerini ve Zühdle İlgili Hadîsleri Bilmekle Aldanma

İlim ehli olarak gördüğün bir grup da, zikredenlerin sözlerini, zühdü anlatan ve dünyayı zemmeden hadîsleri ezberlerler. Oysa o sözlerin anlamlarını ve hadîslerle neyin hatırlatıldığını, onların kendisine sevdirilmesi ve nefse hafif gelmesinden daha fazla bilmezler.

Bazıları, bu sözleri halka anlatırlar. Bazıları, söylediklerinin ne anlama geldiğini bilmeden, arkadaş ve kardeşlerine anlatırlar. Bununla birlikte o aldanmaktadır. Kendini Allah için amel eden, O'nu bilen ve dünyanın zemmi konusunda arif olan biri olarak görür. Kendi gibilerine azap edilmeyeceği kanaatindedir. Bununla birlikte, anlattığı ve rivayet ettiği şeylerle aldandığından, birçok günahını görmez. Zikirle ilgili sözleri ve dünyanın zemmi ile ilgili hadîsleri ezberleyince, ehl-i dünya ve dünyaya rağbet etme mertebesini aştığını zanneder. Ayrıca, müraî, mütekebbir ve ucub sahibi olmadığını, birçok günahı işlemediğini; bunların, o konuda bilgisiz olan avam tarafından yapıldığını düşünür. Oysa dediği, yazdığı ve rivayet ettiği konularda aldanmıştır.

Dedim ki:

"Bu aldanmışlığını nasıl giderebilir?"

Dedi ki:

"Nefsine dönüp bakar: Nerede o anlattığı havf ve rikkat? Allah'ın hoşuna gitmeyen şeylerden organlarını nasıl koruyor? Allah'ın kızgınlığına sebep olan şeylerin daveti ve dürtüleri ortaya çıkınca, kalbi onlardan temiz kalıyor mu? Kendisinin anlattığı gibi, kalbi temiz ve pislikleri nefyediyor mu? Hadîslerde rivayet ettiği haşyet ve rikkate sahip mi? Yapılması ve terk edilmesi gereken ve Allah'ın kurbiyetine neden olan hususlarda, Allah'ın sevgisini dünyaya tercih ediyor mu? O zaman görecektir ki, diliyle konuşma, gözleriyle görme ve diğer organlarını kullanma konusunda, lehinde olup aleyhinde olmayan işlerden çok, Allah'ın hoşuna gitmeyen işleri yaptırmakta nefsi galip gelmektedir.

Yine riyâ, kibir, ucub, haset vb. konulara çağırılma anında dikkatli olunca, kalbinin onunla çekiştiğini görecektir. Nefsinin, çoğu zaman dünyayı, Allah'ın muhabbetine tercih ettiğini de görecektir.

Nefsin bu durumlarını bilince, Allah için havfı anlattığını ama havf sahibi olmadığını, kalp temizliği ve inceliğini anlattığını, ama kalbinin kötü ve katı olduğunu, zühdü anlattığını ve o konuda değişik rivayetler aktardığını, ama dünyaya rağbet ettiğini ve onu ahirete tercih ettiğini anlayacaktır. Bununla da, güzel sözler, salihlerin adâbı, zühd ve dünyayı zemm konularında yazdığı, rivayet ettiği ve anlattığı şeylerle aldandığını kavrayacak ve aldanmışlığı ortadan kaldıracaktır.

Nefsini anlattığı şekilde görmedikçe veya galip durup, anlattığı gibi olma gayreti olmadıkça, ona inanmasın. Ancak bu şekliyle, anlattığı, rivayet ettiği ve yazdığı konuların birçoğundan uzaklaştığını anlama imkânı bulabilir.

Cedelleşme, Delil Getirme ve Diğer Din Saliklerine Reddiyeler Sunmakla Aldanma

Diğer bir fırka da, hevâ ehli ve diğer din salikleriyle giriştiği düşmanca cedelden dolayı aldananlardır. Bunlar şöyle tevilde bulunurlar: "İnsan, imanını düzeltip sünnete göre hareket etmedikçe ameli de geçerli olmaz." İddialarına göre kendileri gibi düşünenlerden başkası ne Allah'ı tanımış ne de hakka isabet etmiştir.

Bunlar da iki fırkadır. Birincisi, sapan ve saptıran fırka. Kelâmî mes'elelere dalıp delillere vâkıf oldukları ve muarızlarına tatlı dil ile reddiyeler serdettiklerinden dolayı dalâlette olduklarının farkında değillerdir. Kendilerine göre Allah'ı hakkıyla bilen ve muarızları reddedebilenler sadece kendileridir. Allah'ı kendilerinden daha iyi bilen ve bu konuda bilgi sahibi olan kimse yoktur. Onlardan başka her kes dalâlettedir. Allah sadece kendilerine azap vermez. Kendi dönemlerinde kurtulanlar sadece kendileridir. Başkalarını tekfire kadar giderler. Bu fırka da kendi aralarında gruplara ayrılmış ve birbirlerini tekfir etmişlerdir.

İkinci fırka da cedelleşme ve delillere vakıf olmakla aldanan fırkadır. Hakkı söyler, başkasını kabullenmezler. Cedelleşme ile aldanmışlardır. Araştırma ve başkasına galip gelmeden ve delil serdetmeden konuşmanın doğru olmayacağını söylerler. Bu şekilde aldanmışlardır. Güya bütün ömürlerini Allah'ı tanımayla geçirirler. Günahlarının çoğunu görmezler. Bu çeşit bir yöntemin de kendileri için daha iyi olduğunu savunurlar. Tartışmada yanılmayı kabul etmezler. Aldanmalarına rağmen daima sünnet üzere konuştuklarını iddia ederler.

Dedim ki:

"Bununla aldanmayı nasıl nefyederler?"

Dedi ki:

"Bu dalâlet fırkasının aldanmayı nefyetmeleri kendi nefislerine dönmekle mümkündür. Kendileri Kur'ân ve sünnette muhkem ve müteşabihin olduğunu bilirler. Muhkem hakkında müteşabih ile görüş beyan etmesinler. Ama müteşabih hakkında muhkem ile görüş beyan etsinler. Tevildeki hataları sayılmayacak kadar çoktur. Bu şekilde kendilerini itham etsinler. Allah'ın kendilerini bu konularda hesaba çekeceğini bilsinler. Sünnet ve icmadan ayrılmayı akılları güzel görse bile, selefin hidayet ve sünnet üzerinde olduğunu dolayısıyla kendilerinin bu yoldan sapmayacağını savunsunlar.

Anlattığım şekliyle söylenenleri düşünürlerse, getirdikleri delillerin güçlülüğüne aldanmadan dalâlette olduklarını görürler. Kendilerince sapan ve saptıran muhaliflerinin de güçlü delillere sahip ve mücadelede etkili olduklarının farkına varacaklardır. Keza tartışma ve muarazada üstün oldukları halde, Allah katında böyle bir makamda olduklarından emin olmazlar. Tevil ve görüşleri konusunda nefislerini itham eder, müteşabih konusunda sükût eder, muhkem ile amel eder, Allah'ın bize bilgi vermediği konularda konuşmaz, icmadan dışarı çıkmazlarsa, aldanmaktan kurtulur ve dalâletten Allah'a yönelirler.

Cedel ve husumetlerinden ötürü Allah'la aldanmakla birlikte, hakka isabet eden fırkaya gelince, şu şekilde aldanmalarını nefyedebilirler: Onlar, Allah kendilerinden önce geçen kişileri en güzel şekliyle kendisine ibadet ettirdiğini, onlardan birçoğunun, bid'at ve ehl-i ehva kişilerle görüştüklerini biliyorlar. Buna rağmen, ömrünü ve dinini husumetlerle geçirmemiş, bu durum nefsine bakmaya ve ihtiyacı olacak gün için amel etmeye engel olmamıştır. Ancak ihtiyaç hasıl olur ve konuştuğunda sözünün kabul göreceğini zannettiği bir fırsat ortaya çıkınca, hakkı söyler, Allah adına hata edip bâtılı bâtılla reddetmekten

de çekinir. Evet onlar böyledir. Cedel ve husumeti reddederler. Bu konuda, Hz. Umame'nin de rivayet ettiği şu hadîsi aktarırlar: *"Dalâlete düşen bir topluluğa, mutlaka cedel verilmiştir. (Yani cedel onları dalâlete düşürmüştür)"*[51] Cenâb-ı Hak da, şu âyetlerle mira ve cedeli yermiştir: ***"O hasımların en yamanıdır."*** (Bakara, 2/204). ***"Doğrusu onlar kavgacı bir topluluktur."*** (Zuhruf, 43/58)

Mü'min nefsine dönüp şöyle demeli: "Ey nefis, ehva' ehliyle cedelleşmeye girip sünnete ittiba ettiğini iddia edersin. Oysa cedelleşme ve tartışmaya davet etmen sünneti terk etmektir. Çünkü Allah'ın Resûlü, cedel ve husumetten nehyetmiş ve bu konuda ashabına kızmıştır. Öyle ki onları tartışırken gördüğünde nefretinden mübarek yüzleri kızarmıştır. Ashab delili anlama konusunda insanların en iyileriydi. Bu durum karşısında şöyle derdi: *"Bununla mı gönderildim? Yoksa siz Kur'ân'ın bir kısmını bir kısmına karşı ileri sürmek mi istiyorsunuz? Emrolunduğunuz şeyi yerine getirin, nehyolunduğunuz şeyden de kaçının."*

Allah'ın Resûlü bütün din saliklerine gönderilmiştir. O sadece onlara Kur'ân okuyordu. Dileseydi kelâmın incelikleri ve kıyas ile de onlarla konuşabilirdi. Böyle bir yöntem hidayet verseydi elbette ilk başta kendileri kullanırdı. Fakat o sadece Kur'ân hüccetlerini ileri sürdü ve onların ince kelâmî hüccetlerini yere serdi.

Bununla, Allah rızâsı ve sevgisinin bu yolda olduğunu bilir ve sünnet yerine cedel ve husumeti terk eder. Sonra tekrar nefsine dönerek başka bir şeyi hatırlatır: Ehva' ehlinin tamamı helâk olsa ve ben kurtulsam bana bir zarar gelmez. Diğer taraftan ben helâk olsam bütün ehva' ehli kurtulsa bana bir fayda gelmez. Dolayısıyla muarızlarıma hüccet getirip Allah'ın emir ve yasakları konusunda kendi nefsimi unutacağıma, çok muh-

---

[51] *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 43; *İbn Mâce*, Mukaddime, 7; *Müsned*, V, 252.

taç olacağım kıyamet günü için kâr elde etmem benim için daha gereklidir. Onlar beni kendi nefsimle uğraşmaktan ve kurtuluşuma neden olacak işlerden alıkoyuyorlar.

Bununla beraber, kıyas ve tevil ile hak gördüğüm bazı delillerin Allah katında yalan ve iftira olmayacağından da emin değilim.

Geçen ömrümde hep şunu yaptım: Söylediğim bir şeyin hata olduğu sonradan ortaya çıkınca ondan hep dönmüşümdür. Eğer hatamda ısrar etseydim kıyamet gününde halim ne olurdu? Hatamı öğrenmeden ölmekten de çok korkuyorum. Böyle bir hâl ile ölürsem, başkalarını kurtarayım derken kendimi helâk etmiş olurum.

Bununla birlikte, eğer tartışma sünnete uygun olup, delillerimde ahiretime zarar verecek hatalardan kendimi emin görseydim, onların sözleri hatalarıma zarar vermezdi. Ama onlar arasında hatalarından döneni veya bid'atından tövbe edeni görmedim. Onlardan dönen olsaydı ben de bununla ilgilenirdim. Nasıl olabilir ki, ben cedelleşmeden nehyolunmuşum. Çünkü beni amelimden alıkoymaktadır. Bununla birlikte hata ve Allah'ın dini konusunda yalan söylemekle karşı karşıyayım."

İnsan bu şekilde nefsine yönelirse, nasıl aldandığının farkına varacak, kendine dikkat edecek, hata ve aldanma içinde olduğunu fark edecek ve ömrü boyunca evlâ olanı terk ettiğini anlayacaktır. O zaman amele yönelecek ayıplarını görecek ve henüz Rabb'i ile karşılaşmadan tevbe edecektir.

İbadet ve Amelle Aldanma

Dedim ki:

"İbadet ve amelle aldanma nasıl olmaktadır?"

Dedi ki:

"Bu konuda aldanan firka şöyle yapar: Rızâ, zühd, tevekkül ve Allah sevgisi konusunda, hakikat ve mârifetten uzak bir şekilde, tekellüfe girer. Evlâ olanı terk eder. Bazıları dünyadan zühd adı altında yiyecek ve giyeceğini azaltır, bazısı azıksız hacca gider, çalışmayı terk eder ve buna tevekkül der. Kimisi de Cennet'e müştak olduğunu hayâl eder. Allah'ı sevdiğini iddia eder ve bunu âdet edinerek meclisler düzenler. Zikir esnasında nara atar.

Bunları yapanlar Allah konusunda aldanmış kişilerdir. Farkına varmadan Allah'ın hoşuna gitmeyen şeyler konuşurlar. Amellerinde riyâya düşer, kibir ve ucub yaparlar. Farkına varmadan Allah'ın hoşuna gitmeyen birçok şeyler yaparlar. Takvâyı sadece ismiyle bilirler. Kalp ve organlarıyla ondan mahrumdurlar. Ne onu biliyorlar ne de istiyorlar. Takvâ makamını geçtiklerini, zühd ve tevekkülü elde ettiklerini, yüce makamlara eriştiklerini hayâl ederler. Bunlar, zamanın okumuş kesiminin genelinde vardır. Zühd ve taatlarında, hevâlarına tâbidirler.

Dedim ki:

"Bu firka, daha önce anlattığın fırkalardan, acımaya daha çok muhtaçtır. Nefisleriyle mücadele etmiş, zorluklara göğüs germiş, halkın yanında ibadet için paçalarını sıvamış ve bunda gerçekçi olduğunu zannetmiştir. Çünkü diğer fırkalar, fazla bir zorluk ve meşakkate katlanmadan, aldanmışlardır. Bu ise dünya nimetlerinden yüz çevirmiş, onlardan mahrum kalmışlar. Oysa farkında olmadan dünyanın bir tarafına dalmışlardır. Bundan dolayı bu firka, acınmaya daha muhtaçtır. Zamanımızdaki insanların çoğunun, bu fırkadan olmalarından endişe ediyorum.

Bu grup, aldandığının farkına nasıl varacak, bildikten sonra onu nasıl nefyedecek ve ondan uzaklaşacak? Bildikten sonra nefyetmek, bunlara daha kolaydır. Çünkü onlar, nefyetmeden daha zor şeylere katlanıyorlar."

Dedi ki:

"Bunu yapamazlar. Çünkü az amelle hevây-i nefsten kurtulmak, hevây-i nefsle beraber olan zorluklara katlanmaktan daha zor ve çetindir.

Dedim ki:

"Öyle ise bana aldanmalarını izah et, çünkü, bunlar için aldanmayı kabullenmek daha kolaydır."

Dedi ki:

"Doğrudur. Bu fırka, aldananlar arsında, zâhirî amelleri en çok yapan ve zorluklara en fazla katlanandır. Aldanmadan kurtulma yolu nefislerini takvâya azimli olmaya davet etmeleridir. Çünkü nefsi tanımak ibadetin aslıdır. Ancak bununla ameller temiz olur. Nefsindeki gizli ve açık şeyleri öğrenince, nefsini içteki hayır ve şerler karşısında imtihan eder ki, şu konuları öğrensin: Kalbini Allah'ın sevmediği şeylerden temizlemiş mi? Organlarını günahlardan alıkoymuş mu? Kendisine farz olan şeylerden öncelikle hangilerini yapmak ister? Dünyanın giyecek ve yiyeceklerini azaltan kişi baksın, elde ettiğinin sıhhat durumu nasıldır? Helâl yoldan, sıhhatli bir şekilde elde etmişse baksın, bu azaltmaya rağmen farzlardan birini zayi ediyor mu? Gece ve gündüz, vicdan ve organlarının hareketleri nasıldır?

Bu kontrol neticesinde, kendini zahidlerden zannetmesine rağmen, bu konuda veya bütün konularda Allah hakkını yerine getirmediğini görünce, Allah katında günahkâr biri olduğunu anlayacaktır. Nefsini gözetleyince, zühdüne rağmen takvâyı zayi ettiğini ve aldandığını görecektir.

Yeme ve giymeyi azaltmasıyla neyi kasdettiğine bakmalıdır. Arkadaşlarının bu durumuna muttali olmaları halinde ne hissetmektedir? Övgülerini işitince veya birileri ona haber verince tavrı nasıldır? Gerçekten Allah korkusundan bu övgüleri nefyedebilmekte midir?

Kalbinin bunlardan gafil olduğunu görünce, güçlü bir şekilde aldandığını anlayacaktır. Kalbi, yüksek makamlara bağlanmıştır, kendisi için evlâ olanı terk etmiştir; sonra, sayılan durumlarla uğraşmak, kendisini evlâ olana ulaşmaktan alıkoymuş, Allah hakkını zayi etmiştir. Yaptıklarının da Allah katında geçersiz olmadığından emin değildir. Oysa, Allah'ın kendisini zühdle veya zühdün bir kısmıyla nimetlendirdiğini biliyordu. Belki azalttığı o yiyeceği de haramdır veya şüphelidir. Oysa bu tür şeyleri verâ' gereği, tamamıyla terk etmeliydi. Terk etmesi gereken şeyin azını almıştır. O yaşayacak kadarını aldığını, zühd ve dünyayı terk etmeden dolayı, fazlasını attığını zannetmektedir.

Bu durum ortaya çıkınca, Allah'ın izniyle, aldanması zail olur, takvâ ve Rabb'ine ihlâs içinde ameline dikkat eder. Nefsini tanıdıktan sonra nasıl aldanması zail olmaz ki, o daha önce kendini takvâ ehlini geride bırakmış görüyordu. Oysa onlardan uzaktır. Çünkü, her gün kalbinde gizlediği, riyâ vb. Allah'ın nehyettiği şeylerden, Allah haberdardır. Diğer organları da böyledir. Gün geçmiyor ki, onlarla Allah'ın yasakladığı bir şeyi yapmasın. Organları günahtan salim kalsa, kalbi salim kalmaz. Bunları bildikten sonra akıllı olan kimse, aldanmışlığı üzerinde kalmaz.

Ameli terk etmek ve azıksız olarak Allah'a gitmekle aldananlara gelince, bunlar, kendilerine uymak ve bid'atlara düşmemek için, geçmiş salih liderleri inceleseler, hiçbirisinin amelsiz kurtulma iddiasında bulunmadığını göreceklerdir.

Nassları incelese, onların da amele ve azık edinmeğe teşvik ettiğini görecek, erdemliliğin amel ve azıkta olduğunu, rızkın sadece Allah'tan geldiğini ve O'ndan başka rezzak bulunmadığını yakinen bilecektir. Böylece Hz. Peygamber ve hidayet imamlarına uymuş, nefsi, halktan ümidini kesmiş ve

bizzat kendisinin yaptığı şeylere karşılık sevap alacağını bilecektir. Bunu bilince, söz ve fiillerinde salihlerin ve abidlerin yoluna muhalif olduğunu görecektir.

Şayet bu caiz ise, kendi dışında kimsenin zâhir ve bâtın amellerinde, yiyecek ve giyeceğinde takvâlı olduğuna hükmedip etmediğine baksın. Ortaya sürdüğü tevekkülünde, ihlâs seviyesi nedir, ona da baksın.

İttiba'a muhalif olduğunu, bununla birlikte, gizli açık Allah haklarından birçoğunu zayi ettiğini öğrenince, aldanmışlığı zail olur, sünnete uyar, kendisi için evlâ olan şeylere önem verir. Eğer daha önce, zâhir ve bâtınında müttaki ise, fiil ve sözlerinde aldanmış bir halde olduğunu bilecektir. Çünkü daha önce hiç kimse böyle dememiştir. Eserler de bunun zıddına delâlet etmektedirler.

Sıdk ve takvâ üzere olmayan diğer zühd fırkaları da böyledir. Onlar da bu şekilde nefislerini kontrol etsinler ki, aldanmışlıklarını bilsin ve kendileri için evlâ olan konularda Allah'tan korksunlar.

Diğer Zâhir ve Bâtın Şeylere Bakmadan Sadece Yiyecek ve Giyecekte Verâ' ile Aldanma

Aldanan fırkalardan birisi de, kendi zamanlarında zühdün sadece yiyecek ve giyecekte olduğunu düşünerek aldanan fırkadır. Buna dikkat edip nefsini buna zorlayınca, zamanında verâ'ın en son noktasına vardığını zanneder. Böylece kendi lehine müttaki ve takvâyı yerine getiren, hükmünü verir. Verâ'ın az bir kısmıyla aldanarak, dış organları ve kalbinde olması gereken verâ'ı görmez olur.

Dedim ki:

"Bunu ne ile nefyedecek?"

Dedi ki:

"Sadece helâl yemek ve giymekle Allah'ın razı olmayacağını, yiyecekleri iyi olmakla beraber, kendisinden korkmayanlara da Allah'ın azap edeceğini ve söylediği söz, kalbinde gizlediği ve dinlediği hususlar, yürüdüğü ve tuttuğu şeylerden de kızacağını bilmekle nefyedebilir. Bunları öğrenince aldanmışlığı zail olur.

Uzlet ve İnsanlardan Kaçmayla Aldanma

Bir gruba da, insanlardan kaçma ve halvet galip olmuştur. Buna rağmen onlar, kaçma konusunda yapmacık hareketler yapmakta, bununla meşhur olmak istemektedirler. Kalpleri, bu konuda insanların durumlarını zikretmekle huzur bulmaktadır. Herkese karşı kibirli davranmakta, yaptıklarını beğenmektedirler. Ama, birçok günahlarını görmekte gözleri, âdeta körelmiş durumdadır. Halktan kaçarak, kendilerini Allah'ın yakın dostu saymaktadırlar.

Dedim ki:

"Bunlar aldanmadan nasıl kurtulacaklar?"

Dedi ki:

"Allah'ın büyük hakkını, yerine getirilmesi gereken yükümlükleri ve Allah'ın, kendilerinden kaçınmasını emrettiği şeylerin ve yasakların çokluğunu düşünerek kurtulabilirler. Bunları kayıt altına alabilir misin ki, Allah'ın hiçbir hakkını zayi etmeyesin ve yasakladığı hiçbir şeyi yapmayasın?

Bunları düşünen bir şahıs, ömrü boyunca Allah'ın tüm haklarını yerine getiremeyeceğini ve Allah'ın kerih gördüğü şeylerden organlarını veya kalbini salim kılamayacağını, yaptığı ve onunla aldandığı azıcık amelin de, onu ifsad edecek riyâ, ucb, kibir, haset, haram lokma vb. hallerle veya Allah'ın nefret ettiği ve amellerini boşa çıkaracak farzın terki veya haramların irtikâbı gibi bazı durumlarla iç içe olduğunu anlayacak ve bilecektir.

Allah, mü'min kullarını bununla tehdid ederek şöyle buyurur: ***"Ey inananlar, seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne çıkarmayın, birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi, O'nunla da öyle yüksek sesle konuşmayın; yoksa siz farkında olmadan amelleriniz boşa gider."*** (Hucurat, 49/2). Onları, seslerini Peygamber'in sesinden yüksek tutmaları durumunda, amellerinin boşa gitmesiyle tehdid etmektedir. Öyle ki, Hz. Ebû Bekir, Efendimizle konuştuğunda, sözünü birkaç defa tekrar ediyordu. Çünkü Hz. Peygamber, sesin alçaklığından ötürü anlayamıyordu. Hz. Ebû Bekir, "Seni hakla gönderene yemin ederim ki, seninle ancak bir sırdaşla konuştuğum gibi konuşurum." derdi. O ümmetin en doğru ferdi idi. Ama Allah'ın tehdidinden korkuyordu.

Nebi'den sonra ümmetin en hayırlısına söylenen bu sözden sonra, kim amelinin boşa gitmeyeceğinden emin olabilir? Şu sözler de Hz. Peygamber'e aittir: *"Allah iyidir, sadece iyiyi kabul eder."*[52] *"İkindi namazını terk edenin ameli boşa gider."*[53] Allah'ın farzlarından bazılarını zayi eden kimse, amellerinin boşa gitmeyeceğinden emin olabilir mi?

İbn Abbas, *"Karnına bir haram lokma gidenin namazı kabul olmaz."*[54] derken, İbn Ömer Hz. Peygamber'den şunu aktarıyor: *"Bir şahıs on dirheme bir elbise satın alsa, ama bunun bir dirhemi haram olsa, o dirhemi helâlinden vermeyinceye kadar, o elbisede kıldığı namazlar kabul olmaz."*[55] Günümüzde hangi mal haramdan tam korunmuştur?

Diyelim ki, yaptığı azıcık amel, onu ifsad edecek işlerden salim kaldı, Allah'ın hoşuna gitmeyen, dolayısıyla amelinin tamamını veya bir kısmını boşuna çıkaracak bir iş yapmadığından

---

52 *Müslim*, Zekât, 65; *et-Tirmizî*, Tefsiru Sûre, 2; *Darimî*, Rikak, 9.
53 *el-Buhârî*, Mevakît, 15, 34; *Neseî*, Salat, 15; *Müsned*, V, 349.
54 Yakın bir anlam için bkz. *Muntahabu Kenzu'l-'Ummal*, II, 211.
55 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 98.

emin olamaz. Bu durum, riyâ gibi amelin kabul olmasına engel olan afetlerden salim kalması şartına bağlıdır. Kitap ve sünnet delilleriyle, ilim ehlinin nazarında sabit olmuştur ki, yapanın inanması durumunda *riyâ* ve *ucub*, amelleri boşa çıkarır. *"Riyakârın namazı, başından yukarı yükselmez." denilmiştir. Hakkında, "Ateşin odunu yediği gibi, amelleri yer."* denilen haset de böyledir.

Öyle ise, Allah'ın hakkı büyüktür, taatı gereklidir, kendilerinden salim olunamayan gizli ve açık günahlar pek çoktur, yapılan az bir amelin de birçok ifsad edici sebebi bulunmaktadır!

Gerekli olan bazı hakların zayi edilmesinden ötürü kul, amellerinin boşa gitmediğinden emin değildir. Afetlerden kurtulsa, günahlardan uzak kalsa, hakları zayi etmezse, günahları işlemezse, sadece farkında olmadan düştüğü zellelerden korksa -ki bizim için bu imkânsızdır- bir an bile gaflete düşmezse bile, Allah'tan istediği, azaptan kurtulma ve O'nun yakınında yer alma nimetine karşılık, çok az bir ameldir. Öyle ki bu amel, bırakın ahiret nimetlerini, dünya nimetlerinden bazılarının şükrü için bile yeterli değildir. Allah'ın verdiği nimetler ve onun istekleri karşısında, amelleri çok azdır.

Allah, yer ve göğün ehlini ona musahhar kılsa, onlar da onun için çalışır ve didinirlerse, sadece Allah'ın azabından kurtulmak, o amelden daha büyük ve fazladır. Allah'ın komşuluğuna hulûl etmek de böyledir. Birçok zelle, hata ve gafletin yanı sıra ömrü boyunca karşılaştığı unutkanlıklarla dolu az amelle bu iş nasıl olacak? Üstelik o az amelin de ifsad olup olmadığını bilmemektedir. Dolayısıyla bunlar en çok korkmaları gerekenlerdir.

Kısacası riyânın, ona itikad edenin amelini boşa çıkaracağından şüphe yoktur. Ucub ve diğerlerinin de amelleri boşa çıkaracağından endişeliyim ama, kesin bir şey diyemiyorum. Bu grup, korku ve endişelerini, sabikûnun korku ve endişelerine kıyaslasın! Hiç kıyas etmek mümkün mü?

Gaza, Hac, Gece Kıyamı ve Oruçla Aldanma

Onlardan bir grup da, gaza, hac, gece kıyamı ve oruçla aldanmaktadırlar. Kendilerini, Allah'a en çok ibadet eden, O'nunla meşgul olan ve haramlarından kaçınan kişiler olarak hayâl ederler. Ama günahlarını görmezler. Yemesi, içmesi, giyinmesi şüpheli ve benzeri şeylerdendir. Bedeni, ömrünün çoğunda, Allah'ın sevmediği bu şeylere dayanmaktadır. Adam nefsini hiç gözetlemez, hatta onun gibisinin nefsini gözetlemesi gerektiği hatırına bile gelmez. Nefsinin ifrata giden bazı hallerini görse, namazı, haccı, ilmi ve gazvelerinden ötürü, ona çok basit gelir, hiç önemsemez.

Bununla birlikte, yaptığı işlerde ihlâsı hiç gözetmez. Gözetmediği gibi, bir derece aşağısını da bilmez.

Dedim ki:

"Bunu nasıl nefyeder?"

Dedi ki:

"Nefsini gözetlemekle. Ta ki, vacip ve farzları terk edip nafilelerle meşgul olduğunu öğrensin. Onlardan biri nefsini gözetlese, nefsini, nafile derecesinden üstün, takvâ derecesinde bir yerde saydığını görecektir. Kendi gibilerine azap edilmeyeceğini hayâl eder. O ve benzerlerinin, Allah'ın seçkin kulları olduğuna inanır. Bununla birlikte, gerekli kılınan veya nehyedilen konularda, Allah korkusunu zayi etmiştir. İşte o zaman, geçmişte zayi ettiği Allah hakkına ve yapmacık hareketlere keffaret olur ümidiyle, takvâya ihtimam gösterir, gücü yeterse, amelini artırır.

Takvâ Peşinde Olan ve Hem İçten Hem Dıştan Nefsini İyi Gözetleyen Kimsenin Aldanması

Bunlardan bir fırka da basar, nazar ve organları ile birçok kalbî hataratını, gözetleyen kişilerdir. Takvâya göz dikmiş onu istemektedirler. Takvâsız bir işe başlamak, hiç hoşlarına gitmez. Bunlar kendi dönemlerinin abidleri arasında takvâ ile mümeyyiz olmalarına rağmen, bununla aldanmaktadırlar. Çünkü, endişe ve ürpertileri zail olmuştur. Bununla muttasıf olandan azabın kalktığını hayâl ederler. Allah'a dua ederler ve çoğu zaman, Allah'ın bu duaya icabet etmesi gerektiğini düşünürler. Daha önce yaptıkları veya kalp veya organlarında taşıdıkları bazı şeylerden, ya da ömrünün sonunda kötü bir hatime ile karşılaşıp şekî olarak en şerli bir şekilde ölmesinden ötürü, Allah düşmanı olabilecekleri endişe ve ürpertisini duymazlar.

Dedim ki:

"Takvâya inandıkları onu takip ettikleri ve istedikleri halde nasıl aldanmaktadırlar?"

Dedi ki:

"Nefsi gözetlemeleri çok hoşlarına gitmektedir. Bununla kurtulacaklarına inanırlar. Dönemlerinde, kendileri gibi olmayıp bazı Allah haklarını zayi edenleri tanıdıkları için, onlara küçük gözle bakarlar."

Dedim ki:

"Bununla aldanmaya nasıl engel olabilirler?"

Dedi ki:

"Endişe ve ürpertilerini, öncekilerin endişe ve ürpertilerine kıyaslar, hangi seviyede olduklarını görmeye çalışırlar. Onlar, bunun yaptıklarının çok fazlasını yaptıkları halde, işin ağırlığından ve Allah korkusundan ötürü, hayvan mertebesinde

olmayı arzuladıklarını görecektir. Allah da onları bununla niteleyerek şöyle buyurmuştur: ***"Verdiklerini, Rabb'lerinin huzuruna dönecekleri düşüncesiyle, kalpleri korku ile ürpererek verirler."*** (Mü'minûn, 23/60)

Hangi Rabb'e ibadet ettiklerini, hangi sevabı istediklerini, hangi azaptan kaçtıklarını, önlerindeki kötü ve tehlikeli halleri, kendilerine yazılan günahları ve Allah'ın onlar hakkındaki yazgısını hatırlayıp düşünsünler. Onlar, kendi dönemlerindeki insanların, Allah hakkını zayi ettiklerini bilmelerine ve kendilerinin Allah'a yaptıkları ibadet ve gösterdikleri takvâya rağmen, bunları düşününce, dönemlerinin en şerli insanları olduklarını göreceklerdir.

Bu konuda İbn Ömer'den şu söz rivayet edilmiştir: "Kul, insanları Allah'ın en seçkinleri, kendisini ise aşağıların da aşağısında görmeyinceye kadar, imanın hakikatına tam eremez."

Nasıl böyle olmasın ki Allah, hakkı ödenemez, büyüklüğü kavranamaz, nimetleri sayılamaz bir Rabb olduğu gibi, azabına dayanılamaz, sevabı olmadan da sabredilemez bir Rabb'dır. Hatta birine meleklerin ibadetleri keşfolunsa, Allah'a yapılması gereken hakta ve kıyametin dehşet verici sahneleri karşısında yetersiz kaldığını görecektir. Ya kendi zayıf ibadeti neye yeter?

İşte o zaman aldanmaları zail olur, kalplerini, endişe ve ürpertinin yanı sıra, hüzün ve çekinme kaplar, yaptıkları az bir amele dayanma itminan ve sükûnları kaybolur. Allah'tan, kendilerini affetme ümidini beslerler. Aksi takdirde perişan olurlar. Çünkü her işte Allah'ın onlar üzerinde büyük nimetleri vardır. Buna mukabil onlar, azabı gerektirecek işler yapmışlar. Kendileri bile, amellerinden ötürü kurtulacaklarına şahitlik etmezler. Çünkü, amellerini bozacak birçok konuda nefisleriy-

le sık sık tartışmışlar. Aşırı gafletlerinin farkındalar. Allah'ın, gaflet ve unutkanlık gösterdikleri durumları, aleyhlerine kaydetmiş olmasından korkmaktalar.

Karşılarına, Allah'ın aldanmışların sıfatları olarak saydığı, O'nun rızâsı için yapılmayan işler çıkar. Tefsirde, "Öyle işler ki, iyi zannediliyordu ama kötü idiler." denilmektedir. İşte bu ve benzeri durum ve düşüncelerle aldanmışlıktan kurtulabilirler.

Rıza, Tevekkül ve Kötü Ahlâktan Kaçınma Gibi İşlerde İhlâsla Amel Etmeye Azmetme ile Aldanma

Onlardan bir grup da, rızâ, tevekkül vb. ile ucub, kibir, sû-i zan, yalan, gazaplanma ve caiz olmayan yollarla kızgınlıklarını giderme gibi şeylerden kaçınmada, ihlâsla davranma azimlerinin galibiyetiyle aldanan kimselerdir. Nefisleri, bu ve benzeri durumlar karşısında ihlâslı olmak istemezse bile, ihlâsa azmettikleri için, kendilerini o işleri yapan ve Allah için davranan kişilerden sayarlar. Oysa amel yapma durumu ortaya çıkınca bundan gafil olur, yanılır ve riyâya girerler. Allah'ın hoşuna gitmeyen diğer durumlarda da böyledirler. Az bir kısmını dikkatle yaparlar, zaten onlara sadece bu sayılır.

Azimleri onları aldatmıştır. Nefislerini azimli sayarlar. Hâlbuki, nefislerini hiç gözetlemezler. Azmi zayi edince, ona önem vermezler. Çünkü nefislerinin bu konuda azmi istemediklerini görmekteler. Azimli olduğu işi de tamamlamaz. Alıştığı birçok işte de gerçekçi değildir, gaflet ve yanlışlık içindedir.

Dedim ki:

"Bu konudaki aldanmışlığını nasıl giderir?"

Dedi ki:

"Amel üzerine azmin amel olmadığını, bunun nefse amelden çok kolay geldiğini bilmekle. Çünkü azimde yorulma ve zorluk olmadığı gibi bazı zevkleri terk etmek de söz konusu değildir. Zira nefis azmeder, sonra da, getireceği zorluk ve sıkıntıdan hoşlanmadığı için, azmettiği ameli yapmaz. Nitekim, zevklerini terk etmeye de azmeder, ama fırsat bulunca ona dalmaktan çekinmez. Çünkü, güç yetirdiği anda yapmamak nefse çok acı verir. Zira, o zevki hissetme ve elde etme durumu hasıl olunca arzusu galeyana gelir.

Bunun böyle olduğunu bildiğinde, ancak Allah'ın vacip kıldığı şeylerle amel edince, nehiylerinden kaçınınca ve amelden önceki azmi taat sayınca, nefsini vefalı sayar. Çünkü, ancak azmettiği şekilde ameli yerine getirdiğinde, azmeden onun ehli sayılır. Bunlar ancak gazap anında yumuşak huylu olduklarına hükmederler. Çünkü yumuşak huylu olmaya ilk azim, yumuşak huylu olma niyetidir, yumuşak huyluluk değildir. Onun için, ihlâslı olmaya azim ihlâs değildir. Ancak amel esnasında ihlâstan söz edilebilir. Çünkü bu ilk azim, bir amel yapacağı zaman ihlâslı olmaya niyettir.

Öncelerinde azim olan bütün ameller böyledir. Ancak, organlarla ilişkileri olmayan, sünnete inanma ve onu din olarak uygulama gibi kalbî ameller, istisnadır.

Amele azimli olma ile aldanmamalı ve nefsinden gafil olmamalıdır. Yoksa ameli terk eder. Nefsini gözetlemeyi unutmadan, azmettiği şeyi yerine getirmesine dikkat etmeli, azmine vefalı olmasını sağlamalıdır. Allah da veli kullarını, bununla tavsif etmiştir: ***"Mü'minlerden öyle erkekler vardır ki, Allah'a verdikleri sözde durdular."*** (Ahzab, 33/23).

Allah'ın Kulu Setretmesi ve Mühlet Vermesiyle Aldanma

Onlardan bir grup da, Allah'ın kendilerini uzun süre setretmesi ve mühlet vermesi ile aldanmaktadır. Bu süre uzun sürüp, halk onlardan sadece iyilik görüp onları överek saygı gösterince, bununla aldanır ve bu durumun, Allah katında büyük bir mertebeye sahip olmalarından ve Allah'ın onları sevmesinden ileri geldiğini zannederler. Hâlbuki, onlar birçok meseleyi karıştırmakta ve yanlışlıklar yapmaktalar. Halka karşı yapmacık hareketlerde bulunurlar. Kendilerinden aşağı gördüklerine karşı kibir gösterir ve amelleriyle ucba girerler. Çok günahkâr oldukları için anlayışları kıttır. Gördükleri uzun setr, arkadaşların sevgisi ve halkın övgüsünden ötürü, endişe ve ürpertileri çok azdır.

Aldanırlar ama kurtulmuş olduklarını, Allah'ın onlardan razı olduğunu zannederler. Şayet, daha önce yaptıkları günahlardan ötürü Cenâb-ı Hak kendilerine kızmış olsaydı, onları bu kadar uzun süre setretmez, onları halka sevdirmez ve namları halk arasında yayılmazdı, düşüncesine kapılırlar. Bunlar nefislerini gözetlemeyen aldanmış kişilerdir. Korku ve dikkatleri az günahları ise çoktur.

Dedim ki:

"Bu aldanmışlığı ne ile giderebilirler?"

Dedi ki:

"Nefsini tanıyıp, uzun setrin kendi aleyhinde olduğunu bilerek bunu giderebilir. Nefse, Allah'ın acele etmediğini, çirkinliklerini gizleyip yapmadığı güzellikleri halk arasına yayan Rabb'inden utanması için, ayıplarını ortaya dökmediğini bildirmelidir. Setretme, aleyhinde bir delil olduğu için, buna aldanmamalıdır. Halkın övgüsü de, Allah tarafından çirkinlikle-

rin gizlenmesinden ileri gelmektedir. Şayet bunlar ortaya çıkarılsaydı, halk ondan nefret eder ve ona kızarlardı. Allah'ın bildiği günahlarının onlar tarafından da bilinmesi, hiç hoşuna gitmez. Oysa, geçmiş günahlarından veya şu anda yapmakta olduğu bazı günahlardan ötürü, ona kızar düşüncesiyle, evleviyyetle Allah'tan korkmalıdır.

Halkın ona övgüsü, ona besledikleri hüsnüzandan dolayı, Rabb'lerine bir taattır. Ama onların ona bu gözle bakması, kendileri işin doğrusunu bilmediği ve kendisi de Allah'ın, yaptıklarından haberdar olduğunu yakinen bildiği için, gerçeği unutturmamalı aldanma nedeni olmamalıdır. Kesin bildiklerini, halkın zannı unutturmamalıdır.

Nasıl hayâl kuruyor da, kendini halkın gördüğü gibi zannediyor? Oysa, onların zannettiğinin aksine, kendini gayet iyi tanıyor. Halk kendisini övünce Hz. Ali şöyle derdi. *"Allah'ım Sen biliyorsun ama onlar bilmiyorlar. Onların dedikleriyle beni muâheze etme!"*

Mutarrıf ve İbn Avn, bir adama uğradılar. Adam, kim Cennet ehlinden birilerini görmek isterse bu iki adama baksın!" dedi. Onlar, "Allah'ım, Sen bizi iyi tanırsın, o ise bizi tanımıyor." dediler. Yani o bilmeden zan ile konuşuyor, Sen ise gerçeği biliyorsun.

Ebu'l-Buhteri ve arkadaşlarından biri övülünce, yüzlerini yere koyar ve "Allah'ıma boyun büküp tevazu gösteriyorum, onların dediklerinden çok daha zelil biriyim." derlerdi. Onlardan duydukları sözlerden ötürü kendilerine bir değer vermekten ve kendileri hakkında bildikleri gerçekleri unutmaktan çekiniyorlardı.

Bunlara rağmen, halkın övgüsünün bir istidrac olmadığından da emin değildir ki, onunla aldansın, setr ve mühlete güvensin. Çünkü Allah, aniden onu yakalayabilir, hatalarını

açığa çıkarabilir, yaptığı bir günahtan tevbe etmeden ölebilir. Evet, bunların hiçbirinden emin olamaz. Ayrıca, onların zannettiğinin hilafına olduğunu da bilmektedir.

Hecimli İbn Teymiyye'den şu rivayet aktarılmıştır: "Kendisine, "Nasıl sabahladın?" denilince, "Allah'ın beni affedip mağfiret edeceğini veya ondan ötürü bana kızacağını bilmediğim bir günahla sabahladım! Bir de şu halkın övgüsü ki, vallahi bu halimle buna lâyık değilim." cevabını verdi.

Öyle ise Allah'ın setrini, aleyhine delillerin kuvvetlenmesi ve istidrac olarak bilmelidir. İşte bu şekilde Allah'ın setri, mühlet vermesi ve halkın övgüsünden gelen aldanmışlıktan kurtulabilir.

HASET

YEDİNCİ BÖLÜM

Hasedin Tarifi, Niteliği ve Haram Olan Hasedle Mubah Olan Hasedin İzahı

Dedim ki:

"Haset ve hasedin ilmî delili nedir?"

Dedi ki:

"Kitap ve sünnete göre haset iki çeşittir. Her ikisi de lûgat anlamında mevcuttur. Birincisi, haram olmayan haseddir. Bunun bazısı farz, bazısı fazilet, bazısı mübahtır. Bazısı da eksiklik ve harama neden olur. İkincisi, bütün çeşitleriyle haramdır. Haramdan başka bir yere çıkmaz."

Dedim ki:

"Haram olmayan haset nedir?"

Dedi ki:

"İyilikte yarışmadır."

Dedim ki:

"İyilikte yarışmanın haset olduğuna delil nedir?"

Dedi ki:

"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: ***"İşte yarışanlar bunun için yarışsınlar."*** (Mutaffifîn, 83/26). ***"Rabb'inizden bir mağfirete koşun."*** (Hadid, 57/21). ***"Rabb'inizden bir mağfirete koşun."*** (Al-i İmran, 3/133). İnsanın yarışması ancak başkasıyla olur. Hz. Ali de, Allah için amel edenleri anlatırken şöyle der: "İnsanlar, Rabb'lerine ibadetleri sebebiyle birbirleriyle övünürler." Yani birbirleriyle yarışır ve müsabaka ederler. Tıpkı iki kölenin efendilerine karşı birbirleriyle övünmeleri gibi. Yani, kendisi efendisinin sevgisinden mahrum kalıp, diğer kölenin efendisinin sevgisinde onu geçmesinden korkarak, hatayı ilk işleyenin kendisi olmasını istemez. Sonuç olarak da efendisinin yanında

kendisinin sevgiye nail olduğu gibi, diğerinin, azıcık bile olsa kendisinden öne geçmesini, hatta efendisine karşı eşit seviyede olmasını kıskanması nedeniyle, efendisinin yanında kendi makamı diğerine göre daha iyi olmuş olur.

Hz. Peygamber de, *"Sadece iki şeyde haset caizdir."*[56] buyurarak hasetten nehyeder ve Allah katında ancak iki konuda caiz olduğunu haber verir. Bu hadîs iki konuda hasedin caiz olduğunu da gösterir. Diğer bir rivayette hasedin caiz olduğu iki konu şöyle açıklanır: *"İki şey dışında haset caiz değildir. Birincisi, Allah'ın kendisine mal verip, hayır yolunda harcamaya muvaffak kıldığı kişi, ikincisi ise, Allah'ın kendisine ilim verip, ilmi ile amel eden ve ilmi insanlara öğreten kişidir."*[57]

Başka bir hadîste de, Ebû Kebşe el-Ensarî'ye bu hasedin nasıl olduğu şu ifadelerle açıklanıyor: *"Bu ümmetin durumu, dört kişinin durumu gibidir: Birincisi, Allah'ın mal verip, ilim vermediği kişi; ikincisi, ilim verip mal vermediği kişi. İlim sahibi, "Falanın malı gibi malım olsaydı, malımı ben de onun gibi hayra sarfederdim;." mal sahibi de, "Falanın ilmi gibi ilmim olsaydı ben de onun gibi amel ederdim." derse, her ikisi de sevap bakımından birbirine eşit olurlar."*[58]

İşte bu, yarışma anlamındaki haseddir. Diğerine ulaşmayı arzular, ondan daha aşağı seviyede olmasına ise üzülür. Fakat diğeri için hiçbir kötülük de düşünmez.

Araplar, haram olan hasede de bazen münafese derler. Çünkü, her iki ifade, lugatte haset anlamında kullanılmaktadır. Birinin diğerine, *"Nefeste aleyye"* demesi, "Bana haset ettin." anlamına gelir. Kusem b. Abbas ve Mütallib b. Rebi'a, Hz. Ali'ye, Efendimize gidip zekât mallarına kendilerinin görevlendirilmesini isteyeceklerini haber verirler. Hz. Ali onlara,

---

[56] *el-Buhârî*, Temenni, 5, Tevhid, 45.
[57] *ag.* ay.
[58] *İbn Mâce*, Zühd, 26.

"Gitmeyin. Çünkü, Hz. Peygamber, sizi zekât malına görevlendirmez." der. Onlar da, "Bu senin kıskançlığın, çekememezliğindir. Vallahi biz, Resulûllah seni kızıyla evlendirdi diye kıskanmadık." karşılığını verirler. Yani, "Biz senin, Hz. Fatıma ile evlenmene haset etmediğimiz halde, bu tavrın, senin bizi haset ettiğini gösterir." demektir.

Dedim ki:

"Yarışma olan hasedi bana açıkla ki, onu haram olan hasetten ayırayım."

Dedi ki:

"Adam başkasının dinî veya dünyevî bir nimetle nimetlendirildiğini görüp Allah'ın, bu nimetin benzerini kendisine de vermediğine üzülür. Zira kendisi böyle bir nimete mazhar olsaydı, o da diğeri gibi iyi ameller yapardı. Fakat, nimet verilen kişiye haset ederek tasalanmaz, sadece onun gibi olmadığına üzülür. İşte yarışma anlamında haset budur.

Başkasında gördüğü nimet, Allah'ın farzlarını yerine getirme, haramlarından sakınma ile ilgili hususlarda ise, buna haset etmesi, onun gibi olmayı istemesi ve Allah'tan bunu istemesi; Allah'ın farzlarını yerine getirmek için bu konularda diğerine haset etmesi, kendisine yapması gereken bir vecibedir. Çünkü Allah'ın farz kıldığı şeyleri ifa eden, nehyettiği şeylerden sakınan kişiden geri kalışına üzülmeyen ve onun gibi olmayı istemeyen kişi, farzları ifa etmeyen ve haramlardan sakınmayan bir asî olur. Zira o, farzları terk etmesine üzülmeyen ve verâ' sahiplerinin, Allah hakkını gereğine uygun ifa etmeleri gibi Allah'a itaat etmeyi arzulamayan bir kişidir.

Başkasında gördüğü dinî nimetler, fazilet ve nafile ise, onun yükseldiği makamdan geri kalışına üzülür, ona ulaşma ve onun gibi olmayı isterse, bu durum kendisinden bir fazilet olarak kabul edilir. Çünkü o da, başkasının Allah'a yaklaşması

gibi, Allah'a yaklaşmaya mazhar olmayı arzulamaktadır. Allah'ın taatıyla hoşnut olacağı şeylerle Allah'a yaklaşmaktan geri kalışına da üzülür.

Başkasında gördüğü nimet, istediği gibi yararlanacağı, kendisi için helâl ve mubah olan, zararsız nimetler türünden ise, onun gibi olamamaya üzülse, ona ulaşmayı arzulasa, yarıştığı kişiye bol bol verildiği gibi, kendisine de bol bol verilerek onun seviyesine ulaşıp, onun gibi nimete mazhar olmasını istese, bu kendisi için mübahtır ve haram olarak kabul edilemez. Fakat fazilet ve zühd eksikliği sayılır. Ancak, Allah'ın hoşnutsuzluğuna sebep olacak hususlar müstesna. Zira, Allah'ın hoşnutsuzluğu kendisine helâl olmaz. Bu, yarışmadan farklıdır. Diğerinde, Allah'ın helâllerinden yararlanma ve bolluk dileme söz konusudur. Bunları isteme ise, her ne kadar fazilet eksikliği kabul edilse bile hoşnutsuzluk demek değildir.

Başkasında gördüğü, haram bir şey ise, kendisine de helâl olmaz. Meselâ, haram kazanç elde etme, malı helâl olmayan yerlere harcama, sevinçle günah işleme vs. bunlardandır. Böyle yapan gibi olmadığına üzülmesi ve onun gibi olmayı, mal ve zevkten onun kadar nasiptar olmayı arzulaması caiz değildir.

Fakat bu, aldanma yönünden gelen haset değildir. Bu haset, haramda yarışma kabul edilir. Şayet onunla yarıştığı husus helâl ve taat konusunda olsaydı, caiz olurdu. Ne var ki, haramı arzulaması nedeniyle, caiz olmayan bir şey yapmış olmaktadır. Yine de hasedi, onu aldatan, şer isteyen, hayırdan hoşlanmayan bir haset değildir. Bu hasedin caiz olmaması, haramı temenni etmesi ve istemesi nedeniyledir.

Yukarıda geçen Ebû Kepşe'nin hadîsinin devamında şu ifadeler var: *"Üçüncüsü, Allah'ın kendisine mal verip, malını Allah'ın haram kıldığı yerlerde harcayan kişidir. Dördüncüsü ise, Allah'ın ken-*

disine mal vermediği halde, "Keşke falanca gibi benim de malım olsaydı, onun yaptığı şeyin aynısını ben de yapardım." diyen kişidir. Bu ikisinin vebâli birbirine eşittir." Hz. Peygamber bu kişileri, haramı temenni etmeleri nedeniyle yermiştir. Yoksa bir Müslüman kişiyi aldatması, onda dünyevî bir hayır görmeyi istememesi nedeniyle değil.

Hasedin iki çeşidinden birisi budur. Yarıştığı kişiye verilen nimetin gitmesini istemeksizin, onun makamından daha aşağıda olmasından hoşlanmaması, ona ulaşmayı ve onunla eşit olmayı arzulamasıdır.

Hasedin ikinci çeşidi ise, bütünüyle haramdır. Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bu çeşit haset yerilmiştir. Âlimler de, haram olduğu konusunda icma etmişlerdir. Allah şöyle buyuruyor: ***"Kitap ehlinden çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."*** (Bakara, 2/109). ***"Yoksa Allah'ın lütfundan insanlara verdiği için onları kıskanıyorlar mı?"*** (Nisa, 4/54). ***"İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah peygamberleri, müjdeci ve uyarıcılar olarak gönderdi... Oysa kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine açık deliller geldikten sonra, sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü o (kitap hakkı)nda kıskançlığa düştüler."*** (Bakara, 2/213). ***"Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece aralarındaki çekememezlikten ötürü ayrılığa düştüler."*** (Şûra, 42/14).

Oysa Allah Teâlâ âyette geçen ilmi, onları bir araya toplamak ve taatta daim olmalarını sağlamak için indirmişti. Bu ilim sayesinde, toplanmalarını ve onun vasıtasıyla uyumlu olmalarını ve ayrılığa düşmemelerini emretmişti. Fakat aralarındaki haset nedeniyle, birbirlerini çekemediler, ihtilafa düştüler ve bölük pörçük oldular. Her birisi üstünlük ve başkanlığın sadece kendisinde olmasını, başkasına tâbi olmamayı, diğeri yerine,

kendi görüşünün kabul edilip ona tâbi olunmasını istedi. Başka birinin üstün olmasını hiç istemedi, onun makam üstünlüğünü hiç çekemedi. Neticede, hasetten dolayı, birbirlerini kabullenemediler ve zıtlaştılar. Tıpkı Cenâb-ı Hakkın buyurduğu gibi, hakkı terk ettiler, aralarındaki haset sonucu, Hak olan hususlarda bile birbirleriyle zıtlaştılar.

İbn Abbas şunları söyler: "Peygamberimiz gönderilmeden önce Yahudiler, birileriyle savaştıkları zaman, "Göndermeyi vaadettiğin peygamber ve sadece bize yardım olsun diye indireceğin kitap hakkı için Senden yardım diliyoruz." diye dua ederlerdi. Bu duaları nedeniyle yardım da ediliyorlardı. Fakat Peygamberimiz İsmail soyundan gelince, Allah'tan O'nunla yardım istediklerini bilmelerine rağmen, yine de onu inkâr ettiler. Konuyla ilgili âyette Allah şöyle buyuruyor: ***"Daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken o bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince, onu inkâr ettiler; artık Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun. Allah'ın kullarından dilediğine lütfunu indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için alçaltıcı bir azap vardır."*** (Bakara, 2/90). "Bağyen." ifadesi haset anlamınadır.

Safiyye binti Huyey validemiz Hz. Peygamber'e şu olayı anlatır: "Bir gün babamla amcam senin yanından geldiler. Babam amcama,

"O'nun hakkında ne düşünüyorsun?" dedi. Amcam,

"O, Musa'nın müjdelediği Peygamberdir." dedi. Babam,

"Ne düşünüyorsun?" diye sordu. Amcam,

"Ömür boyu ona düşmanlık etmeyi düşünüyorum!" cevabını verdi.

Bundan ötürü Allah onları, "Onlar bildikleri halde yine de onu inkâr ettiler." ifadesiyle niteledi. Allah Teâlâ, ***"Onlar O'nu, oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Bile bile hakkı örtbas ediyorlar."*** (Bakara, 2/146) buyurmuştur.

Vehb b. Münebbih'in rivayetine göre, Allah, Hz. Musa'ya şöyle vahyeder: "Haset eden kişi, nimetimin düşmanı, hükmümü kabul etmeyen, kullarım için taksim ettiğim rızıktan hoşnud olmayan ve kullarıma hayırhahlıkta bulunmayandır."

Konuyla ilgili hadîslerde ise Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Birbirinize haset etmeyin, kızmayın ve sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz."*[59] *Sonra Hz. Peygamber, önceki ümmetlerde olduğu gibi hasedin, bu ümmet içinde de yayılacağını haber vermiş ve sözlerini şöyle bitirmiştir: "Bütün milletlerin hastalığı olan haset ve buğz size de sirayet edecektir."*[60] Bu ifadeleriyle Hz. Peygamber, diğer ümmetlerde vuku bulan hasedin, sahabiler arasında da olacağını, hasedin önceki milletlerin hastalığı olduğunu, onu işlediklerini ve bu yüzden helâk olduklarını, ayrıca kâfirler ve bazı mü'minler arasında devam edegeldiğini bildirir.

Hasan'a, "Mü'min haset eder mi?" diye sorulur. O, "Neden olmasın, Yakub'un oğullarının kardeşlerine neler yaptıklarını neden unutuyorsunuz?" cevabını verir. Ebû Kilabe, "Hz. Osman, sadece hasetten ötürü şehid edildi." demiştir. Hasan, Hz. Peygamberin, "Mü'minde üç özellik vardır"[61] hadîsini rivayet eder ve bunlardan birinin haset olduğunu söyler.

Allah'ın kitabında, Hz. Peygamber'in sünnetinde yerdiği haset, insanlarda olan nimetleri hoş görmeme ve yok olmasını dilemedir.

Dedim ki:

"Bu nasıl oluyor?"

Dedi ki:

---

[59] *el-Buhârî*, Dua, 5; *Müslim*, Birr, 24, 28; *Muvatta*, Hüsnü'l-Huluk, 14, *Müsned*, I, 3.

[60] *et-Tirmizî*, Kıyame, 56; *Müsned*, I, 165.

[61] Muntahabu Kenzu'l-Ummal, VI. 371.

"Birisinin, Müslüman bir adamda, dinî veya dünyevî bir nimet gördüğünde veya onun bir nimete mazhar olduğu haberini aldığında, hoşnut olmayıp, hatta üzülüp bu nimetin zail olmasını arzulamasıyla bu haset olur. Şu âyet bu hususu açıklar. ***"Kitap sahiplerinden çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."*** (Bakara, 2/109). Allah bu âyette Ehl-i kitabın, mü'minlerden iman nimetinin zail olmasını candan istediklerini haber vermektedir. Başka bir âyette ise, ***"Eğer size bir iyilik dokunursa bu onları üzer."*** (Al-i İmran, 3/120) buyurulur. İbn Abbas bu âyetin Tebük savaşıyla ilgili olduğunu söyler Âyetin tefsirinde ise, "Bu haset eden kişidir." denilmiştir. ***"Size bir kötülük dokunursa onunla sevinirler."*** (Al-i İmran, 3/120) âyetinin tefsirinde ise "Bu şamit (düşmanının başına gelene sevinen) kişidir." denilmiştir.

Bir diğer âyette, ***"Kitap ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabb'inizden bir hayır indirilmesini istemezler."*** (Bakara, 2/105). ***"Sizin de kendileri gibi inkâr etmenizi istediler ki, onlarla bir olasınız."*** (Nisa, 4/89).

Allah Teâlâ, Yûsuf'un kardeşlerinin ona haset etmelerini ve içlerindeki hasedi dilleriyle ifade etmelerini şöyle anlatmaktadır: ***"Yûsuf ve kardeşi, babamıza, bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir cemaatiz. Babamız açık bir yanlışlık içindedir. Yûsuf'u öldürün, ya da onu bir yere bırakın da babanızın yüzü yalnız size kalsın."*** (Yûsuf, 12/8-9).

Hz. Yakub'un Hz. Yûsuf'a olan özel sevgisini kendi aralarında hoş karşılamadılar, onu gözden uzaklaştırarak babalarının ona olan sevgisini, iyiliğini ve kendilerine üstün tutmasını bertaraf etmek istediler ki, babalarının sevgisi ve iyiliği kendilerine yönelsin ve bu özel ilgi Yûsuf'tan alınsın. Bunun için, babaları-

nın Yûsuf'a olan sevgi ve iyiliği ve onu üstün tutmasının sadece kendilerine ait olması için, "Babanızın teveccühü sadece size ait olsun." ifadesini kullanmışlardır.

Ebû Kilabe'nin, "Hz. Osman'ı hasetten ötürü şehid ettiler." sözü, hilafeti nedeniyle onu çekemediler ve onu hilafetten uzaklaştırmak istediler, anlamındadır. Allah Teâlâ Ensar'ı anlatırken, ***"Onlar, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimet)lerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilme) duymazlar."*** (Haşr, 59/9). Bunun anlamı, kalpleri daralmaz, onları kıskanarak hayır verilmelerine üzülmezler. Bu özellikleri nedeniyle de, Allah onlardan övgüyle bahsetmektedir.

Bizzat Haset Olmamakla Birlikte Haset Sayılan Hususlar

Haset ettiği kişiye hiçbir iyiliğin ulaşmamasını isteme, bizzat haset olmamakla birlikte haset sayılmıştır. Allah'ın, ***"Ehl-i kitaptan olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabb'inizden bir hayır indirilmesini istemezler."*** (Bakara, 2/105) şeklindeki ifadeleri bunu göstermektedir. Ona hayrın ulaşmasını istememe ve belâ temennisi, kulun haset kaynaklı fiilleridir. Şayet ilim talep etse, tamamlamasını istemez. Aynı şekilde, dünyevî ve uhrevî bir hayır talep etse, bunlarla ilgili en ufak bir hususun bile tamamlanmasını istemez. Bütün bunlar, o kişiye nimetin gelmesinden önce olmaktadır.

Hasedin diğer çeşidi olan, başkasındaki nimeti hoş görmeme ve yok olmasını arzulama ise, Allah'ın o kişiye bol nimet ihsan etmesinden sonra olmaktadır. Haset eden, ona verilen nimetin Allah'tan olduğunu bilir, fakat yine de üzüntü duyar ve yok olmasını arzular.

Dedim ki:

"Bana yarışma anlamında olan hasedi anlat, nelerden olmaktadır?"

Dedi ki:

"Dünyada olan haset, Allah'a taatı arzulamak ve gerekli sebepler hazırlanmışsa, ona nail olmak için, Allah'a taatı ifaya azimli olmaktır. Dünya için olan haset ise, dünyayı sevmek, daha da bolluk istemek ve bu nimetlerden fazlaca yararlanmayı arzulamaktır."

Dedim ki:

"Haram olan haset nelerden olur?"

Dedi ki:

"Kibir, kendini beğenme, kin, düşmanlık, buğz, riyâ, makam sevgisi, başkasının makam ve liderlik konularında, ona üstün olmama arzusu, akrabaları, dostları ve emsâlleri arasında, ister kendinden üstün olsunlar ister aşağı olsunlar, hayrı sadece kendine isteme arzusu vb. şeyler haram olan hasede neden olurlar."

Dedim ki:

"Bunların hepsini bana anlatır mısın?"

Dedi ki:

"Kibirden kaynaklanan haset şudur: Kendinden daha aşağı seviyede veya emsâli olan birinin veya dinî ve dünyevî konularda emsâlinin kendinden üstün olmasını çekemez. Tıpkı Kureyş'in Hz. Peygamber için "Yetim bir çocuk." demesi gibi. Onun için, ***"Bu Kur'ân iki şehirden büyük bir adama indirilmeli değil miydi? dediler."*** (Zuhruf, 43/31). Cenâb-ı Hak, Kureyş kâfirlerinin şöyle dediklerini anlatıyor: ***"Allah aramızda şunlara mı lütfu lâyık gördü?"*** (En'am, 6/53). Onu çekemediği ve küçük gördüğü zaman, bu duygu onu haset etmeye sevk eder. Allah'ın nimetinin ondan zail olmasını arzular. Kendine göre

nimete lâyık olmayan kişiye nimet verilmesine ve kendinden aşağı olanın kendi seviyesine veya daha üst bir seviyeye çıkmasına üzülür.

Bu nedenle onu hakir görerek ve küçümseyerek makamının kendisinden daha yüksek veya eşit seviyede olmaması için, onu üstün kılan nimetin yok olmasını arzular. Zira kendine göre diğeri, ne bu nimete ne de bu makama ehildir. Ona olan hasedi ve kendinden üstün olmasını istememesi, kin beslemesine neden olur.

Makam Sevgisi ve Liderlik Üzerine Oluşan Haset

İnsanlar arasında ilim sayesinde elde edilen makam ve liderlik, bile bile hakkı ret ve terk etme sonucunu doğurur. Tıpkı ehl-i kitabın ilimle birbirlerine haset etme sonucu tefrikaya düşmeleri gibi. Ehl-i kitabın her biri, ilmî liderliğin diğerlerine değil de sadece kendisine ait olması için diğer arkadaşını çekemez, haset ederdi.

İnsanlar arasında makam elde etme de aynıdır. Hakkı kabul etmeyi benimsemez ve yeni fikirler ortaya atar. İnsanların haset ettiği kişinin görüşüne zıt başka bir görüşe uymaları için gerçek olmayan sözler sarfeder. Doğru bile olsa, söylediği her şeyde onu hatalı bulur. Diğerinin makamının yükselmesi veya kendinden daha alt seviyede olanın başına reis olmasını çekemeyerek, insanları engellemek ve onun parlayan yıldızını söndürmek için, doğrunun farklı olduğunu söyler. Aynen, Yahudilerin başkan olarak kendilerine tâbi iken, başkalarına tâbi olma sonucunu doğuran Peygamberimizin kendilerine başkan olmasını veya Yahudilerden başkanlığın gitmesini çekemeyerek, Hz. Peygamber Allah tarafında hak ile gönderildiğini bildikleri halde, Yahudi hahamların O'nu inkâr etmeleri gibi.

İbadetten ileri gelen haset de böyledir. Başkasının ibadette kendisinden üstün olmasını istemez, onun üstünlüğü kendisine çok ağır gelir. Diğerinin onun önüne geçmesi, daha üst makamda olması veya insanların diğerine saygı gösterme endişesinden ötürü, âlim âlimi, abid abidi kınar ve tenkit eder. Allah'ın onun bir kısım ayıplarını açığa çıkarıp onu rezil rüsvay etmesini ve ibadetlerinde Allah'a karşı kusurlu olmasını arzular. Liderliği gerçekleşmesin ve değeri olmasın diye aleyhinde gerçek olmayan sözler sarfeder. İnsanların saygısının ve liderliğinin ondan gitmesine neden olan her şeyi hoş görür.

Genel olmayan, geniş bir daireyi kapsamayan, önderlik ve makam tutkusu da tıpkı bunun gibidir. İki arkadaş, tâbi oldukları zatın nazarındaki sevgi makamını birbirlerinden kıskanırlar. Her birisi, ne ilim ne de amelde, arkadaşının kendisine tercih edilmesini ve üstün tutulmasını istemez. Söylediği her sözde diğer arkadaşını hatalı bulur. Tâbi oldukları zatın yanında, arkadaşlarının gizli yönlerinin açığa çıkmasını arzular, onu kınar ve o zatın arkadaşı hakkında sû-i zan beslemesine neden olacak işler yapar, onu küçük düşürücü davranışlarda bulunur ve hafife alır. Gaye, sadece kendisinin sevimli olması ve bir mertebeye sahip olmasıdır.

Savaş meydanında iki cesur kahramanın durumuda böyledir. Herbiri, onları tanıyan kişilerin gözünde, arkadaşı daha üstün ve saygıdeğer olmasın diye, onu korkaklıkla itham eder ve onu kınar. Hasedle onu kınar veya başka birine onu kötüler, nefret ettirir ve savaş alanında düşmanla karşılaştığı zaman onu korkaklıkla itham eder.

Kin, Düşmanlık ve Buğzdan Kaynaklanan Haset

Kin, düşmanlık ve buğzdan kaynaklanan haset, hasedin en şiddetlisidir. Bu Allah'ın, kâfirlerin Müslümanlara karşı buğz ve düşmanlıklarını vasfederken anlattığı özelliklerdir. O şöyle

buyuruyor: ***"Onlar sizinle karşılaştıkları zaman "İnandık." derler. Kendi başlarına kaldıklarında size karşı öfkeden parmaklarını ısırırlar. De ki, "Öfkenizle ölün! Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü bilir." Size bir iyilik dokunsa (bu) onları tasalandırır; size bir kötülük dokunsa ondan ötürü sevinirler."*** (Al-i İmran, 3/119-120).

Bu âyette Allah, kâfirlerin mü'minlere buğzettiklerini bildirmiştir. Müslümanlara buğz ve düşmanlıklarından dolayı, hasedleri sebebiyle mü'minlerde gördükleri herhangi bir nimete karşı üzüntü duyarlar. Bu kin ve hasedleri, mü'minlere karşı haset etme ve Müslümanların başına gelen belâlara karşı sevinç duymalarına sebep olmuştur.

Allah şöyle buyuruyor: ***"Onlar size sıkıntı verecek şeyleri isterler."*** (Al-i İmran, 3/118). İbn Cüreyc bu âyeti, "Dinî konularda mü'minlerin sıkıntı çekmeleri çok hoşlarına gider." diye açıklamıştır Âyetin devamında, ***"Onların ağızlarından öfke taşmaktadır."*** denilmesi de bunu gösteriyor. Daha önce geçen âyette, ***"Size bir iyilik dokunsa buna üzülürler, bir kötülük dokunsa bununla sevinirler."*** denilmiştir ki, bu hasettir.

Kindar, kin beslediği kişide, Allah'ın hiçbir nimetini görmek istemez. Bilakis, dinî ve dünyevî hususlarda onun en kötü bir halde olmasını ister. Şayet kin duyduğu kişiye bir nimet gelse, üzülür ve bu durum hiç hoşuna gitmez. O nimeti giderme imkânı olsa, elinden geleni arkasına koymayarak onu izale etmeye çalışır. Düşman olduğu ve kin beslediği kişiye belâ ve musîbetler gelmesini temenni eder. Ona nimet verilmesinden hiç hoşlanmaz. Var olan nimetin de yok olmasını ister. Onun başına belâ ve musîbet gelmesine de sevinir.

Allah'ın koruduğu kimseler istisna olmak üzere, kindar ve düşmanlık besleyen kişi, haset etme ve karşı tarafın başına belâ gelme isteğinden uzak duramaz. Düşmanlık, buğz, öldürme,

mal gasbetme, haset ettiği kişiyi bir yerlere şikâyet etme, gizli taraflarını açığa çıkarıp rezil etme vb. durumlar, düşmanlık eseri olan hasetten kaynaklanmaktadır. Kısacası kindar kişinin hasedi, hasedin en büyüğü ve en şiddetlisidir.

Dünya Sevgisinden Kaynaklanan Haset

Dünyayı sevmekten kaynaklanan haset, akraba veya akraba olmayanlara karşı gösterilen iyilik veya sevgiye, kendisinin de nail olmayı arzulamasıdır. İki kardeşin kendi aralarında veya baba, anne veya diğer akrabaları yanında birbirlerini kıskanmaları gibi.

İki arkadaş ve iki ortak da böyledir. Biri öbürünü, gerek anne baba sevgisi ve iyiliği, gerekse de arkadaş veya ortak oldukları diğer kişilerin sevgi ve iyilikleri üzerine hep kıskanır. Bütün bunlarda diğerinin değil, kendisinin tercih edilmesini ister. Bu nedenle, babasının veya diğerlerinin teveccühünün kendisine yönelmesi için, öbürünü çekemez, tenkit eder ve nefret ettirir.

İki kadın ve iki kuma da böyledir.

Allah'ın, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin, babalarının sevgide onu onlardan üstün tutması nedeniyle, haset etmelerini anlatırken, şöyle buyuruyor: ***"(Kardeşleri) demişlerdi ki: "Yûsuf ve kardeşi babamıza, bizden daha sevgilidir. Oysa biz bir cemaatiz. Babamız açık bir yanlışlık içindedir. Yûsuf'u öldürün, ya da bir yere bırakın da babanızın yüzü yalnız size kalsın. Ondan sonra da (tevbe eder) iyi bir topluluk olursunuz."*** (Yûsuf, 12/8-9)

Anne bir kardeşler ve amca çocukları da böyledir. Onlardan her birisi diğerine göre daha iyi ve daha sevimli olması için birbirlerini hep kıskanırlar.

Akraba olan veya olmayan iki kişi de böyledir. Birbirini kıskanırlar. Her biri, sıla-i rahimde bulundukları veya ahbablığını sürdürdükleri kişiler yanında diğerini kıskanır ve makamının daha düşük olmasını arzular. Hatta bazen saltanat ve şeref gibi dünya sevgisinden kaynaklanan haset, birbirlerini öldürmeye kadar işi uzatır. Neticede diğerinin elde edemeyeceği derecede, dünya saltanatı, şerefi, izzeti veya diğerlerini ikramına nail olmayı kıskanarak, birbirlerini bile öldürürler.

İki tüccar veya iki sanatkâr da böyledir. Biri diğerini kıskanır. Diğerinden alış veriş yapan ve onunla ticarette bulunan kişilerin olmasını istemez. Ta ki, diğer arkadaşı değil de kendisi satış yapsın ve ticarî ilişkiye girsin. Meslektaşlarının kendisine gelip diğerini tenkit etmeleri ve diğeriyle alış veriş yapan ya da yanında çalışan işçilerin onu terk etmeleri, çok hoşuna gider. Bu nedenle, onunla ilişki kuran kişinin nefret edip ilişkisini kesmesi ve kendisine gelmesi için, diğer meslektaşını tenkit eder, malını veya sanatını kötüler.

Ucuptan Kaynaklanan Haset

Ucuptan ileri gelen haset konusuna gelince, bunu geçmiş ümmetlerin peygamberlerine karşı sarfettikleri sözlerde şöyle buluruz: ***"Siz bizim gibi bir insansınız, bizden farkınız yoktur."*** (Yasin, 36/15). ***"Şimdi, aynen bizim gibi iki insana mı iman edeceğiz?"*** (Mü'minûn, 23/47). ***"Şayet siz kendiniz gibi bir beşerin arkasına düşerseniz, iyi bilin ki, hüsrana düşmekten başka bir yolunuz kalmaz."*** (Mü'minûn, 23/34). Kendileri gibi bir beşeri, kendilerinden üstün görmeyi içlerine sığdıramadılar. Neticede, haset edip hakkı reddettiler ve şöyle dediler: "Kendiniz gibi bir insana itaat ederseniz mutlaka kaybedersiniz." Bu sözleri, yaratılışta ve nesepte tıpkı kendileri gibi olan birisini, kendilerine tercih etmeyi içlerine sığdıramamak ve taaccüpten ötürü söylemişlerdir.

Onların bu yadırgamaları başka âyetlerde şöyle ele alınır: ***"Şimdi Allah bir beşeri mi resûl olarak gönderdi?"*** (En'am, 6/8). "Bize bir melek gönderilmeli değil miydi?" (İsra, 17/94). Allah, Hz. Nûh ve Hz. Hûd'un diliyle kavimlerine, ***"Yoksa içinizden sizi uyaracak bir adam vasıtasıyla bir zikir gelmesine şaştınız mı?"*** (A'raf, 7/63) buyurarak, onların haset, hakkı red ve iman etmemek için ortaya koydukları inada dikkat çeker.

Hasedin bu türü emsâl arasında nesep, şan, şeref, zenginlik, ticaret zanaat veya reislik gibi konularda meydana gelir. Öyle ki, bir anne ve babadan olma çocuklar arasında veya amca çocukları arasında ortaya çıkan haset, diğer insanlara olan hasedlerine nispeten daha fazladır. Birbirlerine karşı duydukları bu haset, hemen hemen kendi dışındakiler için, yok denecek kadar azdır.

Alimin âlime hasedi de böyledir. Âlim olmayan birisi için bu duygu yok gibidir. Abidin başka bir abide hasedi, bundan farklı değildir. Âlimin abide karşı hasedi, zikre değer bir kıskançlık değildir; aksine abid âlime karşı saygı ve tevazu içindedir. Ama kendisi gibi birine hasedi devam eder. Zira âlim onun için haset edecek birisi değildir.

Ticaret erbabı da böyle bir haset duyar. İçinde bulunduğu ticarete, bir başkasının teşebbüsü onu süratle hasede iter. Kendi sahası dışında kalan tacirler onun için böyle değildir. Nitekim manifaturacı (bezzar), kendisi gibi bir manifaturacıya haset eder. Onun ticaretinin revacı ve kârı karşısında rahatsızlık duyar ve üzülür. Ondaki bu rahatsızlık, kasap, kuyumcu vs. satıcılar için yok gibidir. İçinde bulunduğu ticaret pazarına bir başkasının karışması karşısında duyduğu haset, uzak bir bölgede aynı ticareti yapan kişiye duyduğu hasetten daha fazladır.

Bunun gibi, yaptığı ticareti yakınlarından birinin yapması, onda, bir yabancı kişinin yapmasından daha çok haset uyandırır. Hz. Ömer'in Ebû Musa'ya yazdığı rivayet edilen şu söz,

bunu ifade etmektedir: "Akrabalar birbirlerini ziyaret ederler ama komşu ve iç içe olmazlar." Bundan ötürü, Necranlılar Hz. Ömer'e gelip, "Bir arada oluşumuzla aramızdaki bağlar zail oldu, bizi birbirimizden ayır." dediler.

Kişinin yakın ve komşuları olan emsâl kimselere duyduğu haset, uzaktakiler için duyduğu hasetten daha çabuk ve fazladır. Meselâ, bir topluluk dışardaki bir âlime saygı duyarken kendi içlerindeki âlime haset ederler. Zira uzaktaki âlim nesep ve komşuluk konusunda onlarla bir değildir. Böyle bir durumla ilgili Ka'b'in, Müslim el-Helvanî'ye, "Akrabalarınla aran nasıl." sorusuna, "İttiba edilen birisiyim." şeklinde cevap vermesi üzerine, "Öyle ise Tevrat bana yalan söylemiştir! Kendi kavmi içinde haset edilmemiş ve üzerine büyüklük taslanmamış hiçbir âlim (hakim) bulunmaz." dediği rivayet edilir.

Yine Hişam b. Urve, babasının kendisine şöyle dediğini rivayet eder: "Yavrum, âlimi en çok terk edenin akrabaları olduğu söylenir. İşte bu hâl bazen hasetten bazen de başka bir sebepten ileri gelir."

Bazen bir topluluk, kendilerinden birine haset eder de rağbet etmezler. Âlimlerine olan hasedleri bir inkâr ve garipseme şeklinde ortaya çıkar. Bu da içlerinden kendileri gibi birisini üstün görmeme sıkıntısından kaynaklanır.

Gerek ortaklar gerekse kumalı kadınlar, böyle bir haset içindedirler. İşte Ümmü Ruman'ın Hz. Aişe'ye, **İfk** olayı nedeniyle söylediği şu söz bunu anlatmaktadır. "Kızım, işi büyük görüp kendine eziyet etme! Zira kumalı ve kocası tarafından sevilen kadınlardan, iftira edilmemiş olanı pek azdır!" Keza, bütün ortaklılarda durum böyledir. Kişilerin ticaret, cesaret, cemaat, güç, ibadet, ilim vb. alanlardaki hasedlerine, kendi dışındakilerden ziyade, kendi içlerindekiler daha çok etkilidirler.

Haset edenlerin yolu ve yöntemi budur.

Kıskanç kişinin kendisine haram kılınmış hasedin temelinde başkasında bulunan nimetleri çekememe ve o nimetlerin yok olmasını isteme yatar. Haramda rekabet gibi, helâl olmayan bir sahada ortaya çıkan haset dışında, haram görülmemiş her türlü haset, ahiret ve dünya hayatı adına bir yarışmadır. Şöyle ki: Kişi başkasında gördüğü nimetlerin kendisinde de olmasını ister ve gıpta duygusuyla onu elde etmeyi arzular. Hayırdan kendisinin olmamasını istemez. Sahip olduğu nimetlerden ötürü kendi adına bir rahatsızlık duymaz. Ancak, bir başkasının onu küçük görmesini içine sindiremez. Bu nedenle o nimete kavuşmayı arzu eder ve zevalini istemez.

Kulların hayrına olan bir konuda, nefsin kapıldığı cimrilik ve namertliğe gelince, bu haset edenlerin en kötüsüdür. Cenâb-ı Hakk'ın ihsanda bulunduğu kullarına karşı kişinin içinde duyduğu haset, düşmanlıktan kaynaklanan hasetten veya buna benzer herhangi bir hasetten daha fazladır. Bu konuda kul, bir başkasında gördüğü nimet sebebiyle kalbinde bir üzüntü duyar. Evet, başkasına verilen nimetlerin onda uyandırdığı rekabet hissi, başka hiçbir şeyde bu kadar değildir.

Dedim ki:

"Peki kişi, bir başkasında gördüğü nimetleri çekememe ve yok olmasını isteme anlamına gelen ve haram kılınmış bu hasedi, nasıl ve ne ile bertaraf edecektir?"

Dedi ki:

Az bir düşünce ve gayret ile. Bilmelisin ki, ona haset eden Müslümanları aldatmış, nasihatini terk etmiş ve mü'minden nimetin zail olmasını isteyen, nimet verilmesinden hiç hoşlanmayan, şeytan ve kâfirlerden olan düşmanlarına ortak olmuşsun. Ayrıca, Allah'ın kulları hakkındaki kaderini de beğenmemiş oluyorsun.

İçine düştüğü ve ne din ne de dünya adına hiçbir faydası bulunmayan bu hasedin zararını idrak edebilirsen, bu idrak seni hasetten alıkoyar. Şayet Allah'a inanıyor, gazap ve azabından korkuyorsan, din veya dünya adına faydası olmayacak bir şey için Allah'ın gazabını üzerine çekme. Zaten hasedini ettiğin kişiye verilen nimet yok olsa da sana verilemeyecektir. İşte hiçbir basiretli mü'min, dinî ve dünyevî faydası olmayan ve Allah'ın gazabını celb edecek olan böyle bir zarara hedef olmaz.

Bundan kurtulmanın daha kolay bir yolu da şudur: Bilmelisin ki, haset ettiğin kişi sana insanların en sevimsizi ve düşmanlığı en fazla olan birisi de olsa, hasedinle o nimetten hiçbir şey kaybolmaz. Eğer Allah hasetçilerin hasedini dikkate alıp ona göre muamele etseydi, haset edilenlerde hiçbir nimet bırakmazdı. Cenâb-ı Hak, kullarına takdir ettiği taksimatı, kıskançların kıskanmalarına bakmadan, devam ettirir.

Eğer Allah, kıskançların kıskanmalarına göre hareket etseydi, nebilerde bile bir nimet bırakmazdı. Bu durum, zenginler ve ehl-i küfrün haset ettiği mü'minler için de geçerlidir. Evet hasetten sahiplerine kalan sadece zarardır. Zira Allah'ın kuluna itmam etmeyi murad ettiği nimet, takdir edilen zamana kadar devam eder. Kesinlikle Allah, hasetçinin hasedine bakıp ona göre davranmaz.

Cenâb-ı Hakk'ın şu ilahî fermanını duymadın mı? ***"Kitap ehlinden bir grup istedi ki, sizi saptırsınlar. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkında değiller."*** (Al-i İmran, 3/69). Mü'minleri saptırma arzusuyla kendileri sapıttılar. Böyle bir şeye sevinme, onlar için dalâlettir. Çünkü mü'minlerin tekrar dalâlete dönmelerini ve Allah'a karşı kâfir olmalarını istemektedirler. Allah'ın birileri tarafından inkâr edilmesini isteyen, nebiyi ve mü'minleri aldattığı gibi, küfre girmiş ve küfrü artmıştır.

Kıskancın, düşmanlık, hazımsızlık, kibir, garipseme ve üstünlük taslama gibi, birisine karşı takındığı hali, şu kişinin haline benzer: Bir adam, düşmanına taş atıyor, fakat attığı taş dönüp kendi gözüne isabet ediyor. Bunu birkaç defa deniyor ama aynı neticeyi elde ediyor ve düşmanına bir zarar veremiyor. Attığı taş hep geri dönüp kendisine isabet ediyor, neticede gözünü çıkarıyor. Bu misâli, düşmanına ok atan birisi için de düşünebilirsin.

İşte haset eden kişi de böyledir. Bu kişi haset etmeden önce aslında nimet içindeydi. Bu nimet hasedin verdiği rahatsızlıktan salim olma nimetiydi. Ne zaman ki, başkasının nimetinin hasedine düştü, işte o zaman hasetten uzak kalmanın sağladığı nimet de gitti. Haset neticesinde, hem huzur hem de mü'minlerle olan samimiyet bağları gider. Onun yerine, haset ettiği kimse için istediği günah ve nahoş durumların daha fazlası kendisine gelir. Kıskanılan kişinin nimeti ise, zail olmayıp devam eder gider.

Bir başkasında gördüğün nimeti, başına bir sıkıntı gelse de zail olsa, diyerek arzu etsen de, bilesin ki, senin arzu etmenle o nimet zeval bulmaz ve ona bir sıkıntının isabetinden hoşlanmandan dolayı da başına bir şey gelmez. Aksine, sen bu arzularınla kendi huzur nimetinin yok olmasına ve istemediğin durumların aynısının başına gelmesine sebep olmuşsundur. Belki de bu hâl seni Allah'ın gazabına maruz bırakır.

Başkası için istediğin kadarına maruz kalırsın. Belki, muradından daha fazlasına düçar olursun. Meselâ, bir mü'minin mazhar olduğu dinî nimetlerin yok olmasını isteyip onun yerine sıkıntı ve meşakkatin gelmesini arzu etsen, unutma ki, istediğin kötülükten o kişi mutlaka salim kalır, ama sen o kötülükten nasibini alırsın. Bu durum, dünya nimetleri için de geçerlidir. Yok olmasını isteyip onun yerine sıkıntı ve meşakkatin

gelmesinden hoşlanman, ondaki nimete bir zarar getirmez, aksine nimet adına zararı fazlasıyla sen görürsün. İç geçirmelerinle, ne ondaki nimetler kaybolur, ne de ona bir meşakkat dokunur. Bu nedenle Allah, ***"Ey insanlar! Taşkınlığınız aleyhinizedir."*** (Yunus, 10/23) buyurmuştur. Şimdi, seninle, taşını düşmanına fırlatıp, taşın geri dönerek gözünü çıkardığı kişi arasında, bir fark var mı?

Belki de maruz kaldığın belâ ve musîbet onunkinden daha çoktur. Zira sen bu hasedin neticesinde Allah'ın gazabıyla karşı karşıya geldin ve O'na karşı günahkâr oldun. Ondaki nimet de yok olmadı. Üstelik işlemiş olduğun günahının cezası sana yazıldı. Bu günahla ahirette sorguya çekilecek, Allah'ın gazabına maruz kalacaksın. Günah yerine, gözüne attığın taş deseydi, senin için daha hayırlı olacaktı. Çünkü ölümle birlikte zaten hem gözün hem de sıkıntın gidecekti. Ama hasedin günahı ne silinir ne de eskir. Ta ki, seni hesaba çekilmek için Allah'ın huzuruna götürünceye kadar. En kötü sonuç da, bu hasetten ötürü Allah'ın gazabına maruz kalmandır. Dünyada gözsüz olman, ahirette ateşe giren göze sahip olmandan daha hayırlıdır. Zaten anında ateş o gözü kör eder.

Hangisi daha kolaydır? Attığın taşın mı zararı daha büyük, yoksa taş misâli gönderdiğin hasedin zararı mı daha büyük? Tabii ki, yaptığın hasedin zararının yalnızca sana dönmesi, karşı tarafa bir zararı olmaması yönüyle, zarara en çok sen uğramış oluyorsun. Üstelik bu kötü sıfatla başka bir zararın da, mü'minlere karşı kalp huzurunu kaybetmendir. Sen bu halinle, farkında olmadan başkası için istediğin kötülüğün daha fazlasına düçar oldun ve umduğunu da Allah sana vermedi. Neticede nimet onda, sızlanma sende kaldı. Ahiret hesabını nazara almazsan da, kalbini saran gam ve hüzünle, dünyevî musîbet açısından başına gelen zarar daha da büyüktür.

Sanki, ne zaman bir güzellik ve nimet gördünse, arkasından üzüntüye boğuldun ve bu üzüntünle ceza çektin. Sen hasedin azabını çekerken, Allah o kulunun nimetini devam ettiriyordu. Şimdi sen üzüntülü o ise sevinçlidir. Zira, sen faydasız, boş yere, başkasının nimetlerinden ötürü nefsini sıkıntıya soktun. Bu sebeple hem keder ve gam yüklendin, hem de günahkâr olup Allah'ın azap ve gazabıyla karşı karşıya geldin. Basiretli bir mü'min, böyle bir hali görmezlikten gelemez. Sağlam bir kalp ve düşünce, kötü bir sıfat olan hasette ısrar etmez. Zira insan Allah'a iman ediyorsa, aklı ve düşüncesiyle bu konudaki zarar ve kârını idrak eder. Değil mü'minler, ahirete inanmayan kâfirlerin bile, hasedin yalnızca kalplerini kedere boğacağını ve Allah'ın mü'min kullarına verdiği nimete engel olamayacaklarını, dolayısıyla başkalarına bir şey olmayacağını idrak etmeleri, onları hasetten korur.

Ahirete inanmasa bile, dünyasına aklı çalışan ve bu kötü sıfatın farkında olan hiçbir kâfir yoktur ki, bu biliş ve farkına varış onu, hasetten uzak tutmasın. Kâfir böyle olunca, ya ahirete inanan bir mü'min nasıl olmalı? Evet mü'min hasette büyük bir günah olduğunu bilir ve bu konuda Allah'ın gazabından kendini emin görmez.

Durum böyle olunca, hasedi kabullenmek bir tarafa, kalben bile ona yönelmemelidir. Ancak bu şekilde onu nefyedebilir. Bunun böyle olduğuna inanan anlar ve bir daha ona düşmemek için azmini kullanır. Diğer yandan da onunla karşı karşıya kalmamak için hassas ve temkinli olup kaçınır.

Sahibi tarafından kabullenilip def'ine çalışılan hasedin, kalbe arız olduğu zaman, izalesini güçleştiren başka bir husus da şudur: Gerek dinî gerekse dünyevî konularda kapıldığın haset, İblisin sana olan hasedindendir. Çünkü mü'minlerden herhangi biri, kendisine ihsan edilen dinî nimetler açısından

ya senin üstündedir ya senin seviyendedir ya da senden aşağı bir derecededir. Şayet o mü'min kardeşin, dinî nimete mazhar olma açısından senin üstünde bir yerde ise, sen onun amel ve ilmine sendekilerle ulaşamazsın. İblis, mü'min kardeşine lütfedilenlere olan muhabbetinden rahatsızlık duyar ve böyle bir şeye sevginle iştirak etmene haset eder. Yaptıklarında senin takdir ettiğin o kişiye sevginle ortak olmanı İblis, hoş karşılamaz. Kalbinde, onu kıskanmaya sevk eden duygular atar. Bunu, ilim ve ameliyle önünde olan kardeşine, sevginle ortak olmaman için yapar. Derken senin nazarında onu, buğza müstahak biri olarak gösterir. Buna ilave olarak, ondaki nimetlerin yok olmasını sana sevimli hale getirir. Çünkü İblis, bir mü'mine verilen nimetlere karşı senin sevgi ve rızâ ile mukabele etmenin, seni onun ecir ve sevabına ortak edeceğini çok iyi bilir. Bu yüzden içine, onun amel ve ilim yönünden üstünlüğünü kerih gösterecek bir duygu atar. Ve yine İblis, amelinde gerisinde kaldığın kardeşinin, sevginle de beraberinde ortağı olmaman için, ondaki nimetlerin kaybolmasını sevdirir.

Hz. Peygamber'in, "Bir kavmi sevdiği halde onlara katılmayan kişi hakkında ne dersin?" diyen A'rabîye, "O sevdiğiyle beraberdir."[62] dediğini duymadın mı? Bu hadîsi Safvan b. Assal rivayet emiştir. Kıyametin ne zaman kopacağını soran bir A'rabîye de Hz. Peygamber, "Ona ne hazırladın?" demiş, A'rabî, "Allah ve Resûlü'nün sevgisinden başka ne namazdan ne de oruçtan ciddi bir hazırlığım yok." cevabını verince, Hz. Peygamber, "Sen sevdiğinle berabersin."[63] buyurmuştu. Hz. Enes şöyle der: "Müslümanlar İslâmiyetle-

---

[62] *el-Buhârî*, Fedailu's-Sahabe, 6, Edeb, 95; *Darimî*, Rikak, 71; *Müsned*, V, 156.

[63] *el-Buharî*, Ahkam, 10, Fedailu's-Sahabe, 6, Edeb, 95; *Müslim*, Birr, 161; et-Tirmizî, Zühd, 50; *Müsned*, III, 104, 110, 165.

rinden sonra, o günkü kadar sevinmemişlerdi. Bu müjdeli haber, Müslümanlıklarından sonra, onlar nazarında en güvenilir amelleriydi."

Ebû Mûsa, Hz. Peygamber'e, "Ya Resûlallah, bir adam ki, namaz kılmaz ama namaz kılanları sever, oruç tutmaz ama oruç tutanları sever." dedi ve benzeri birkaç şeyi daha saydı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "O sevdiğiyle beraberdir." dedi. Bir zatın Ömer b. Abdilaziz'in yanında şöyle dediği nakledilir: "Alim veya öğrenci olmaya gücün varsa, ol. Buna gücün yetmezse onları sev. Buna da gelemiyorsan, onlara buğz etme." Ömer b. Abdilaziz de, "Sübhanellah, Allah onun için mutlaka bir çıkış yolu ihsan etmiştir." dedi.

Nefsin muradı, seni, senin en faziletli amellerinden yüz çevirmektir. Ameli tam veya amelinde ihmali olan birisi olsan da bu durum fark etmez. Sen ameli tam olan birisi olarak gelip geçmiş nebi ve sıddıkları sevmenle, onların taatleriyle sevinen birisi olursun. Hz. Peygamber'in işaret ettiği gibi, sevgi ve muhabbetinle onlarla beraber olursun.

Amelinde kusurlu olan birisi isen, sevgi ve rızânla onlarla beraber olmayı kaçırmamışsındır. Bilirsin ki, nefsanî bir istek, seni herhangi bir bahaneyle onlara karışmaktan menetmiştir. Onlardan yüz çevirmekle kalmamış, buğza, aldatmaya, hatta güç ve kuvvetlerinin kaybolmasını arzulamaya da itmiştir. Böylece haset ettiğin kişiye hem kavuşma fırsatını kaçırmış, hem de günaha girip üzüntünü artıran birisi olmuşsun.

Keşke sen, ona (haset ettiği kişi) yetişememekten ötürü, üzüntüsü artan kalbin karşısında bari bu işin günahından uzak kalabilseydin. Ancak sen, onun seni geçmesi karşısında günaha girdin. Haset ettiğin zatın kurtulduğu yerde sen helâk olmaya müstahak oldun. Kendini bu duygudan alıkoyabilsey-

din, hem sevap alırdın hem de bu hastalıktan salim olurdun. Ama sen, haset ettiğin kişinin sevap aldığı bir şey üzerine günah işledin.

Şöyle bir hadîs rivayet edilmiştir: "Cennet ehli üç gruptur: İhsan sahipleri, onları seven, bunlara zarar vermekten kendini alıkoyan."[64] Muhsine zarar vermekten kendini alıkoydu, Cennet'e hak kazandı.

Haset eden baksın, zarara giren kim, hayrına engel olunan kim, nimeti zail olan kim, aldanan kim; kendisi mi yoksa haset ettiği kimse mi? Haset edenin hasediyle birisinin başına gelen zararın ve bu sebeple ondaki nimetlerin yok olmasının sana bakan yüzü daha büyüktür. Zira bu sefer de sen bir başkasının hasedine hedef olmaktan kurtulamazsın. Her hasidin birisini zarara uğratması demek, sende de herhangi bir nimetin kalmaması demektir. Rabb'inin sana ihsan ettiklerini kıskananlara bir şey vermemesini istemektense, sana yakışan O'na olan şükür ve muhabbetinden dolayı O'nun kullarını kıskanmamaktır.

Hasette günah olmazsa bile, sana, Allah'a isyân etmemek yaraşır. Çünkü Cenâb-ı Hak, sana nimetini tamamlıyor. Haset edenler ise, hasret ve ızdırapları ile baş başa kalıyorlar. Onların bu konudaki şiddetli istek ve arzuları geri tepmektedir. Din adına kaybettikleri ise, başka bir zarardır. Allah'ın, onların senin aleyhinde olan isteklerini yerine getirmemesi, O'nun bir lütfu, keremi ve fazlıdır. Bundan ötürü Allah'a şükret.

Senden başka kimsenin peşine düşmediği hasedi bırak. O haset ettiğin daha sana haset etmiş olsa bile, terk et. Allah'ın kullarına olan taksimatına razı ol. Bunu böyle yapmazsan, O'na olan sevgine muhalefet etmiş ve muhalefetin gerektirdiği cezayı hak etmiş olursun. Ona haset etmeden önce var olan selâmet

---

[64] *Darimî*, Mukaddime, 56.

ve nasihat nimetinin yok olmasından başka, ona haset ettiğinde dinî ve dünyevî bir nimetin senden zail olmayacağından emin değilim. Senin bir başkasından yok olmasını istediğin şey, ceza olarak sana döner. Çünkü Allah şöyle buyuruyor: ***"Kötü tuzak ancak sahibine döner."*** (Fatır 35/43).

Bu tuzak kurmak isteyen gibidir. Başkasına kötülük yapmak ister, oyunu onun başına döner. Haset eden de böyledir. Nimetlerin zail olması ve başına belâ gelmesi gibi, başkasına istediği şeylerin, aynen başına gelmemesinden emin değildir. Böylesi birisinden şöyle dediği rivayet edilir: "Ben Osman için ne temenni ettimse, aynen başıma geldi. Hatta ölümünü de temenni etseydim o da başıma gelirdi."

Ahiret azabı korkusuyla hasedi bırakmazsan da bari, Allah'ın dünyada vereceği, hasedinin misli bir cezaya maruz kalacağın korkusuyla vazgeç! Allah'ın, kıskandığın kimseye lütfunu, ihsanını devam ettirip, senin içten içe yanman ve fenalaşmana sebebiyet vermesidir. Bu yüzden sana düşen, ahiret azabından kendini emin görsen bile hasedi terk etmektir.

Hem Allah ve Resûl'ünün zemmedip kızdığı bir hususta kendini nasıl emin görebilirsin? Zira Allah, kitabının değişik yerlerinde bu duruma işaret edip haset ehlini zemmetmiştir. Geçmiş ümmetlerin arasını açan ve aralarına dinî ihtilafın girmesine neden olan hususun haset olduğu Kur'ân'ın verdiği haberler arasındadır. Bu halin seni dinî ve dünyevî bir cezaya götüreceği konusunda bir korkun ve günah endişen olmazsa bile, sana yakışan, kalbini gam ve keder azabından kurtarmak için hasedi terk etmektir.

Hiçbir şey için terk etmesen bile, sana lâyık olan, zikredilen şu son husus için mutlaka hasedi terk etmendir. Aksi takdirde muradına erememiş, kalbini üzüntü ile azaplandırmış,

aklı olmayan bir bunak olmuş olursun. Özellikle hasetten uzak kalmanın gereğini anlatan hususları açık bir şekilde anlattım. Zikredilen birinci sebebe aklın yatmazsa bile belki ikinci sebebe yatar. Nefsin bu ikincisine de yanaşmazsa, üçüncüsüne veya dördüncüsüne razı olabilir.

Bunları iyi düşün ve nefsine nasihat et. Bu mesele ehl-i diyanet ve ehl-i dünyanın hepsine şamildir. Kıskançlığın sebep olduğu cezaların bir kısmı daha dünyada iken, peşin bir ceza olarak verilir. Kalbî sıkıntı ve dünya adına hiçbir faydası olmayan büyük bir endişe duygusu bu cezadandır. Allah'ın kullarına karşı nefsini aldatıp dinin elden gitmesi ve ilahî taksimata karşı hoşnutsuzluk izhar etme gibi kötü bir duruma maruz kalmak da söz konusudur.

Kişi Hasedi Nefyettiğini Ne Zaman Bilebilir?

Dedim ki:

"Hasedi açık bir şekilde beyan edip, onun ne denli zararlı bir şey olduğunu açıkladın. Şimdi ondan bilerek kurtulmayı istiyorum. Hasedi nefyeden izahlarınla nefsime dönünce onu kalbimden attığımı bilmemin delili ne olabilir? Nasıl emin olabilirim? Zira anlattığın bir çare ile nefsime nasihat ettiğim zaman, bazen içimde, Allah'ın kullarına verdiği nimeti çekemeyen ve zevalini isteyen gizli bir karşı koyuş hissediyorum."

Dedi ki:

"Ne düşmanın olan İblisi susturmaya ne de fıtratını, seni hasede çekip götürmeyecek bir şekilde değiştirmeye, gücün yeter. Düşman, bir kere haset telkiniyle yaklaşınca, neredeyse, nefsine sahip ve hakim olmaya gücün yetmez hale gelirsin veya tabiatın buna sessiz kalır. Zaten sen, fıtratını, çekişmesi olmayan, gafleti bulunmayan bir şekle sokmakla mükellef değilsin.

Bu ancak meleklerin tabiatıdır. Senin mükellef olduğun husus, aklınla Allah'a bağlanmak ve ondan gayrısına itaata meyletmemektir. Düşmanının telkini ve tabiatının dürtüsüne rağmen, bir emanet olarak Allah'ın sana verdiği aklının mârifetiyle bundan kurtulmayı murad etmen, senin onu, aklen çirkin görüp istemediğini gösterir. Böylece aklınla kerih görüp meyletmekten kaçındığın hasetten, kurtulmuş olursun.

Kalplerde çekişen ve şerre çağıran kötü duygular hep böyledir. Şayet kerih görmekle, hasedi aklen uzaklaştırabilmiş isen, nefsin dürtüsü ve aklın telkinleri sana zarar vermez.

Hasan, Hz. Peygamber'den şöyle bir rivayette bulunuyor: *"Mü'minlerde üç şey var ki çıkış yolları bulunur: Uğursuz sayma, haset ve zan. Uğursuz saymanın çıkış yolu, ona bir daha dönmemektir. Hasedin çıkış yolu, ona rağbet etmemek ve aşırıya gitmemektir. Zannın çıkış yolu ise, onu gerçek görmemektir."*[65] Hz. Peygamber, ona rağbet etmeyen, başkasının başına belâ gelmesini ve nimetlerinin gitmesini istemeyen kişinin, hasetten kurtulacağını haber vermektedir.

Hased Organlarla Olur Diyenlere Reddiye

("Haset kalpte kaldığı ve etkisi organlardan dışarı çıkmadığı sürece, zarar vermez." diyenlerin yanlış oldukları ve bunun ilmî gerçeklere uymadığı konusu)

Dedim ki:

"Hasan'dan haset konusu sorulduğunda, "Kalbinde gizle, açığa çıkmadıkça zarar vermez." şeklinde cevap vermiştir. Bu söz hakkında ne dersin?"

Dedi ki:

---

[65] Muntahabu Kenzu'l-Ummal, VI. 371.

"Bunun anlamı doğrudur. Kişi hasedini içinde tutup dışarı çıkarmazsa, kerih gördüğü için bunu yapmış ve onun için dışarı çıkarmamıştır. İşte benim kerih görerek reddetme şeklinde anlattığım anlam budur. Çünkü hasedi kerih görmek kişiyi, onu açığa vurmaktan, neticede hasedi dil ve organlarıyla kullanmaktan meneder.

Hasan'ın da ifadesinde yer aldığı gibi, hasedi içinde tutmayıp onu dışarı vurmada sakınca duymayan, fakat, onu kendisine açacağı bir yer ve kişi de bulamazsa bu şahıs, kullara bahşedilen nimetlerden rahatsız olup zevalini arzu etmesi nedeniyle yine haset ediyor demektir. Çünkü haset kalbî bir iştir. Kalbin hasedi, dil ve el ile kullanması ise, daha büyük bir günahtır. Kardeşlerinin Yûsuf'a yaptığı gibi.

Kişi, kabul eden birisinin yanında, hasedini yalan, gıybet ve ta'n u teşni ile kullanarak açığa vursa ve bununla birini ilimden, sılay-ı rahimden, kendisine yapılan bir dua veya yardımdan mahrum etse ya da organlarla ona bir eziyet verse, bütün bunlar haset değil, hasetten ileri gelen işlerdir. Haset onu bu işlere sürüklemiş ve neticede, haset ettiği şahsa karşı, Allah'ın hoş görmediği fiillerde bulunmuştur.

Eğer bu haset olsaydı, o zaman kulların, rağbet, korku ve dünya talebi adına bütün fiilleri haset olurdu. Kulların birbirine olan bütün kötülük ve taşkınlıkları haset olurdu ki, bu aklı başında bir insanın diyebileceği bir iş değildir. Zira haset kalbe aittir.

Cenâb-ı Hak, haset edenleri şöyle anlatıyor: ***"Size bir iyilik dokunsa onları üzer."*** (Al-i İmran, 3/120). ***"Kitap ehlinden olan kâfirler de, puta tapanlar da size Rabb'inizden bir hayır indirilmesini istemezler."*** (Bakara, 2/105). ***"Kitap ehlinden bir grup istedi ki, sizi saptırsınlar."*** (Al-i İmran, 3/69). ***"Kitap ehlinden çoğu sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."*** (Bakara, 2/109).

Allah hasedi, kullarına iman, muhabbet, hayır, fetih, nusret vs. adına bahşettiği iyiliklere karşı, kalplerin gösterdiği rahatsızlık olarak tanımlayıp, onun organlara değil, yalnız kalbe ait olduğunu bildirmiştir. Her ne kadar kişi, düşmanını ve kendisiyle çekişen tabiatını susturamıyorsa da, hasedini kerih görerek, açığa çıkmasına engel olursa, kalbini onunla iş yapmaktan, organlarını da onu kullanmaktan alıkoymuş olur. İşte Hasan'ın sözü de bu anlamdadır. Çünkü kulun tabiatını değiştirmeye ve düşmanını susturmaya gücü yetmez. Ancak onu içinde tutup kullanmanın önüne geçerse, böylece hasedini nefyetmiş ve azalarını ondan uzaklaştırmış olur.

Bir grubun Hasan'ın sözünü delil göstererek, "Haset, ancak organlarla fiiliyata dökülürse zarar verir." deyip, hasedin kalbî değil fiilî bir husus olduğunu söylemeleri nedeniyle bu konuyu açık bir şekilde izah ettim. Allah Teâlâ da hasedin organlarla değil, kalple olduğuna şu şekilde işaret etmiştir: ***"Onlar (Ensar) onlara (Muhacir) verilenlerden ötürü göğüslerinde bir ihtiyaç (eğilim) duymazlar."*** (Haşr, 59/9).

Bu âyet kıskançlığın organlarla değil kalbe ait bir husus olduğunu ve onu kullanmanın bizzat haset olmayıp, hasetten kaynaklanan bir iş olduğunu göstermektedir.

Hasedin Zülüm Yanı Var mıdır?

(Haset edenin arzu ettiği şey, haset edilenin başına gelince, zulüm etmiş oluyor mu? Yoksa sadece haset edenle Allah arasında bir günah mıdır?)

Dedim ki:

"Birinde gördüğüm nimetlerin bende rahatsızlık uyandırması nedeniyle, zevalini istememle, başına o nimetleri yok edecek bir belâ gelse; meselâ, zenginliği yerine fakirlik, sıhhati yeri-

ne hastalık, ilim yerine cehalet, masumiyet yerine hizlan, setr yerine hatalarının açığa çıkması durumu hasıl olsa, ben de bundan pişman olsam, acaba haset ettiğim kişiden helâllık istememi gerektiren bir zulüm yapmış olur muyum?"

Dedi ki:

"Eğer bu haset, organları kullanmaya götürmeyip sadece kalpte kalmış ise, bu senle Allah arasında bir günahtır. Çünkü, Allah'ın nehyettiği bir hususta, kulları hakkında O'na isyân etmiş oluyorsun. Bunda haset edilene karşı bir sorumluluk yoktur. Dolayısıyla helâllık dilemeyi gerektirmez. Kalpte kabaran haset duygusu, gıybet, yalan, başını bir sıkıntıya sokma veya bir malı gasbetme gibi bir şeye sebep olursa, işte o zaman helâllık dilemen gerekir.

Kalpteki kıskançlık, bu mezmûm sahayâ taşmazsa, bu durum yalnızca büyük bir günah olarak kalır. Bu günah, organların sebep olduğu ırz, mal ve nefsle alâkalı, kullar arasında kısas gerektiren bir zulüm yerine geçmez. Fakat, içinde kısası gerektirmeyen nice şey vardır ki, kısas gerektiren çok şeyden daha büyüktür.

Hadîste varid olduğu üzere haset, ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi, hasenatı bitirir.

Hülasa haset, yukarıda bildirdiğim gibi, kalbe aittir. Ama, hasedin organlarla kullanılması, hasetten kaynaklanan bir iştir. Şayet hasedin organlarla kullanılması da bir haset olsaydı, o zaman gıybet, yalan, vurma, öldürme, hırsızlık gibi şeyler haset olurdu. Sayılan bu işlerin hepsi birer günahtır. Bunlar bazen hasetten, bazen de kibir, riyâ, dünya sevgisi veya fakirlik korkusundan kaynaklanırlar. Bütün bunları, başka türlü tevil eden yanılmış ve dinin sahih alanından çıkmış olur.

MÜRİDİN TERBİYESİ VE HİDAYETE ERDİKTEN SONRA FİTNEDEN SAKINDIRILMASI

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Dedim ki:

"Gece ve gündüz saatlerinde benim yaşantım nasıl olmalı?"

Dedi ki:

"Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: ***"Allah, öldükleri sırada canları alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir)."*** (Zümer, 39/42). İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Ruh ve nefis insanın içindedir. Ruh ve nefis arasında güneş ışığına benzer bir perde bulunmaktadır. Allah, nefsi vefat ettirdiğinde ruh insanın içindedir. Allah nefsi vefat ettirmişse, ruhu içinden çıkar. Şayet insan ölmemişse, nefsi ona iade eder ve nefis, insan uyanmadan önce yerine yerleşir.

İbn Abbas, buna benzer şeyler söyler. Ancak şunu da ilave eder: "Nefis, akıl demektir. Rabb'imiz bize haber verir ki, O nefisleri uykuda vefat ettirir. Dolayısıyla bizim uykudaki gafletten sakınmamız gerekir. Bu sakınmayı da, günahlardan temizlenme ve bunu da ancak Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını elde etme gayesiyle yapmak gerekir.

Allah'ın rızâsını gözetmenin tezahürü ise, günah perdesini yırtmamak, Yüce Yaratıcı'ya muhalefet eden şeyi kabul etmemektir. Çünkü Allah, kendisinden bir rahmet ve nimet olarak bizim uyku esnasında gaflet üzere ölüme aniden yakalanmaktan sakınmamızı istemektedir.

Hz. Peygamber de uyumak istediğinde şu duayı okurdu: "Allahım, senin adınla ölüyor ve senin adınla diriliyorum."[66] Hz. Peygamber uzanıp uyuyacağı sırada şöyle dua ederdi: *"Allah'ım, ruhumu kabzedersen onu bağışla ve merhamet et. Şayet yaşatırsan, onu, salih kullarını koruduğun gibi koru."*[67]

---

[66] *Müsned*, IV, 294.

[67] *a.g.* ay.

Allah korkusuna sahip mürid, her an ve pozisyonda ve bilhassa uyku esnasında, ölüme ansızın yakalanmaktan kendisini emniyette saymamalıdır. Uykuda vefat etmekten ve bir daha hiç uyanmamaktan korkmalıdır.

Şayet mürid bu hususta kalbini havfa ikna etmişse, bundan sonra Allah'ın onun ruhunu, hoşnut olmadığı, Allah'ın yasakladığı şeyleri işlemek ya da hukukullahtan bazı şeyleri zayi etmek gibi şeyleri ısrarlı bir şekilde yaparken, uykusunda kabz edivermesinden sakınmalıdır. Böylece yapmış olduğu şeylerden ötürü, Allah kendisine pişmanlık ve tevbe etme azminin yanı sıra, şayet sabahlarsa Allah'ın kerih gördüğü şeylerden kaçınma, üzerine yapması gerekli olan şeyleri eda etme ve zulmen ele geçirmiş olduğu malı sahiplerine iade etme, onlara dil uzatmışsa helâllik alma konusunda kendine azim verir.

Böyle bir kimse uykuda ölüme yakalanırsa, inşaâllah günahlarından mağfiret olunarak Allah'a kavuşmuş olur. Eğer ertesi güne sağ olarak çıkarsa onun tevbe üzere bulunma azmi Allah'a karşı hayâ sahibi olmayı da sağlar. Çünkü kul Allah'a karşı davranışlarında azim göstermekle O'na karşı hayâlı davranmaktan daha ziyade yakınlık kazanır.

Kişi, sürekli nefsine şunu hatırlatmalıdır: "Ey nefis! Dün Allah'a söz vermiştin. Ne de çabuk sözünü unutuyorsun? Neden Allah'a karşı azim ve sebat göstermiyor ve buna bir gün dahi vefalı davranmıyorsun?" Durum böyle olduğundan, sen her yaşadığın gün uyumadan önce tevbeni yenilemelisin.

Sabaha ulaştığın her gün Allah'a hamd etmelisin. Çünkü Allah seni uykunda vefat ettirmedi ve sana hayât verdi. Hz. Peygamber de uykusundan uyanınca şöyle dua ederdi: *"Beni uykuda öldükten sonra dirilten, uykumda vefat ettirmeyen Allah'a hamd olsun."*[68]

---

[68] *el-Buhârî,* Da'avât, 15; *Ebû Dâvûd,* Edep, 98; *et-Tirmizî,* Da'avât, 15.

Sonra nefsine vefalı davranmayı öğütle ve ona Allah'la sözleşmesinin daha yeni olduğunu hatırlatarak nefsini Rabb'ine karşı hayâlı davranmaya teşvik et.

Uykuya dalmadan önce her defasında azmini yenile, uykuyu ölüm için bir ibret olarak hatırla; çünkü sen uykunda âdeta bir ölü gibisin. Nitekim Cenâb-ı Hak uykuyu vefat olarak isimlendirmiştir. Dolayısıyla uykunda seni vefat ettirmesinden endişe duymalısın.

Sabahladığında ise tekrar dirilmeyi haşir ve neşri, Allah'ın huzuruna hesap için çıkacağını düşün. Zaten Allah, sabahlamayı ba's (yeniden dirilme) olarak isimlendirmiştir. Bu da haşir ve neşre benzediği içindir. Hz. Peygamber uyandığında Allah'a dönüşü hatırlayarak şöyle duada bulunurdu: *"Allah'ım Senin sayende diriliyor, Senin sayende ölüyorum, dönüş de Sanadır."*[69]

O halde sen uyanır uyanmaz ilk yapacağın şey Allah'a hamd ile güne başlamandır. Çünkü Allah seni vefat ettirmemiş, uykundan uyandırmıştır. Ayrıca ahirette Allah'a dönüşü de hatırlamalısın.

Yataktan kalktığında elbiseni giymeye yönelirken, tesettürle emredildiğin üzere elbiseni setr-i avret için giymeye niyet etmelisin. Ayrıca Allah'tan ve meleklerinden hayâ duymalısın. Gerek cin gerekse insanlardan yanında bulunabilecek kimselerin gözlerinden sakınmak üzere tesettüre yöneltmelisin.

Sabahleyin mümkünse misvaklanmalısın. Bunda da ağız temizliğini, Allah'ın rızâsına ve Hz. Peygamberin sünnetine ittiba etmeyi niyetlenmelisin.

---

[69] *Ebû Dâvûd*, Edeb, 101;

İhtiyacın varsa, abdest bozarsın, sıkıntı veren şeyleri izale edersin ki, onlar seni namazdan alıkoymasın. Bu tedbiri almakla aynı zamanda Hz. Peygamberin emrine ittiba etmiş olursun. İhtiyacını gidermek için helâyâ gireceğinde Hz. Peygamberin de yaptığı şu duayı okursun: "Bismillah, maddî-manevî pisliklerden ve kovulmuş şeytandan Allah'a sığınıyorum."[70]

Helâdân çıkınca yine Hz. Peygamber'in okuduğu şu duayı yap: "Bana sıkıntı veren şeyi benden gideren ve faydalı olanı bırakan Allah'a hamd olsun."[71]

Bundan sonra abdest alırsın. Önce Hz. Peygamberin sünnetine ittiba ederek ellerini yıkarsın. Ama taharetlenirken temizlenmeyi sol elinle yaparsın. Temizlenmede Allah'ın hoşnutluğunu düşünmelisin. Zira O, âyeti kerimede ***"Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever."*** (Bakara, 2/222) buyurmuştur. Bu âyet su ile temizlenen Kuba halkı hakkında inmiştir.

Sonra abdest azalarını, Allah'ın emir buyurduğu farzları yerine getirmek için yıkarsın. Bu sayede namazın farzını da eda edersin. Çünkü Allah abdestsiz namazı kabul etmez. Bu sebeple abdesti emir buyurmuştur. Hz. Peygamber'in: *"Abdestsiz namaz hiçbir surette kabul olunmaz."*[72] buyurmasına binaen, Allah'ın rahmet kılarak makbul tuttuğu ibadet, ancak taharet ve abdestli olarak yapılan ibadettir.

Bu farzları eda ederken, Allah'ın, senin namazını kabul etme ümidini kalbine sürekli hatırlatmalısın. Her defasında ağıza, buruna su verişte, abdest azalarından herhangi birini yıkayışta o uzvunla işlediğin günahlara keffaret olmasını ümit et. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Mü'min kulun*

---

[70] *el-Buhârî,* Vudu, 9; *Müslim*, Hayız, 122; *Ebû Dâvûd*, Taharet, 3; *Müsned*, III, 99

[71] krş. *İbn Mace,* Taharet, 10.

[72] *Müsned*, III, 57.

abdest azalarına ulaşan su, onun günahlarına keffaret olur. Öyle ki elini yıkadığında eline ait günahlara keffarettir." Devamında Hz. Peygamber, abdest azalarını tek tek sayarak her birisinden vuku bulan günahlara keffaret olacağını zikretti.[73]

Abdesti bitirince mescide gelirsin. Mescide gelmede namazı cemaatle eda etmeye niyet edersin. Bununla hem Hz. Peygamber'in sünnetine ittibayı, hem de farzı eda etmede Müslümanlarla yardımlaşmayı, orada hazır bulunan mü'minlerle birlikte dua ile Allah'tan yardım ummayı niyet etmelisin. Çünkü sen, mescidde Allah'ın ziyaretçisi hükmündesin. Bu ziyaretinde Süleyman'ın naklettiği şu mânâyı tefekkür et: *"Her kim mescide gelirse, o Allah'ın ziyaretçisidir. Ziyaretçiye ikram etmek ev sahibi üzerine bir haktır."*[74] Biz de Allah'ın sana rızâ ve Cennet'i ile ikramda bulunmasını ümit ederiz.

Namazını bitirince, mescidde bulunup nafile ibadete devam etmek, yoksa evine gitmek ya da maişetin için işe koyulmak mı daha hayırlı ve gerekli olduğunu tercih etmelisin. Bunlardan hangisi evlâ ise ona yönel.

Evine girince Allah'ın kendilerini veli dostlar olarak nitelendirdiği mü'min kimselere karşı şefkat göstermeyi prensip haline getir. Zira Allah dostları, Allah'ın kendilerine yakınlık verdiği ve Cennet'ine lâyık kıldığı kimselerdir. Nitekim onlar Cennet'e ulaştıklarında şöyle diyeceklerdir: ***"Biz daha önce de aile fertlerimize karşı şefkatte ileri derecedeydik."***(Tûr, 52/26). Hatta onlar aile fertlerine karşı bu şefkatlerinden dolayı gıpta duyulacak seviyededirler.

Sen de kalbini Cennet'teki Allah dostlarından şefkatli olanlarla birlikte emniyet içinde o makama erebilmek ümidi ile şefkatli olmaya yönlendir. Şayet insanlardan birisi hatalı yola

---

[73] *ag.* V, 330.
[74] İsfahanî, E. N., *Tarihu İsfahan*, II, 266.

girerse, sen onu Allah'ın emirleri doğrultusunda dosdoğru gidebilmesi için kötülüklerden alıkoy. Bu onları Cehennem ateşinden koruman demektir. Zira Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: ***"Nefislerinizi ve ehlinizi Cehennemden koruyunuz."*** (Tahrim, 66/6). Bir tefsirde şöyle ifade edilmiştir: "Siz onları talim ve terbiye ederek koruyunuz."

Eğer bir ihtiyaç için çarşıya çıkmayı istersen, dışarı çıkmadan önce iyi niyetlerini öncelikle pekiştir. Yolda, çarşıda Allah'a itaat etmeye dair niyetini sürekli yenile. Çünkü senin ecrin niyetin ölçüsündedir.

Ka'b'ın rivayet ettiği şu haberi bilir misin ki, o Allah'ın kitabında şu üç hususu tespit etmiştir. "Şehitler üç kısımdır. Birincisi, malını Allah yoluna vererek sevabını Allah'tan uman, canıyla da İslâm topluluğuna destek olan fakat niyetinde ne başkasını öldürme ne de öldürülmeyi düşünmediği halde, kendisine isabet eden bir kaza okuyla vefat eden insandır. Bu, durum o kimsenin kanından akan ilk damlayla günahlarının mağfiretine vesiledir. Şehid kimse ev halkından yetmiş insana şefaat edecektir.

İkincisi, sevabını Allah'tan umarak malını Allah yolunda sarfeden, canıyla da İslâm ordusunu destekleyen ve niyetinde de düşmanı öldürmek arzusu bulunup kendisinin ölmesini arzu etmeyen kimsedir. Fakat burada bir kaza oku gelip canını aldığında bu kimse Cennet'te Hz. İbrahim Halilurrahman ile beraber omuz omuza bulunacaktır.

Üçüncüsü, Allah yolunda malıyla ve canıyla cihad eden, savaşta İslâm cephesinde yer alan, Allah yolunda öldürüp, öldürülmeyi niyet eden kimsedir. Buna bir kaza oku isabet ettiğinde, bu kimse Cennet'te Allah'ın arşı altında kılıcını çekmiş bir vaziyette mücahid olarak haşrolur. Bu şehit, dilediğine şefaat edebilir. Onun için günah ve isyân diye bir şey kalmaz, hepsi affolur.

Hâlbuki bu üç kimse Allah yolunda mallarını ve canlarını ortaya koymada eşit davranmıştı ve üçü de öldü. Fakat niyetleri nispetinde, ikincisi birinciden, üçüncüsü de ikinciden üstündür. Çünkü birinci kimse ne ölmeyi ne de öldürmeyi niyet etmişti. İkinci şahıs ise öldürmeyi istemiş fakat ölmeyi niyetinden geçirmemiştir. Üçüncü şahsa gelince o niyet ve himmetini alî tutmak suretiyle birinci ve ikinci şahıstan üstün hale gelmiştir. Zira o hem öldürmeyi hem de Allah yolunda şehit olmayı niyetinden geçirmiştir. Ka'b devamında şöyle der: "İşte bu üç satır Allah'ın kitabında bulunmaktadır. Onu haber veriyorum."

İbnu'l-Mübarek'in bir arkadaşı şunu nakleder ki, o Mekke sokaklarında yürürken şunu mırıldanmıştır: "Develeri güderim ama dedikoduları gütmem."

Niyetini alî tuttuğun ölçüde ecrin büyük olur. Herhangi bir işe teşebbüs ettiğinde gücün yettiği ölçüde niyetini alî tut. Eğer böyle yaparsan hem niyetin hem davranışların büyük ecrini kazanırsın. Hatta pratikte onu gerçekleştiremesen bile niyetinin mükâfatını alırsın.

Çarşıya çıkarken niyetinde şunlar bulunmalıdır: Bir meclise rastlarsan onlara selâm vermek, bir mazlumu görürsen yardım etmek, bir münker görünce onu gücün yettiğince değiştirmek ya da kalben buğzetmek, yolda eza veren bir şeye rastlarsan onu yoldan kaldırmak, tanıdık ve arkadaşlara rastladığında onlarla selamlaşmak, mümkün mertebe Allah rızâsı için onların hâl ve hatırlarını sormak, akraba ve diğerleri için de aynı şeyleri gözetmek. İnsanların işlerinde, senin yardım edebileceğin bir husus varsa, yardım etmek. Bu sayede selamlaşmanın, hâl hatır sormanın, yardımlaşmanın sevabına peşinen ulaşırsın. Ayrıca sıla-i rahim yapar ve Allah'a karşı da hamd ü sena da bulunursun.

Başkasını sevindirmeyi kastederek karşındakilere selâm vermeye niyet edersen, hem selamınla hem de onu sevindirmekle sevap alırsın. Eğer sevinmezse bile, aranızda bir samimiyet oluşur ve sen ona selâm vermek, hâl hatırını sormakla onun Allah'a hamdetmesine sebep olmuş ve sevap kazanmış olursun. Nitekim, İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilir: "Ben özellikle selâm verip selâm almak ve bununla Allah'a hamd edilmesi için dışarı çıkarım." Fudayl b. Amr mürsel olarak şu rivayeti nakleder. Hz. Peygamber bir adamla karşılaştı. Ona, *"Nasıl sabahladın?"* Adam, "Sağlık ve afiyet içinde!" dedi. Hz. Peygamber, *"Nasıl sabahladın?"* sorusunu tekrar edince adam yine "Sağlık ve afiyet içinde!" cevabını verdi. Hz. Peygamber üçüncü kez sorusunu tekrarlayınca adam, "Allah'a hamdolsun hayır üzere sabahladım." dedi. Hz. Peygamber, *"İşte benim aradığım cevap budur."* buyurdu.

Hz. Ömer bir adama, "Nasılsın?" diye sordu. Adam, "Allah'a hamdolsun, hayır üzereyim!" dedi. Hz. Ömer de O'na, "Ben de böyle bir cevap vermeni beklemiştim." dedi. Yani Allah'a hamd etmesi için hâl hatırını sormuştu.

Karşılaştığında yüz çevirecek ya da kederlenecek birisi varsa ve seninle karşılaşmak suretiyle Allah'a karşı saygısızca sözler sarf edecek, şeytanın onu kullanmasına sebep olacaksa, o kimseyle selamlaşmasan da niyetinden ötürü sevap alırsın.

İnsanlarla selamlaşmada daha önceki niyetini kalben hatırlamaya çalış. Her ne kadar selamlaşmada niyetini yenilemesen bile, daha önceki niyetin sana kâfi gelir. Bu niyetin, insanların seni övme isteği veya yerme endişesi, ya da onlardan maddî bir menfaat edinme arzusu gibi mülahazalar kalbini kuşatıncaya kadar yeterlidir. Şayet senin kalbine bu tür arzular doğarsa, senin kalbinden halisane yaptığın niyeti giderir ve sen niyetine göre değerlendirilirsin. O halde azîz ve celîl olan bir tek Allah için selamlaşmaktan geri durma.

Bir de riyâya sürükleyen hatırlar meydana gelemeden önce dikkatli ol ve sakın. Çünkü düşman kendisinden emniyette olduğunu hissettiğin bir esnada senin karşına çıkıverir, kalbine hatırlar hücum eder ve seni endişelere düşürür. Yahut seni överek gafil avlayabilir. Seni, selamlaşmadaki ve hâl hatır sormadaki gerçek sevabı ve niyeti düşünmekten alıkoyar. Artık bundan sonra kalbine doğan hatıra kapılır, selamlaşma ve hâl hatırdaki sevabı düşünmez olursun.

Halk arasında selamı yaymanın büyük ecir ve mükâfat verdiğini unutma. Nitekim Hz. Peygamber şu sözleriyle bunu emir buyurur: *"Aranızda selamlaşmayı yayınız."*[75]

Ammar şöyle der: "Üç şey vardır ki, onları yapan imanı cem' etmiş gibidir: Birincisi bütün âleme selamı yaymak..." Sana selâm verilirse selamı iyi bir şekilde almaya niyetlen. Böylece farzı da yerine getirmiş olursun.

Ashabdan birisi Hz. Peygamber'e rastlayıp 'esselamu aleyküm' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "On hasene." buyurdu. Başka birisi "Esselamu aleyküm ve rahmetullah." dedi. Hz. Peygamber, *"Yirmi hasene."* buyurdu. Diğer birisi gelerek, "Esselamu aleyküm ve rahmetullahi ve berekatüh." diye selâm verince Hz. Peygamber, "Otuz hasene." buyurdular. Bu rivayeti Hasan ve Mekhul, Hz. Peygamber'den naklederler. Hatta Mekhul şunu da ilave eder. *"İşte bu şekilde insanlar birbirlerinden üstün hale gelirler."*[76]

Senin hâl ve hatırını sorarlarsa, mutlaka Allah'a hamd etmeyi niyetinden geçirmelisin. Sana selâm verilmez ve hâl hatırın sorulmasa dahi, sen bu niyetinden ötürü sevap alırsın. Ama selâm verdiklerinde mukabelede bulunur, hâl hatırını sorduk-

---

[75] *Müslim*, İman, 93; *et-Tirmizî*, Et'ime, 45; *İbn Mâce*, Mukaddime, 9; *Müsned*, I, 165.

[76] *Müsned*, IV, 205.

larında Allah'a hamd ederek cevap verir, bir de bu esnada sevabını umarak daha önceki halis niyetini hatırlarsan, bu sayede hem niyetin hem de amelin sevabını alırsın.

Selâm verirken sevabını unutsan ya da hâl hatırın sorulduğunda cevap verirken, bu işin sevabını düşünmesen, daha önceki niyetin üzere ecre nail olursun. Zira Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kim bir iyiliğe teşebbüs eder de onu yapmazsa ona bir hasene yazılır."*[77]

Selâmlaşırken ya da hâl hatırın sorulurken, sevabını umarak cevap vermelisin. Sakın Allah'ın sevabını ummadan ve bu niyetini kavramadan cevap veren kimse gibi olma. Zira insanlar birbirlerinin hâl hatırını sorarak ummadıkları bir şekilde sevap alırlar.

Soran, sevap kasdetmez ve ümit etmez. Sorulan da, soran şahsın sevap kazanmayı düşündüğünü fark etmeyebilir, bunu idrak etmeyebilir. Hâlbuki kendisine hâl hatır sorulduğunda, soran şahsın bu davranışı ile sevap almayı amaçladığını ve bu noktada yardım etmesi gerektiğini idrak etse, ne durumda olduğunu söyleyerek ona cevap verir. Meselâ bir hastaya, "Geceyi nasıl geçirdin ya da kendini nasıl hissediyorsun?" diye sorulduğunda, Allah nimetlerini hatırlayarak halini arz etmez ya da duyduğu acıyı ifade etmez. Çünkü bunu ifade etmeden de durumu anlaşılıyor. Meselâ kendisine, "Nasılsın?" diye sorulsa o, "Siz nasılsınız?" diyerek mukabelede bulunur. Zira arada bir yardımlaşma mülâhazası söz konusudur.

Sağlıklı olanların hâl hatır sormaları ise, şuursuz bir şekilde ve alışkanlık gereği sürüp gitmektedir. Biri diğeri ile karşılaşınca, "Nasılsın?" der, diğeri de, "Sen nasıl?" cevabını verir! Eğer işin önemini kavramış olsalardı, Allah'ın nimetini hatırlayarak O'na hamd eder, sorulan soruya etraflı cevap verir ve hallerini arz

[77] *el-Buhârî*, Rikak, 31; *Müslim*, İman, 203, 204; *Müsned*, I, 227.

ederlerdi. Biri sana, "Nasılsın? geceyi nasıl geçirdin? günün nasıl geçti?" dediğinde, ona, "Allah'a şükür, iyiyim, geceyi şu şu güzelliklerle geçirdim, günüm şöyle geçti." demelisin.

Hz. Âişe'den nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Kendisine, "Nasıl sabahladın?" diye sorulan kimse "Elhamdülillah, hayır üzere." derse, o günün şükrünü eda etmiş olur." Ebu'd-Derda şöyle demiştir: "Bir kimse kardeşine nasılsın diye sorar, o da, "Elhamdülillah, hayır üzere." derse, Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Kulum bana hamd ü senada bulundu."

Birine hâl hatır sorduğunda, meselenin idrak ve şuuru içinde, Allah'tan sevap alma niyetiyle sor. Senin hâl hatırın sorulduğunda da, bu niyetini yenileyerek sürdür. Bu idrakle sormaz veya sorana cevap vermezsen, evden çıkarken ettiğin niyet üzere hareket etmiş olursun.

Aynı şekilde, dışarı çıkarken bir kadın görsen yüz çevirmeyi, caiz olmayan bir ses duysan kulak vermemeyi; gördüğün, duyduğun, kokladığın şeylerden ibret almaya çalışmayı niyetlersen, ister bir şey yap ister yapma, bu niyete mukabil sevap alırsın.

Çarşıya çıkacağın zaman, rızkını kazanacağın iş yerine, helal rızık kazanmak, Hz. Peygamber'e uymak, sevap kazanmak, ailenin geçimi için para kazanmak, başkasına muhtaç olmamak, akraba ve komşulara iyilikte bulunmak, zekât vermek vb. gayeleri düşünerek gitmelisin. Bu niyetle hareket edersen, yüzün, ayın on dördü gibi aydınlık olduğu bir şekilde Allah'a kavuşursun. Yani Allah'ın huzurunda yüzün ak olur. Nitekim Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadîste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: *"Kim, insanlardan bir şey istememek için veya ailesini geçindirmek için ya da komşusuna iyilik yapmak için helal rızık talebinde bulunursa, yüzü dolunay gecesindeki ay misâli, parlak olarak Allah'a kavuşur."*[78]

---

[78] *el-Buhârî*, Rikak, 50, 51; *Müslim*, İman, 369; *İbn Mâce*, Zühd, 39; *Darimî*, Rikak, 102; *Müsned*, II, 230, III, 16.

İş yerinde de verâ'a niyet etmelisin. Bütün dünya olsa bile, Allah'ın hoşuna gitmeyen her türlü kâr ve kazancı, ücret ve maddî çıkarı terk etmelisin.

Sana bir müşteri geldiğinde veya sen başkasından bir şey aldığın zaman, alış verişinde ihlaslı bir şekilde vera' sahibi olmaya niyetlenmelisin. Keza ticaretinde gerek senin konumundan ve tecrübenden, gerekse çarşıdaki itibar ve imkânlarından dolayı, senden yardım bekleyen her Müslüman kardeşine yardım etmeye niyetlenmelisin.

"Cenâb-ı Hak, çarşıda kendisini zikreden kimseden hoşnut olur."[79] hadîsinde belirtildiği gibi, sevabını umarak Allah'ı zikretmekten geri kalmamalısın.

Diğer bir hadîs de şöyledir: *"Allah'dan gafil kalan kimseler içinde O'nu hatırlayıp anan kimse, savaşta kaçan düşmanların arkasında kılıcını çekip hücum eden kimse gibidir. Çarşıda Allah'ı zikreden kimse, bütün insan ve hayvanlar sayısınca sevap alır."*[80]

Hz. Ömer de Hz. Peygamber'den şunu nakleder: *"Kim çarşıya çıktığında, "Allah'tan başka ilah yoktur, O bir tektir ve ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'nadır. Hayat veren ve öldüren O'dur. Hayırlar O'nun elindedir. O her şeye kadirdir." derse, Allah o kimseye iki milyon hasene yazar, iki milyon günahını siler ve ona Cennet'te bir köşk bina eder."*[81] Sen de böyle demelisin.

Şayet çarşıdan geçtiğinde, Allah'ı zikretmek ve Allah haklarını gözetmek istiyorsan, Allah'ın seni, sana yakışmayan, etrafındaki cahillerin hali gibi bir durumda görmesinden utan, takvalı ve rastgele konuşanların yanında bile zikreder bir hâl dışında seni görmesine rıza gösterme. Nitekim Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: "Kur'ân hamiline yakışan şey, insanlar

---

79 *Ebû Dâvûd*, Cihâd, 74; *et-Tirmizî*, Da'avât, 46.
80 es-Suyûtî, *Camiu's-Sağir*, II, 19.
81 *et-Tirmizî*, Da'avât, 35, 62; *İbn Mâce*, Ticaret, 40; *Darimî*, İsti'zan, 57.

rastgele işlerle uğraştığında takvasıyla, onlar rastgele konuşmaya daldığında sükûtuyla temayüz etmektir." Böylece Allah senin üzerinde ilim nimetini ve sana bahşettiği delilleri görsün. Gücün yeterse saydıklarımın tamamına niyet etmelisin. Böylece, evinden çıkarken dünyalık bir şey kazanmadan önce, niyetinle çok sevap kazanırsın. Nitekim bu üç hususa dair Ka'b'ın sözü daha önce geçmişti.

Ticarî bir iş yapmak, borcunu ödemek, alacağını istemek, ev halkı için bir şey satın almak, ihtiyacını gidermek ya da mesleğini icra etmek vb. hususlar için dışarı çıktığında, gücün yettiğince Allah'ı düşünür ve O'ndan sevap umarsan, Cenâb-ı Hak bu düşüncene karşılık ona denk sevap verir.

Aynı şekilde ilim tahsili için bir yere gitmek istediğinde, gücün yettiğince Allah'a taata niyet eder, O'ndan sevap umar, bütün bu hususlarda, Allah ve Resûlü'nün emrine ittibayı gaye edinerek sabahlarsan, dininde sana fayda veren, seni hayra ulaştıran ve şerden de uzaklaştıran ilim talebinde bulunmuş olursun. Böylece, Allah'ın Cennet'e giden yolu sana kolaylaştırmasını ümit edebilirsin. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen bir hadîste şöyle buyurulur: *"Kim ilim elde etmeyi umarak bir yola koyulursa, Allah da o kimseye Cennet'e giden yolu kolaylaştırır."*[82]

Keza Safvan b. Assal'in, Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadîse göre, melekler bu yaptıklarından razı olur ve üzerine kanatlarını gererler. Çünkü zikir halkalarını âlimler oluşturur.

Ayrıca Cennet bahçelerinden yararlanmaya niyetlenmelisin. Zira bu hususta şu hadîs-i şerif rivayet edilmektedir: *"Cennet bahçelerine uğradığınızda onlardan yararlanın."* Kendisine "Ya Resûlallah Cennet bahçesi nedir?" diye sorulunca Hz. Peygamber, *"Zikir halkalarıdır."*[83] buyurdular.

---

[82] *el-Buhârî*, İlim, 10; *et-Tirmizî*, Kur'ân, 10; *Müsned*, II, 252.
[83] *et-Tirmizî*, Da'avât, 82.

Bir de kendisine selâm verebileceğin kimselere selâm vermeyi ve onların hâl hatırını sormayı ihmal etmemelisin.

İhtiyacı olan bir din kardeşini ziyaret etmeyi, bir Müslümanın ihtiyacını görmeyi, vefat eden varsa, cenazesine katılmayı, hastaları ziyaret etmeyi vb. hakkında dinî bilgi varid olan işleri yapmaya niyetlenmelisin. Mümkün mertebe bu konularda Allah rızasını gözetmeli, O'ndan sevap beklemelisin. Eğer bütün bu niyetleri tam olarak yerine getirirsen, amellerinde daha önceden takdim ettiğin iyi niyetlerinin ecrini görürsün. Niyetlendiğin şeylerin hepsini tam yapamazsan bile, niyetlerinin karşılığını alırsın. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın şu beyanını nakleder: *Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: "Ben kulumun zannı üzereyim. Öyle ise kulum bana dilediği şekilde zanda bulunsun."*[84] Bu hadîsi Hz. Peygamber'den Vasile b. Eska' nakletmiştir. O halde sen, Allah'a olan zannın ölçüsünde, O'nun sana ihsan ve muamelede bulunduğunu yakînî bir bilgi ile yakında görürsün.

Kul Zâhir ve Bâtınında Gereğine Uygun Allah Hakkına Riâyet Ettikten Sonra Nefsi Hususunda Korkacağı Şeyler

Dedim ki:

"Bundan sonra, Allah'tan başka birileri için yapılan muamelelerde endişe ettiğin noktalar nelerdir?"

Dedi ki:

"Sen, nefsinle meşgul olduğun ve anlattığım konularda onu gözettiğin sürece, senin için ancak, şeytanın, nasihat ve acıma yönünden sokulmasından endişe ederim.

---

[84] *et-Tirmizî*, Zühd, 51, 60.

Şeytan bu yönden gelir ve nefsine olan muhabbetin açısından nefsinle tartışır. Neticede nefsin, insanlara olan merhametin ve onlara ettiğin nasihatlerden ileri gelen ve daha önce önem vermediğin övgülerine rağbet etmene neden olur. Nefis bununla, kendisine bir paye ve makam verilmesini hedeflemekte, neticede de amellerini ifsat ve iptal ettirmeyi amaçlamaktadır.

Ka'b b. Malik'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadîsi duymadın mı: *"Kişinin dini hususunda, mala ve şerefe duyduğu düşkünlük, koyun sürüsüne musallat olan iki aç kurdun sürüye vermiş olduğu zarardan daha çoktur."*[85]

Dedim ki:

"Bu nasıl olur?"

Dedi ki:

"Pek çok mürid, günahlardan arınıp riyâdan kaçındıklarında ve ihlâslı olup kalplerinden gayrullahı sildiklerinde, şeytan onları aldatacak bir menfez bulamadığı gibi nefis de dünya ile rahatlama imkânı bulamaz.

Kul, ihlâslı ve metanetli davrandıkça nefse, dünya ve içindekilere rağbet etme ve dinî ibadetlerde başkasına karşı yapmacık davranışlarda bulunma yollarını daraltmış demektir. Bu durumda dünya ile rahatlayacağı bir menfez bulamaz. Düşman da o kulu dünyaya bağlayacak bir neden bulamaz. Çünkü kul tam bir azim ve metanet içindedir. Nefis de ona boyun eğmiştir. Ancak nefsin boyun eğişi kötü huylardan tamamen arınması sebebiyle değildir. Bilakis sürekli, kulu dünyaya meylettirecek bir neden gözetlemektedir. Çünkü o kimse, insanların dinî yaşantıda gevşek olduklarını, kendilerine suçlarının cezası verildiğini, şaşkınlık ve düşkünlük içinde, sarhoş, hasta, sağır, kör

---

[85] *et-Tirmizî*, Zühd, 43; *Darimî*, Rikak, 61; *Müsned*, III, 456.

ve ölü gibi olduğunu görür. Kalbinde o zavallılara karşı rahmet hissi ağır basar. Zira kendisinde bulunan delil ve bilgilerle, Allah'ın onların kalp gözlerini açacağını, kalbî hastalıklardan kurtaracağını, onların da ölü vaziyetlerinden kurtulup, ihya olacaklarını ve kendisinin maddî bir çıkar gözetmeksizin, bunun sevabını sadece Allah'tan beklediğini düşünür.

Bu kul öyle bir adama benzer ki, pek çok hastalığı bulunmaktadır. Hastalıklar onu geceleri uyutmaz, gündüzleri de baygın bırakır. Ağır bir göz hastalığı ya da bedendeki bir çıban gibi. Bu hastalık ücretsiz, tabiî bir ilaçla iyileştirilir, masrafsız bir şekilde sıhhatine kavuşur. Hasta artık uzun bir uykusuzluktan sonra geceyi uykuyla geçirir, uzun bir ızdıraptan sonra gündüzü de sakin geçer. Nihayet sıhhat ve afiyete kavuşur, hayatı düzene girer ve yaşantısı düzelir.

O kimse, bazı Müslümanların, eski hastalığına düçar olduklarını görür. Uykusuz kalmakta, ızdırap çekmekte ve hayatları düzensiz bir şekilde devam etmektedir. Onları gördükçe kalbinde bir acıma hissi uyanır. Allah'ın kendilerini bu hastalıklarından kurtaracak ve şifa kazandıracak ilacı bildiğini, maddî bir ücret ya da menfaat beklemeden o hasta kimseleri tedavi edebileceğini düşünür ve tedavi için bütün gücüyle gayret gösterir.

İşte sözü geçen adamın durumu böyledir. İnsanlara bakıp onları Allah'tan yüz çevirmiş, kalpleri hasta, tedavisi zor ve kendisini de onları, Allah'ın izni ile, bu kalp hastalığından kurtarıp iyileştirerek ihya edecek bir bilgi sahibi olarak görünce, faaliyete geçer. Onları Allah'a çağırır ve hastalıklarını belirterek ilacını da gösterir.

Nefis, sahibini bu vaziyette görünce, riyâset sevgisi, tasannu' ve gösterişle onu fitneye düşürecek bir menfez bulur. Böylece nefis rahatlar ve bilir ki, insanlar, kendisini övmekten, saygı göstermekten ve iyilik yapmaktan alıkonmazlar. O kişinin

tabiatı da bu hususa karşı bir meyil duyarak dünyalık menfaate hoş bakmaya başlar; çünkü, kaybettiği şeylerden daha fazla bir ikrama nail olmuştur. Zira bu seviye, idarecilerin mevkilerinden yüksek bir seviyedir.

İnsanlara nasihat etmeye başlar, nefsi de güçlenir, rahatlar ve kendini salıverir. Düşman da bu şahsı, insanların gösterdiği saygı, iltifat ve iyi nazardan hoşlanmaya çağırmaya dair bir menfez bulmuştur. İnsanları tevbeye sevk etmek, ıslah olmalarını sağlamak, kalplerinin hastalıklarına şifa bulmak bizzat kendi eli ile olunca, onların Allah'a yaklaşmalarına neden olduğu için onu anne-babalarından daha çok sever ve mal ve canlarına tercih eder bir vaziyette, onun etrafında âdeta hizmetçiler gibi pervane olurlar. Bu tavırlarla Allah'a daha çok yaklaştıklarını zannederler. Ona en yüksek payeleri verir, selamda onu tazim eder, izzet ü ikramda bulunurlar. Ama bütün bunlar nefis ve düşmanın bir aldatmasıdır. Çünkü ona şu sözleri fısıldarlar: "Sen onları Allah'a karşı aşk u şevke getirensin!" Bu sayede nefis, terk ettiği dünyalık şeylerden daha yüksek bir paye bulmuştur. Artık belâ ve imtihanlardan uzak kalamaz. Bir sözüne itiraz edilse ya da yaptıklarından bir şey hatalı görülse hemen öfkelenir ve düşman onda şu kanaati uyandırır: "Bu durum, müritler etrafından dağılmasın diye, Allah namına bir öfkelenmedir." Ayıbı kabul görmesin diye, bu öfke onu, kendisini kusurlu görene karşı gıybete sürükler. Böylece, takvâ adına pek çok helâl şeyleri dahi terk etmiş bir durumdayken, insanları gıybet etmekle günahın içine düşer.

Kendisine gece namazı ve gündüz orucundan bir aksaklık arız olunca ya da çok gülme vb. hatalar sadır olunca nefis, o aksaklık ve eksikliği insanların bilmesine ve görmesine tahammül edemez ve bir kısım yapmacık amellerle onlara karşı tekellüfe girer. Düşman da o şahsın, bu tavrıyla çevresindekilerin amelde eksik ve aksak vaziyete düşmemesi için böyle davran-

ması gerektiği kanaatini uyandırır. Çevresindekilerin onun tuttuğu yolu terk ederek, neticede ahiret yolundan da uzaklaşacakları endişesi ile uyarır.

Bu durum nefsin aldatma yollarından biridir. Gaye nefsin makamının düşmemesi, sürekli saygı gösterilmesi, övülmesi ve ikramda bulunulmasıdır. Onun ameldeki eksik ve aksak yönüne muttali olmalarına tahammül edemez. Hatta bu mevzuda doğru ve yalan birtakım mazeretler uydurur. Sanki bu kimse, insanlar için amel ediyor da Rabb'i için amel etmiyor gibidir.

Böyle davranınca, Allah'la irtibatı kesilir, yardımı kalkar, bilemediği bir şekilde şaşkınlığa ve keşmekeşliğe düşer. Artık nefsini gözetleyemez. Çevresindekilerden gördüğü şeylerin sona ermesini istemez. Makamını kaybetmemek için davet edilen konularda araştırma yapmaz. Neticede Allah'a karşı masiyete düşer. Böylece yaptıkları ibadetler Allah'tan başkası için olmuş olur.

Bu kimse dünyada yalancı olarak kalır. Çünkü kendisi Allah'a taatten kaçındığı halde, insanları O'na çağırır; Allah'ı başkalarına hatırlatır ama, kendisi O'nu unutur; dünyada zahid olmayı öğütler ama, görünürde ona meyletmezse bile içinden ona meftundur; dışa vurduklarıyla insanlara şirin görünür ama, iç âlemindekilerle Allah'ın nefretini celbeder; insanlara, Rabb'ine bağlı olduğunu gösterir, ama içi âlemiyle O'ndan en uzak olan odur.

Hidayetten sonra şaşkınlığa düşmekten; basiretten sonra körlüğe maruz kalmaktan; Allah'a yöneldikten sonra O'ndan yüz çevirmekten Allah'a sığınırız. Allah'dan, kendisinin sevdiği ve razı olacağı işlerde bize yardım ve selâmet vermesini dileriz.

Dedim ki:

"Sözünü ettiğin şekilde olan müridin halka nasıl nasihat etmesi uygun olur?"

Dedi ki:

"Ben o müridin kime nasihat ederse haktan sapacağını söylemedim. Sadece Allah'a karşı doğru olmaman durumunda senin için endişe ettiğim durumları anlattım."

Dedim ki:

"Hak ve hakikat yolundan sapmadan ne zaman nasihat edebilirim?"

Dedi ki:

"Nefsine, Allah'ın sana güç vererek ve nazarında bütün varlıkları değersiz göstererek nimette bulunduğunu kabul ettirirsen, halkın sana karşı övgü, yergi ve ellerindekine karşı tamah duygularını nefyetme durumu galip olursa; Allah'ın seni övdüğü konularda, isyana düşmeden, halkın seni tenkit etmesine nefsin rıza gösteriyorsa; takdir edilen şeylere yakînî bir şekilde inanıyorsan, onlardan ümidin kesilir, sen de onlara nasihata azmedebilirsin. Ancak bunu, onları ıslah edecek bilgileri Allah'ın kitabı ve Resûlü'nün sünnetinden öğrendikten sonra yapabilirsin. Bu bilgileri elde edince, onlara nasihat et ancak, huylarının sana el uzatıp önünü kesmelerine meydan verme!

Bu konuda en güçlü irâdeye sahip olduğunu düşünsen bile, kişiyi tenkit edilmede hoşnutsuzluğa, methedilmede sevince veya dünyaya tamah duymaya götüren bütün hatırları kendinden uzaklaştır. Kendini kurtulmuş zannettiğin halde, halkın kurtuluşunu helâkınla istemen bir aldatmadan ibarettir.

Kendinde bu gücü hissediyor, bu hatırları gözetip kabul etmeyebiliyor, insanların senin davranışlarında eksiklikler görmesinden ötürü öfkelenmiyor, sözünün dinlenmemesine de aldırmıyor, bu durumlarda Allah'a sığınıyor ve senin hakkında takdîr edilene razı oluyor, Allah'ın seni övmesinin halkın öv-

gülerinden üstün olduğunu, bu övgünün onların tenkitlerini ve onların elinde bulunana tamahı giderdiğini; bununla birlikte takdir edilmeyen bir konuda sana bir zarar veremeyeceklerini, Allah'ın onların kalbine attığı duygularla ancak seni övebileceklerini biliyorsan, Allah'ın ilmi ve O'na hamd etme ile dünya ve ahirette vereceği sevaba da kani isen onlara nasihat et. Ancak söylediklerini bilfiil terk etmekten çekin, önce kork sonra korkut, Allah'tan yardım dile ve ona tevekkül et.

Bütün güç ve kuvvet O'ndandır, O korur, O'na dayanılır. Kendisinden üzerimizdeki nimetini tamamlamasını dileriz.

KAYNAKÇA

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbas*, Beyrut, 1351

Afifî, Ebu'l-Ala, *et-Tasavvuf es-Servetu'r-Ruhiyye fi'l-İslâm*, Kahire, 1945

Ahmed Naim, *Tecrid Mukaddimesi*, Ankara, 1970

Arberry, A. J., *Sufism, an Account of the Mystics of İslâm*, New York, 1970

el-Askalanî, İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, Haydarâbâd, 1325

Atar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, İst. 1985. (tr. S. Uludağ)

Aydın, Hüseyin, *Muhâsibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Ankara, 1976

Aydınlı, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadîs*, İst. 1986

el-Bağdadî, el-Hatip, *Tarihu Bağdad*, Beyrut, trs.

el-Beyhakî, *Şu'abu'l-İman*, Beyrut, 1990

el-Buharî, Ebu Abdullah, *el-Camiu's-Sahih*, Mısır, 1351

Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünneti Terbiye*, Ankara, 1980

ed-Darimi, Ebu Muhammed, *es-Sünen*,Beyrut, trs.

Ebu Davud, es-Sicistanî, *es-Sünen*, tr. ve yer belirtilmemiş.

Ebu Nuaym, İsfahanî, *Hilyetü'l-Evliya*, Beyrut, 1387

Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Mısır, 1961

Ebu Zur'a, er-Razî, *Camiu'l-İlim ve'l-Hikem*, Beyrut, trs.

el-Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed, *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, Mısır, 1967. (A. Mahmud'un şerhiyle birlikte)

el-Hakim en-Nisabûrî, *el-Müstedrek ala's-Sahîheyn*, Riyâd, 1335.

el-Hatibu'l-Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, Beyrut, trs.

Heysemî, Nureddin Ali, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid*, Beyrut, 1967

el-Hindî, Ali el-Muttaki, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'al*, Haydarâbad, 1364

Hücvirî, Ali el-Muttaki, *Kenzu'l-Ummal fi Süneni'l-Akvali ve'l-Ef'al*, Haydarabad, 1364

Hücvirî, Ali Osman, *Keşfü'l-Mahcub*, İst. 1982. (tr. S. Uludağ)

İbn Ebi Hatim er-Razî, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, Beyrut, 1952

İbn el-Cevzî, Ebu Ferec, *Sıfatu's-Safve*, Kahire, 1970.

İbn Esir, el-Cezerî, el-Lübab, fi Tehzibi'l-Ensab, Beyrut, trs.

İbn Hallikan, Ahmed b. Muhammed, *Vefeyatu'l-A'yan ve Enbau Ebnai'z-Zaman*, Mısır, 1367

İbn Hanbel, Ahmed, *ez-Zühd*, Beyrut, 1398

Müsned, Mısır, 1313.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye,*Riyâd, 1966
İbn Mace, Ebu Abdullah, *es-Sünen,* Mısır, trs.
İbn Mübarek, Abdullah, *ez-Zühdü ve'r-Rekaik,* Beyrut, trs.
el-Irakî, Zeynuddin, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfar fi Tahrici ma fi'l-İhya mine'l-Ahbar,* Mısır, 1968
Kehhale, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifîn,* Beyrut, 1957
Macit, Nadim, *Ehl-i Sünnet Ekolünün Doğuşu,* Erzurum, 1995.
Mahmud, Abdullahim, *Üstazu's-Sairîn,* Kahire, 1992.
Malik b. Enes, *Muvatta,* Beyrut, trs.
-el Muhâsibî, Haris b. Esed, *Risâletü'l-Müsterşidîn,* Haleb, 1384.
-el-Aklu ve Fehmü'l-Kur'ân, Kahire, 1969.
-el-Mekasib fi A'mali'l-Kulûbî ve'l-Cevarih, Kahire, 1969.
-el-Vesaya, Beyrut, 1986.
Adâbu'n-Nüfûs, Beyrut, 1988.
-el-Münavî, Abdürrauf, *Kevakibü'd-Dürriyye,* Kahire, 1938.
Feyzu'l-Kadîr Şerhu Camii's-Sağir, Mısır, 1938.
Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahih,* Mısır, 1307.
Neseî, Ebu Abdirrahman, *es-Sünen,* Mısır, 1383.
Nicholson, Reynold, *İslâm Sûfîleri,* Ankara, 1978. (trc. Heyet)
Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf,* İst. 1989.
Sahavî, Muhammed, *Makasidü'l-Hasene,* Mısır, 1375.
-Fethu'l-Muğis Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs li'l-Irakî, Kahire, 1968
Sülemi, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtu's-Sûfiyye,* Kahire, 1953
es-Sübkî, Tacüddin Abdülvahab, *Tabakâtu'ş-Şafi'iyye,* Beyrut, trs.
es-Suyûtî, Celâluddin, *Tedribu'r-Ravî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî,* Mısır, trs.
eş-Şa'ranî, Abdülvahab, *Tabakâtu'l-Kübra,* Mısır, trs.
Şehristanî, Ebu'l-Feth, *el-Milel ve'n-Nihal,* Beyrut, 1975.
Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Mevzuatu'l-Ulûm,* İst. 1313.
et-Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, *es-Sünen,* Mısır, 1386
Turhan, Mumtaz., *Kültür Değişimleri,* İstanbul, 1987.
Underhill, Evelyn, *Mysticism,* USA, 1974.
ez-Zehebî, Ebu Abdullah, *Mizanu'l-İ'tidal fi Nakdi'r-Rical,* Kahire, 1982.
ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lam,* Mısır, 1927.

HADİSLER İNDEKSİ

ذ

ر

س

ف

ق

ك

ل

و

هـ

لا

ي

İNDEKS

Kalb Hayatı 2

İyi amel işleyen kimse duasının kabul olmamasını ya da istediği bir şekilde kendisiyle muamele edilmemesini, başına musibet gelmesini, düşmanının eline düşmesini ya da dünya kötülüklerinden birisine maruz kalmasını çirkin görüp bunu tepkiyle karşılar ve sanki Allah'a minneti varmış gibi ameliyle şımarıp Allah'tan karşılık isteyerek, mükâfatlandırılması gerektiğini düşünürse ameliyle ucub ve idlâl yapmış sayılır.

Kuşkusuz Allah'ın kullarına olan nimeti ve fazlı olmasaydı, onları iyi ameller işlemeğe muvaffak etmezdi. Zira iyi amel Allah'ın bir fazlı ve nimetidir, kulları ise pek az şükrederler, pek çok günah işlerler. Doğrusu şükretmek de Allah'ın bir nimetidir. Günahlar ise pek çoktur. Allah şöyle buyuruyor: ***"Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkmazdı."*** (Nur, 24/21)

ISBN 975-278-036-9

